TARIH YAYINLARI

İZMİR SUİKASTİNİN İÇ YÜZÜ

Kandemir

EKİCİGİL TARİH YAYINLARI: 1

Yazan:
KANDEMİR

İZMİR SUİKASTİNİN İÇ YÜZÜ

DÖRDÜNCÜ BASKI

Basıldığı yer:
EKİCİGİL MATBAASI
Nuruosmaniye - İstanbul - Tel: 25388
1955

EKİCİGİL TARİH YAYINLARI

ıgüne kadar tarihimizin aydınlanmamış
hçiler tarafından hernedense ele alınma-
ızılması elzem bir çok safhaları vardır.

KİCİGİL TARİH YAYINLARI vak'alar
ıde bizzat yaşamış ve onlarla pek yakın-
mas edip görüşmüş kimselerin yardım-
bu zarurî ihtiyacı karşılamak amacın-

GAZİ MUSTAFA KEMAL'E HAZIRLANAN SUİKAST

Büyük zafer çoktan kazanılmış, vatan kurtulalı 4 sene olmuş. Cumhuriyetin üçüncü yılı: Gazi Mustafa Kemal Paşa, şimdi, tasarladığı inkılâplara zemin hazırlamak maksadile, yer yer halkla temas yolunda 7/Mayıs/926 Cuma günü akşamı da, emri üzerine merasimsiz uzun bir yolculuğa çıkıyor.

Ankara istasyonunda ne bando, ne askerî kıt'a, ne şenlik ne teşrifat var. Tren saat 7,5 da halkın tezahürleri, alkışları arasında hareket ediyor. Eskişehir, Afyon, Konya yoluyla, duraklarda kâh fazlaca, kâh kısaca tavakkuflarla Tarsus'a, oradan Mersin'e sonra Silifkeye varıyor. Kurmakta olduğu yeni çiftliğini ziyaretle bir kaç gün kalıyor. Tekrar yola çı-

karak, Ceyhan ve Adana'ya uğrayıp Bursa'ya gidiyor.

Bir müddet burada ve Mudanya'da istirahat ediyor. İstanbul gibi birçok yerlerden tazimatlarını arza gelen heyetleri kabul ediyor. İlk seyyar sergi olarak hazırlanmış bulunan Gülcemal vapurunu geziyor. 14/Haziran'da Bursa'dan hareketle Balıkesir tarikiyle İzmir istikametine yollanıyor. Balıkesirden hareket etmek üzere iken İzmir Valisi Kazım Dirik'ten «şahsı devletlerine karşı tertip edildiği anlaşılan mel'ûnane bir suikast teşebbüsü meydana çıkarılmış olduğundan lûtfen hareketlerinin tehirini» rica eden bir yıldırım telgrafı geliyor ve arkasından, telgraf makinası başında, bir muhabere başlıyor. Bu muhabere neticesinde Suikast teşebbüsünün tahmin edileceğinden çok daha mühim ve şumullü olduğu anlaşılıyor.

Fakat, henüz, Gazi Paşa ile, İzmir ve Ankaradaki hükûmet erkânından bazılarından başka hiç kimsenin bundan haberi yok.

İzmirdekiler başta Vali ve Emniyet Müdürü olmak üzere Gazi Paşa'yı istikbâl merasimi hazırlıklarını bırakmışlar, suikast teşebbüsünün elebaşıları oldukları anlaşılan eski Lâzistan meb'usu Ziya Hurşit'le, yakın adamları Çopur Hilmi, Lâz İsmail, Gürcü Yusuf gibileri tevkifle meşguller, aynı zamanda, bunların ifadelerile, suikas tişinde parmakları olduğu tezahür eden İstanbul ve Ankara'daki bazı kimselerin yakaifadelerile, suikast işinde parmakları olduğu tezahür redeler.

Ankara'dakiler İzmir'den aldıkları haberler üzerine derhal olağanüstü bir Heyet-i Vekile toplantısı yaparak gerekli tedbirleri almak ve bu arada İzmir'e hemen bir İstiklâl Mahkemesi göndermek telâşındalar.

Gazi Mustafa Kemal Paşa, Ankara ve İzmir'le muhabere ederek durumu takip ve idare etmekte. Haziranın 16, 17 nci günleri böyle geçiyor. Bu esnada İzmir, İstanbul ve Ankara'da şüpheliler tevkif edilmiş, suikast şebekesi tesbit ile el altına alınmış olduğundan Gazi Paşa da İzmir'e hareket ediyor. Aynı zamanda yine onun tensibi ile, durumun umumi efkâra açıklanması maksadiyle şu resmî tebliğ neşrediliyor:

«Reisicumhur Hazretlerinin seyahatları esnasında İzmir'de tatbik olunmak üzere bir suikast tertip edildiği tezahür etmiştir. Mürettipler silâhları ve bombaları ve hazırlıklariyle, Reisicumhur Hazretlerinin İzmir'e muvasalatlarından bir gün evvel tevkif edilmişler ve mevkuflar suikast teşebbüslerini itiraf etmişlerdir. Mesele İstiklâl Mahkemesine tevdi edilmiş ve Mahkeme Hey'eti dâvayı yerinde takip ve rü'yet eylemek üzere İzmir'e hareket etmiştir.»

Ertesi günü de, Gazi Paşa, Anadolu Ajansı ile Millete hitaben şu beyannameyi yayınlamıştır:

«Türk Milletine:»

— Akim bırakılan suikast teşebbüsü münasebetiyle cemiyetlerden, müesseselerden, memurlardan, kumandanlardan, zabitlerden, Meb'uslardan bilumum arkadaş ve vatandaşlardan, samimî teessürlerini muhtevî aldığım mektup ve telgraflardan dolayı pek mütehassis ve minnettarım. Teşebbüslerinin benim şahsımdan ziyade, mukaddes Cumhuriyetimize ve onun istinat ettiği yüksek prensiplerimize müteveccih olduğuna şüphe yoktur. Bu sebeple umumen izhar olunan hissiyatla, Cumhuriyet prensiplerimize olan fartı merbûtiyetin ne derece lâyezâl olduğuna bir kere daha kani oldum. Temeli büyük Türk milletinin ve onun kahraman evlâtlarından mürekkep büyük

ordumuzun vicdanında akıl ve şuurunda teessüs etmiş olan Cumhuriyetimizin ve milletin ruhundan mülhem prensiplerimizin, bir vücudun izalesiyle haleldar olabileceği zehabında bulunanlar çok sahif dimağlı bedbahtlardır. Bu gibi bedbahtların, Cumhuriyetin adalet ve kudret pençesinde müstehak oldukları muameleye maruz kalmaktan başka nasipleri olamaz.

Benim nâçiz vücudum bir gün elbet toprak olacaktır. Fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebet pâyidar kalacaktır ve Türk milleti emniyet ve saadetini zamin prensiplerle medeniyet yolunda tereddütsüz yürümeğe devam edecektir.»

Reisicumhur
Gazi Mustafa Kemal

Bilhassa bu beyannamenin yayınlanmasından sonra yurdun her tarafında artan galeyan ile, yer yer mitingler yapılarak Büyük Gaziye bağlılık tezahürleri gösteriliyor, sadakat yeminleri ediliyor, suikast müretipleri tel'in ediliyordu.

Gazi İzmir'de kendisini ziyaret ederek tazimatlarını arzeden heyete hitaben, şöyle demişti:

«Hey'eti âlinizi kemâli hürmetle selâmlarım. Muhterem İzmirlilerin ve havalisi halkının asil hemşehrilerimin, aleyhimde tertip olunan suikastten dolayı izhar eyledikleri derin teessürlere, yüksek heyecana, minnettarane muttali oluyorum. Çok mutâhassasım. Necip milletimizin beni nekadar sevdiğini biliyorum. Bu tezahürler bana olan muhabbetin, şefkatin, bilhassa müşterek mefkûremize olan bağlılığın yüksek derecesini teyid eden yeni bir delildir. Müteşekkirim, mes'udum.

Beni öldürürlerse vatandaşlarımın, intikamımı alacaklarından eminim. Ben öldürsem necip milletimizin,

beraber yürümekte olduğumuz yoldan asla ayrılmıyacağına mutmainim, bununla müsterihim.

Hasımlarımız düşünebildikleri menfur çarelere istedikleri kadar tevessül etsinler. Onların mezbuhane hareketleri bizim inkilâp ateşimizi söndüremez. Onların kendilerini hüsrana, zaman zaman milleti ıztıraba düçar eden akılsızlıklarına acıyorum. Cumhuriyet hükûmetimizin demir pençesi ve istiklâl mahkemesi âliyesinin yed'i adaleti ve vaziyete tamamen hâkim bulunuyor. Muhterem halka, onların adilâne icraatı neticelerine sükûnetle intizar buyurmalarını tavsiye ederim.

Yaşasın Millet!.. Yaşasın inkilâbımız!..»

GAZİ PAŞA NE DİYOR?

Birkaç gün sonra İzmir'e giderek ikâmet etmekte olduğu Naim Palas Otelinde Gazi Paşa ile görüşmek mazhariyetine eren İstanbul gazetecilerinden biri de o günkü enteresan hasbıhali şöyle tasvir eder:

«İstiklâl mahkemesi erkânı ile uzunca bir telâkkiden sonra, ikindiye doğru Gazi Paşa'yı ziyarete gittik. İsmet Paşa da Naim Palas Otelinde, Gazi'nin misafiri bulunuyor.

Gazi, sanki hiçbir şey olmamış gibi, şen ve mültefit, ellerimizi sıktı:

«— Çok çalışmışlar, çok uğraşmışlar, yapamadılar, muvaffak olamadılar,» dedi ve ilâve etti:

«— Merak etmeyiniz, zaten yapamazlardı, muvaffak olamazlardı.»

İsmet Paşa da:

«— Düşündükçe Türklük namına insanın yüzü kızarıyor...» deyince, Gazi:

«— Tahlisine çalıştığımız ve kurtarmıya muvaf-

fak olduğumuz İzmir'de suikast?.. İşin burası hakikaten garip ve hazin ve maceradır...» diyor.

Bu sözleri söylerken Gazi'nin dudaklarında bir an için teressüm eden hüzün ve elemi ömrümün sonuna kadar unutamam. Maamafih bu, kısa sürdü ve Gazi'nin gözleri yine parladı. Belliydi ki, nazarları milletin yüksek şan ve haysiyetine ve parlak istikbaline taallûk etmiştir. Tekrar dedi ki:

— Suikast zahirde şahsıma müteveccih görünmekle beraber, hakikatte, milletin tâlihine kurşun sıkılmak isteniyordu. Türk milleti bütün bir husumet cihanı önünde kendi mukadderatını kurtardıktan sonra, böyle küçük düşünceler önünde mağlûp ve perişan olmayacak kadar ülviyet ve asalet sahibi olduğunu bütün kâinat müvacehesinde ispat etmiştir. O, bir yalçın kayadır ki, ona çarpacak her suikast dalgası hurdahaş olarak, perişan ve muzmahil, yerlere dökülür, hâdise insanlar için de bazen ne kadar alçalabilen fıtratler bulunduğunu ispat etmekten daha ileriye geçemez. Bu, memleket idaresinde insanların ne gibi zorluklarla uğraşmak mecburiyetinde olduklarının bir delilidir. Türk milletinin tahakkuk sahasındaki yüksek mukadderatının her fenalığa ve her suikasta galebe çalarak muvaffak ve muzaffer devam edeceğinden emin olalım.»

Bu sırada, İsmet Paşa da Başvekil sıfatiyle durumu umumî efkâra belirtmek maksadiyle Anadolu Ajansına şu beyanatta bulunmuştu:

«— Suikast teşebbüsü üzerine istiklâl mahkemesinin meb'usları da tevkiflere başladığını görür görmez derhal bu mahkemenin Müddeiumumisi ile temasa geldim. Kendisinden aldığım malûmat benim için derin elemi mucip olmuştur. Hükûmete karşı muhalefet sıfatını intihap etmiş olan bazı Meb'us efendilerin

bazı vatandaşların arasında suikast teşebbüsü ile iktidar mevkiini değiştirmek fikrinin ötedenberi bahis mevzuu edilmekte olduğu anlaşılıyor. Şunu müsaraatla ilâve edeyim ki: Sabık Terakkiperver Fırkasına mensup Meb'usların herbirinin mes'uliyet ve malûmatının derecesi üzerinde her hangi bir fikir beyan etmek niyet ve vaziyetinde değilim. Adaleti temsil eden yüksek mahkemenin mukarreratı ile serahat ve kat'iyet kesbedecek hükümlere temas etmekten dikkat ve hürmetle içtinab ederim. Kendileriyle Büyük Millet Meclisi kürsüsünde fikir mücadelesinde bulunmaktan zevk duyduğum Meb'us arkadaşlarımın, hiç olmazsa, büyük bir kısmının suikast ile iktidarı elde etmek fikrinden uzak olduklarının tahakkuk etmesini temennı ederken kalbim elem ve heyecandan raşeler içinde kalmaktadır. Bu kadar tertipler içinde şununla müteselliyim ki. hâdise hükûmet esaslarının. Cumhuriyet devrinde nekadar sağlam olduğuna yeni bir delil mahiyetine geçiyor. Evvelâ: Hükûmeti elde etmek için Büyük Millet Meclisinde Meb'usların çoğunluğu esasına istinat etmekten başka çare olmadığı bir daha tahakkuk ediyor. Saniyen suikast teşebbüsüne karşı bütün milletin gösterdiği hassasiyet ve nefret. tehlikeye maruz kalan Büyük Şahsiyete karşı nihayetsiz muhabbet ve merbutiyetin ifadesi ve milletin suikast ile gelecek nameşru iktidara tahammül etmiye gayri müsteid olduğunun da bir delilidir. Muhterem efendiler: Suikast teşebbüsünü müteakip ve İstiklâl Mahkemesinin alenî muhakemelere başlamadan evvel Müddeiumumilikten aldığım müstacel malûmattan sizi derhal haberdar etmek istedim.

Sizinle beraber, umumî efkârı da Yüksek Mahkemenin, bugünlerde başlayacak adilâne muhakemelerine itimadla intizar etmiye davet ediyorum.»

İSTİKLÂL MAHKEMESİNİN TUTTUĞU YOL!

Başvekil İsmet Paşa'nın bu telâşının sebebi şu idi:

Paşa İstiklâl Mahkemesinin işe el koyar koymaz yapmıya başladığı tevkifler sırasında, evvelce feshedilen Terakkiperver Fırkaya mensupturlar diye, Kâzım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Cafer Tayyar, Refet Paşaları da palas pandıras yakalatıp tevkif ettirişi karşısında bu kıymetli silâh ve mücadele arkadaşlarının böyle menfur bir suikast işiyle kat'iyen alâkadar olmıyacakları ve esasen ortada böyle bir kanaati verecek hiçbir delil bulunmayışını gözönüne alarak pürtelâş İzmire koşmuş ve İstiklâl Mahkemesinin bu hatasını tashih ederek nahak yere tevkif ettirdikleri paşaları serbest bırakmasını istemişti. Esasen hepsi meb'us olan bu paşaları teşrii masuniyetleri meclisçe ref edilmeden tevkif etmiye kanun da müsait değildi.

Fakat hiç kimsenin emrinde olmamak ve hiç bir makama karşı mes'uliyeti bulunmamak gibi müstesna bir mevkii ve selâhiyeti olan İstiklâl Mahkemesi, bu kuvvetine dayanarak İsmet Paşa'nın arzusunu yerine getirmemekle kalmamış, hattâ onu da tevkife kalkışmıştı.

Ancak Gazi Paşa'nın arabuluculuğu ile «İktidar mevkiindeki bir Başvekilin durup, dururken tevkifi» gibi tamiri imkânsız bir skandal önlenebilince de, İsmet Paşa, kıymetli silâh ve mücadele arkadaşlarını feda

edişinin sebebini, bu şekilde izah etmek mecburiyetinde kalmıştı.

Öte yandan Meclis Reisi Kâzım (Özalp) Paşa da teşrii masuniyetleri kaldırılmak lüzumu duyulmadan kanuna uymaz bir şekilde bir çok meb'usların tevkifi yüzünden doğan dedikodulara karşı, fikirlerini aydınlatmak maksadiyle kendilerine müracaat eden gazetecilere, durumu şöyle izah etmişti:

— Evet, Meb'usların teşrii masuniyetleri vardır. Teşkilâtı Esasiye Kanununun 17. nci maddesine nazaran, kendisine cürüm isnat olunan bir Meb'us mazmunen isticvab, muhakeme ve tevkif edilemezse de... Cinaî cürmümeşhud müstesnadır. Anlaşıldığına göre suikastçiler görüşmüşler, düşünmüşler, tertibat yapmışlar, her türlü vasıtaları hazırlıyarak fiiliyata geçmişlerdir. Kendileri üzerlerinde cinayet vasıtaları mevcut iken cürmümeşhud halinde yakalanmışlardır. Artık bu vaziyet karşısında zimadhal olan Meb'usların teşrii masuniyetlerinin, Teşkilâtı Esasiye Kanununa göre, bahis mevzuu olamıyacağı pek tabiîdir. Hükûmet, Teşkilâtı Esasiye Kanunundaki, serahate tevfikan tevkifleri Büyük Millet Meclisine bildirmiştir. Şimdiki halde bence meclisi fçtimaa davete lüzum yoktur.»

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Kâzım Özalp Paşa, bu hükmünde hata ediyordu. Zira: Ne Kâzım Karabekir, ne de arkadaşları Ali Fuat, Refet, Cafer Tayyar Paşaların hattâ ne de öteki Meb'usların bir çoğunun (suikastçilerle görüşmüş, tertibat yapmış ve her türlü vasıtaları hazırlıyarak faaliyete geçmiş olduklarını) belirtecek hiçbir delil, şahit ve mesnet yoktu. Yâni cürmümeşhut halinde yakalanmamışlardı. Bilâkis bilhassa bu paşaların, ilk dördü, bu sui-

kast teşebbüsünü ancak bu mahkeme heyetiyle beraber haber almış bulunuyorlardı. Şu halde, Kâzım Özalp Paşa'ya bu İstiklâl Mahkemesinin iğfaline kapılmak gafletini göstererek, veya İsmet Paşa'da olduğu gibi, tazyik ve tehditlerine boyun eğmek zorunda kalarak bu adaletsizliğe ve kanunsuzluğa âlet olmuş bulunuyordu. Mahkeme işe, bu hareketiyle, Gazi gibi bütün bir milletin taparcasına sevdiği büyük kurtarıcının maruz kaldığı tehlikeyi istismar ederek, şahsî hırs ve garezlerini tatmin yolunda, her haksızlığı ve adaletsizliği mübah sayacak bir hattı hareket takibine başlıyarak, daha ilk adımda, hakkındaki itimadları kökünden kazımış oluyordu.

İlerde de görüleceği gibi, bu İstiklâl Mahkemesi daha ilk işe başlarken üstüne çektiği bu itimadsızlığı sonuna kadar, kuvvetlendire kuvvetlendire, devam ettirecek ve böylece, yüksek ve mukaddes adalet mefhumunun yüzünü kızartacaktır.

Şimdi işe başlamak üzere bulunan İstiklâl Mahkemesi heyetinin üç günlük tahkikat sonunda, vardığı neticeyi bizzat, Reisinin ağzından dinliyelim:

«— 16 Haziran 926 Çarşamba günü, İzmire muvasalat eylemek üzere seyahatta bulunan Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine bir suikast tertip edildiği hükûmetçe istihbar edilmesi üzerine, bu meş'um suikasti icraya memur olanlar, silâh ve bomba gibi, cürüm vasıtalariyle birlikte müşarünileyh Hazretlerinin muvasalatlarından önce cürmümeşhud halinde derdest edilmişlerdir. Suikasti fiilen icraya memur olanların başında sabık Lâzistan Meb'usu Ziya Hurşid vardır. Bunun yanında İstanbuldan beraberinde getirdiği sabıkai mükerrire erbabından birkaç şerir ile Sarı Efe denilen jandarmadan emekli Edip ve buna mensup birkaç şahıs bulunmakta-

dır. Tetkikler ve tahkikler ile şimdiye kadar tecelli eden bu tertiplerin mülga Terakkiperver Fırkasının umumî merkezi azâsından harici teşkilâtına memur İzmit Meb'usu Şükrü Bey dahil olduğu halde İstanbulda toplantılar ve müzakereler neticesinde tasmim ve ihzar edilip ve Reisicumhur Hazretlerinin İzmire varışlarında tatbikata geçilmek üzere Ziya Hurşid ve rüfekası ile İzmirde bulunan Sarı Efe ve mensuplarının fiiliyat sahasına sevkoldukları anlaşılmıştır. Daha evvel kış aylarında bu eşhas tarafından suikastin Ankarada icrası ve isimleri malûm olmuş bulunan kimselerin evlerinde toplantılar ve müzakereler yapıldığı ve fakat kaybubetine mânı esbaba binaen tasmim edilen fiilin ikaı zamanına tehir olunduğu ve meselenin isimleri zikredilen Şükrü, Ziya Hurşid ve Sarı Efe Edip Bey'lerin şahsı tasmim ve teşebbüslerinden ziyade gizli komita halinde faaliyet icra eden bir siyasî zümrenin ittihaz ettiği karar ve program cümlesinden ve aynı zamanda Hükûmeti devirmek gayet ve maksadını istihfaf eden siyasî bir suikast olduğu anlaşılmaktadır. Mücrimlerin tevkifleri esnasında elde edilmiş olup bu hususta istimal edilecek olan silâh ve bombalarla suikastçıların ihtiyaçlarını temin eyliyecek paraların İstanbulda tedarik edilerek vapura kadar getirildiği ve suikastı üstlerine alanlara verildiği vaki itiraflar cümlesindendir. Halâs bulmuş istiklâle ermiş terakki ve taâli yoluna girmiş olan aziz vatanın huzur ve sükûnunu kanla ihlâl ve Reisicumhur Hazretlerini izaleye ve Hükûmeti devirmiye matuf bulunan ve en denî şahsî ihtirasların mahsulü olan bu suikast ve bu tertipler maddî ve mânevî mâhiyeti itibariyle doğrudan doğruya vatanın selâmetine tevcih edilmiş elîm ve meş'um bir hâdisedir.

Bu cinayetkârane fiil ve maksadın muhâkamesine milletin muvacehesinde başlanacağından, mahkeme safhaları umumî efkârı daha ziyade aydınlatacaktır.»

Bu arada, yâni 22 Haziranda Gazi Paşa da şu ikinci beyannameyi neşretmişti:

«Menfur suikastı tel'in maksadiyle Cumhuriyet Halk Fırkası teşkilâtı, Darülfunun ve belediyeler ve Türk Ocakları delâletiyle memleketin her tarafından hararetli ve coşkun mitingler aktedildiğine peyderpey muttali olmaktayım.

Şahsımdan ziyade milletin mevcudiyeti aleyhine müteveccih olduğu taayyün eden gizli siyasî tertipler karşısında bütün milletin duyduğu pek vakur ve asil bir surette izhar ettiği pek necip hisler beni pek müteselli etmektedir. Bu tezahürler inkilâp mefkûrelerimizin bütün millet efradında harzıcan edildiğine en parlak ve kuvvetli bir delil teşkil etmektedir. Bu itibarla, istikbâl için, milletin saadet ve refahı namına hissetmekte olduğum emniyet ve itimadı milletin önünde beyan etmekle büyük bir fahrü sürûr duymaktayım.

Bu tezahürler esnasında muhterem ve necip milletimiz tarafından şahsım hakkında lûtfen izhar buyurulan samimî ve kalbi muhabbet eserinden mütevellit şükran borcunu âlenen ifaya müsarat eylerim.

Reisicumhur

Gazi Mustafa Kemal

TEVKİFLER NASIL YAPILDI?

İstiklâl Mahkemesi hâdisenin meydana çıkışından tam 10 gün sonra 27 Haziranda muhakemeye başlamıştı.

Bu on gün zarfında bundan evvelki fasılda belirttiğimiz olup bitenleri tamamlamak için tevkiflerin nasıl yapıldığını da kısaca anlatalım:

İhbarı yapan İzmir'de motorculukla meşgul Gritli Şevki Bey isminde bir gençtir.

İlk tevkif edilen de sabık Lâzistan Meb'usu Ziya Hurşid Bey'dir.

Ziya Hurşid Bey, İstanbuldaki yakın arkadaşlariyle hazırlıklarını yaptıktan sonra bu iş için yanına aldığı Lâz İsmail ve Gürcü Yusuf isimlerindeki şahıslarla Gülcemal Vapuruna binerek Haziranın 11 inci günü İzmir'e varmış ve doğruca Gaffar Zade Oteline gidip yerleşerek, altındaki kahveye inmiş ve otel kâtibi Ethem'den Sarı Efe'yi sormuştur. Bu otelin altındaki, aynı ismi taşıyan kahvehane, ötedenberi bilhassa satranç meraklısı tanınmış İzmirlilerin devam ettikleri muteber bir yer olduğundan, Kuvai Milliye kahramanlarından biri sayılan Sarı Efe de buranın müdavimlerindendi. Ziya Hurşid'e de, onu buradan arayıp bulması tenbih edilmişti. Nitekim biraz sonra geldi.

Sarı Efe Edip, Millî Mücadele esnasındaki yararlıklarından dolayı Hükûmet tarafından kendisine hediye edilen Değirmendere civarındaki çiftliğinin geliri ve ayrıca bağlanmış olan 1150 lira aylığı ile tahmil ve tahliye müfettişi görünerek geçinir. Jandarma Yüzbaşılığından emekli silâhşör ve kabadayı kılıklı bir zat idi. Meşrutiyet devrindenberi birlikte çalıştıkları Kâzım (Özalp) Paşa gibi birtakım mevki sahibi şahısların da yakın ve samimî arkadaşıydı. Ziya Hurşid, Sarı Efe Edip'le bu kahvehanede tanışınca İstanbuldan verilen Şükrü ve Rasim imzalı tavsiye mektubunu kendisine takdim ile mahrem konuşmak istediğini söyledi. Böylece başlıyan gizli konuşmalar

neticesinde Sarı Efe Edib'in arkadaşlarından Çopur Hilmi ve Giritli Şevkiyle yine gizli bir şekilde vukubulan toplantılarda suikastın nerede kimler tarafından ne şekilde yapılacağı. ve sonra nasıl kaçılacağı teferruatiyle kararlaştırılıp tesbit edildi.

Bu karara göre: Suikast Gazi Paşa'nın geçeceği anlaşılan İzmir'in en işlek ve o nisbette dar bir yeri olan Kemeraltı Caddesinin çarşıya giden tarafındaki köşede yapılacak, Çopur Hilmi ile Lâz İsmail ve Gürcü Yusuf ateş edecekler. Ziya Hurşid de orada hazır bulunarak durumu tetkikle icab ederse ayrıca ateş edecek. bu esnada vuku bulacak panik ve kargaşalıktan bilistifade yan sokakta bekliyecek olan otomobile atlanarak Giritli Şevki'nin rıhtımda intizarda bulunan motoruna binilerek Sisam veya Sakız adasına kaçılacaktı.

Bu karar verildikten sonra Gazi Paşa'nın İzmir'e gelmesi beklenirken Sarı Efe Edip ihtiyatlı bulunmak lüzumunu duyarak İstanbula gitmiş. Giritli Şevki de bir rivayete göre onun kaçıp gidişinden kendilerini ele vereceği veya boşboğazlık edeceği şüphesine düşerek bir rivayete göre de, vicdan azabı duyarak, veya korkarak hemen gidip. bütün tertibatı yakından tanıdığı Polis Müfettişi kör lâkabiyle anılan Mehmet Ali Bey'le Siyasî Kısım Âmiri Yaşar Bey'e ihbar etmiştir.

Bunlar da meseleyi derhal Polis Müdürüyle Valiye haber verince hemen faaliyete geçilmiş. bir yandan hareketini tehir etmesi için, yolda bulunan Gazi Paşa'ya telgraflar çekilirken, bir taraftan da tevkiflere başlanmıştı.

NASIL YAKALANDILAR?

Ziya Hurşid, gece yarısı Gaffar Zâde Otelinin üst katında, merdiven başındaki odasının kapısı vurularak uyandırılmış ve bir anda odaya dalan sivil memurlar tarafından tevkif edilmişti.

Hiçbir itiraz ve mukabelede bulunmıyarak gayet soğukkanlı ve hattâ mütebessim bir çehre ile, karşılaştığı memurlara karyolasının altındaki bombalarla silâhları kendi eliyle teslim eden Ziya Hurşid hemen giyinip, üstü arandıktan sonra, muhafaza altında yakındaki Polis Müdüriyetine götürülürken, o yolun sağında bulunan Ragıp Paşa Otelinde de Çopur Hilmi ile Lâz İsmail ve Gürcü Yusuf ayni ekilde yakalanmış bulunuyorlardı.

Bu esnada hükûmet konağının alt katında bulunan Polis Müdürlüğünde bir telâştır gidiyordu.

Başta Vali Kâzım Dirik olmak üzere, alelâcele yataklarından kaldırılarak getirilen bütün Emniyet Memurları ayakta, pür telâş dosyaları, masaları, dolapları, sandalyaları, müteferrika kısmına taşıyarak odaları boşaltıyor, sağa sola emirler verilerek, vazifeler taksim oluyor, bir koşuşma, telâştır gidiyordu.

Saat bir buçuğa doğru getirilen Ziya Hurşid koridorun dibinde, sağdaki birinci kısmın boşaltıldığı son odaya konuyor. Arkadan, ötekiler geliyor. Onlar da ayrı ayrı odalara sokuluyor. Her kapıya bir nöbetçi dikiliyor. Biraz sonra da Müddeiumumi Hasan ve Ekmel Beyler gelerek sorguya başlıyorlar. O gece böyle geçiyor. Fakat, başka yerlerde, bilhassa İstanbul ve Ankarada tevkif edilmekte olanlar için yerler hazırlanması telâşı berdevam...

Ertesi günü Gazi Paşa İzmir'i şereflendiriyordu.

Halkın eşi görülmemiş coşkunlukları, tezahürleri ortasında, birinci kordondaki Naim Palas Oteline iniyor.

Her ihtimale karşı otelin kapısına dikilen bombalı erlerle, sivil ve resmî polisler nöbet bekliyordu. Arka kapılara bile, ihtiyaten memurlar ikâme edinilmişti.

Ser Yâver Nasûhi Bey de, emniyet tertibatına nezaretle meşgul. Kapılardakilere ayrı, ayrı emirler veriyor:

«— Buraya hariçten hiç kimse girmiyecek. Meb'us da olsa, Paşa da olsa, bana haber vermeden kimseyi içeri almıyacaksınız! Yalnız Vali Kâzım, Kumandan Fahrettin (Altay), Başvekil İsmet ve Müşir Fevzi Paşalar müstesna. Onlar girebilirler...

Halbuki Gazi Paşa'ya geçmiş olsun diye tazimlerini arza şitab eden edene.

Ne çareki bu sıkı emniyet tedbiri de elzem.

Kapıdan dönenler de bunu anlıyor, takdir ediyorlar.

Naim Palas'a mütemadiyen girip çıkan da yalnız Kâzım Dirik.

Bir aralık Samsun Valisi Fahri Bey geliyor. Haber veriyorlar, içeri alınıyor. Birkaç Meb'us geliyor; bekliyorlar, «Gazi Paşa Hazretleri çok meşguldür. Mazur görün, kimseyi kabul edemiyor.» cevabı ile dönüp gidiyorlar.

ZİYA HURŞİD, ELLERİ KELEPÇELİ OLARAK GAZİ'NİN HUZURUNDA

Derken kapıda bir otomobil duruyor. Şoförün yanındaki polis çıkarken, arkadan da bilekleri kelepçeli

Ziya Hurşid ile onun çıkmasına yardım eden Baş Memur Mehmet Ali Bey görülüyor. Kapıdakiler hayrette: Neden getirdiler?. Ne yapacaklar? diye birbirleriyle fısıldaşıyorlar.

Halbuki daha önceden Gazi Paşa: «Getirin, göreyim...» demiş.

Yukarı çıkarıyorlar. Gazi ile gözgöze gelince bir an duraklıyor:

— Ziya Hurşid Bey! Uzun bir zaman teşriki mesai etmiş değil miydik? Bir gaye uğrunda çalışmadık mı?

— Evet Paşam...

— Nedir bu suikast? Hem de şebekenin elebaşısı, ruhu imişsiniz, öyle mi?

— Öyle... Doğrudur!.. Suikast yapmaya geldim. Amma kuvvede kaldı... Fiile çıkmadı...

— Sizden bunu beklemezdim...

— Dünya beklenmedik şeylerle doludur Paşam.. Ne yapayım ki, karşınızda bu vaziyette, suçlu olarak bulunuyorum. Ne diyebilirim?

10 dakika kadar böyle konuşuluyor. Gazi'nin işareti üzerine Ziya Hurşid'i alıp götürüyorlar. O gece uyumuyor. Sabaha kadar odasında, bir aşağı bir yukarı dolaşıyor. İntihar etmesi ihtimalini gözönüne alarak odasına bir memur koyuyorlar.

Sabahleyin: «Beni tekrar Gazi'ye götürün, görüp söyliyeceklerim var.» diyor. Gazi'nin müsaadesi üzerine alıp götürüyorlar.

Gazi de o gece gözünü yumnıamıştır. Senelerce birlikte ağlayıp, birlikte güldükleri ideal arkadaşlarının tam gayeye, zafere kavuşunca canına kıymak istiyecek derecede husumete kapılmış olmalarını bir türlü havsalasına sığdıramıyor. Bu üzüntü ile yorgundur. Ziya Hurşid'e hiçbir şey söylemeden bakıyor.

— Paşam, diye başlıyan Ziya Hurşid şöyle devam ediyor:

— Dün gece hakkımda göstermiş olduğunuz lû tufkârlıktan son derece mütehassis ve müteessir oldum. Şaşkınlıkla konuşamadım. Bazı suallerinize istediğim gibi cevap veremedim. Fakat, her şeye rağmen, müsait hareketiniz bana emniyet ve cesaret verdi. Size karşı bir suikast teşkilâtı mevcut olduğunu ve icrasının da bizzat benim tarafımdan kabul edilmiş olduğunu tekrar itiraf ederim. Sebepler sizce malûmdur. Epey zamandan beri aramızda şiddetini arttıra arttıra sürüp giden anlaşmazlıklardır. Teşkilât yeni değildir. Hayli zamandanberi gizlice faaliyettedir. Suikast daha evvel Ankarada yapılacaktı. Fakat biraderim Ordu Meb'usu Faik neticeden korkarak, yahut şahsî endişesine düşerek, tatbikatın tehir edilmesini bize tavsiye etti. O zaman, onu dinledik. Bu sefer hiç kimseyi dinlemedik. Tatbik kararımız kat'iydi.

Ziya Hurşid, buradan ayrıldıktan sonra tevkifhaneye götürüldü. Polis Müdürlüğündeki diğer mevkuflar da tevkifhaneye nakledilmişler, böylece boşalan odalarda İstanbul ve Ankaradan gelmiye başlıyan yeni mevkuflara hasredilmişti.

Onlar da arka arkaya geliyorlardı. Son kafile Gülcemal vapuru ile İstanbuldan geldi. Yol boyunca gemide bile ihtilâttan menedilmiş bulunuyorlardı. İzmire çıkarılırlarken de çok ihtiyatlı hareket lüzumu duyulmuş olacak ki, vapur öğleden sonra 2 ye 10 kala limanda demirlediği halde mevkuflar ancak karanlık bastıktan sonra saat 9 a doğru ve teker teker çıkarılıp her biri sıkı muhafaza altında ayrı bir otomobille, yıldırım süratiyle Müdiriyete sevkedilip yine ayrı ayrı odalara konulmuşlardı.

Bu son kafilenin başında İttihat Terakkinin meşhur ve kıymetli Maliye Nazırı Cavid Bey vardı. Kısa fasılalarla gelen öteki otomobillerde de sıra ile Sivas Meb'usu Halis Turgut, Erzincan Meb'usu Sabit, Eski Maarif Vekillerinden Necati, Ergani Meb'usu İhsan, Erzurum Meb'usu Münir Hüsrev, Ardahan Meb'usu Hilmi Bey'lerle Kâzım Karabekir, Ali Fuat (Cebesoy), Cafer Tayyar, Rüştü ve Refet Paşalar çıktı.

Daha evvel gelenler arasında da eski Erzurum Meb'usu Hüseyin Avni, Trabzon Meb'usu eski Adliye Vekillerinden Hafız Mehmet, Ordu Meb'usu Faik, Saruhan Meb'usu Abidin, Eskişehir Meb'usu Arif, İstanbul Meb'usu İsmail Canbolat ve Şükrü, Mersin Meb'usu Çolak Selâhattin, Amasya Meb'usu Bekir Sami, emekli Baytar Albayı Rasim Beylerle, yine eski Mersin Meb'usu Cemal Paşa, bir kaç da isimleri bilinmiyen meçhul kimseler de bulunuyordu. Yâni kısacası epey evvel ortadan kaldırılmış olan muhalif Terakkiperver Fırkası büyüklerinin hemen hemen hepsi yakalanmış, tevkif edilmişlerdi.

Yalnız Dr. Adnan Adıvar ile eski Başvekil (Hamidiye kahramanı) Rauf (Orbay) Bey, o esnada Avrupada bulunduklarından ele geçirilememişlerdi. Bir de yine Terakkiperver Fırkasına mensup olduğu halde Kastamonu Meb'usu rahmetli Halid Bey (1) İstiklâl

---

(1) Yunan Ordusu Başkumandanı Trikopisi esir eden Beşinci Kafkas Fırkası Kumandanı Halid Bey.

Mahkemesinin bir gaflet eseri olarak yakayı kurtarabilmişti. Halid Bey, bu kurtuluş hâdisesini bilâhare bana şöyle anlatmıştı:

«Bir sabah baktım, gazetelerde bir rapor: Gazi Paşa Hazretlerine İzmir'de suikast yapılmak istenmiş. Teşkilât mensupları yakalanmış... İstiklâl Mahkemesi yola çıkmış. Falan, falan derken arkasından şu:

Bütün Terakkiperver Fırkası kodamanları da takip ve tevkif edilmekte imişler... Bir daha bir daha okudum... İş fena... Böyle bir hâdisede -hiçbir şeyden haberim olmasa bile- kim vurduya gitmek istese bile değildir. Ama elden ne gelir. Mukadder olan ne ise, ondan kaçınılmaz. Madem ki serde muhalifiik var. Ece... Eli kulağındadır... Nerede ise, çat kapı... Gelip beni de alıp götürürler... Madem ki Müddeiumumi karar vermiş... diye eşyamı bavuluma yerleştirdim. Biraz yol parası ayırdım. Bu halimi görerek endişeye düşen evdekileri de «Vallahi bu işten haberim yok. merak etmeyin,» diye teskin ettim. Bekliyorum... Ama gelen giden yok. Kendi kendime: «Mümkün değil, bırakmazlar. Madem ki bütün Terakkiperverlerden şüphelenmişler, hepsini de tutmuşlar tutulmayan kim kaldı. Rauf Bey ile Dr. Adnan Bey Avrupada. Bir de ben. İşte Bağdat Caddesindeki 1 No. lu evde... Bırakırlar mı?» derken bir istiare namazı kıldım. Yâni bu işin neticesini gaipten sormak için... Sonra yattım, uykuya daldım. Rüyada, eski bir dostumu gördüm. Geldi bavulumu açtı. Müsterih ol diye eşyala-

mı çıkardı. Yerlerine koydu. Yürüdü gitti. Uyanınca düşündüm. Nihayet: Bu rüya sahihtir, dedim. Hakikaten beni tutmadılar. Sonradan öğrendim ki. Mahkeme Reisi Kel Ali. Terakkiperver Fırkası mensubudur diye zavallı arkadaşım Erzurum Meb'usu Cazım Duray'a tevkif ettirmiş. Halbuki Cazım Bey. Kat'iyen hiçbir fırkaya mensup değildi, müstakildi. Kel Ali ise beni müstakil sanmış, ilişmemiş. Neden sonra anlamışlar. Benim Terakkiperver olduğumu.. Cazım'ın da boşu boşuna gürütüye gittiğini. amma bana bir şey olmadı ve böylece vartayı atlatan tek Terakkiperverci ben olmuştum. Hakikaten vartaydı. Zira: Ortalığı telâşa düşürüp bir terör havası yaratmak hevesine kapılan bu İstiklâl Mahkemesi heyeti elindeki sonsuz selâhiyet ve kuvveti düpedüz suiistimal ederek aklına eseni ve bu arada şahsî sebeplerle hoşlanmadıklarını. diş bilediklerini. ne rütbe, ne mevki, ne yaş. hattâ en basit insanlık nezaket adabı tanımadan müseccel caniler kaatiller gibi yaka paça yakalatıp, sorgusuz. sualsiz tevkif ettirmekten çekinmiyordu.

Böylece tevkifat işi sona erince muhakeme başladı.

MAHKEME BAŞLIYOR

26 Haziran 1926 Cumartesi günü öğleden sonra İzmir'in meşhur Millî Kütüphanesinin büyük salonunda mahşerî bir dinleyici kalabalığı yığılmıştı.

Hepsi de hususî davetiyelerle girebilmiş olmalarına rağmen ne olur. ne olmaz kaygusiyle etraflarında sivil polisler kaynaşıyordu.

Saat 2 ye doğru süngülü jandarmalarla sarılı bir vaziyette getirilen mevkuflar parmaklıklar arasına sokulup oturtulduktan biraz sonra Mahkeme Hey'eti de gelip makamını işgal etti.

Salon derin bir sessizliğe gömülmüş, bütün bakışlar maznunlara çevrilmişti.

Mahkeme reisi sorguya Ziya Hurşid'le başladı.

308 doğumlu Rizenin Hemşin nahiyesinde Molla Reis ailesinden olduğunu, Almanyada, bahriye inşaat ve telsiz telgraf ihtisası yapmış bir bahriye zabiti ve bilâhare Birinci B. M. Meclisinde Lâzistan Meb'usu bulunduğunu ve bekâr olduğunu, ifade eden Ziya Hurşid'den sonra, sırasiyle öteki sanıkların da hüviyetleri tesbit edilip bitince Reis: «Müddeiumumi hâdisenin safhalarını bütün tafsilâtiyle teşrii edecektir. Dinledikten sonra ayrı ayrı mahkeme edileceksiniz.» diyerek sözü Müddeiumumi Necip Ali Bey'e verdi.

O da sesini perde perde yükselterek iddianemesini okumağa koyuldu.

— Türkiye umumî efkârından aldığı feyz ve ilham ile... ifade ettiği saha dahilinde memleketin içtimaî iktisadî ve medenî inkişafına, mesaî sarfetmekten bir an geri durmayan Cumhuriyet ve inkılâp hükûmetiyle demokrasi idaresi usulünün hâkim olduğu her memlekette istimal edilen siyasî ve medenî mücadele, daima mümkün ve hiç bir kanunî kayd ile kapalı değil iken isimleri aşağıda zikrolunan şahıslar menfur ve karanlık bir ruh taşıyan zümreden aldıkları telkin dairesinde cihan tarihinde vücuda getirdikleri çok iğrenç ve kanlı, dolayısiyle daima beşeriyetin lânet ve nefretiyle karşılanan gayri meşru ve caniyane teşebbüsler ile hükûmeti yıkmak ve menfur gayeleri-

ne vasıl olabilmek için Türk Cumhuriyet ve inkılâbının bihakkın mümessili bulunan Reisicumhur hazretlerine suikast yapmak suretiyle memlekette bugün dehşetinin takdiri mümkün olmıyan bir felâket hazırlamak teşebbüsünde bulunmuşlardır. Çok kızıl, elim fikirlerin etrafında birleşen Türk inkılâp tarihinde ebediyen meş'um bir kara leke olarak yaşayacağı muhakkak bulunan bu zümrenin tertip ve izhar ettiği leimâne teşebbüsleri tafsilen arzedeceğim. Bu ayın 17 inci çarşamba günü İzmir'e seyahat tarikiyle muvasalat edecek olan Reisicumhur Hazretlerine suikast yapılacağından bahis ile vaki malûmat ve istihbarat üzerine mezkûr tarihten 2 . 3 gün evvel Gülcemal vapuru ile İzmir'e gelmiş olan Sabık Lâzistan mebusu Ziya Hurşid ve Lâz İsmail ve Gürcü Yusuf ve Mülâzım evvellikten mütekait Çopur Hilmi isimindeki kimseler ayrı ayrı bulundukları yerlerde polisçe derdest ve tevkif olunmuşlardır. Bunların üzerlerinde iki İngiliz bombası ve müceddet 4 ve müstamel iki Belçika polis tabancaları ve kurşunları bulunmuştur. Usulü dairesinde uzun, uzadıya yapılan tahkikat ve yüzleştirmeler neticesinde bunlardan Ziya Hurşid, 925 senesi ortalarından itibaren Reisicumhur Hazretlerinin imhası için bir suikast şebekesiyle alâkadar bulunduğunu ve evvelen eski Ankara Valisi Abdülkadir Beyle ve bunun vasıtasiyle de, eski İzmir mebusu Şükrü Beyle anlaştıkları toplanıp müzakereler ettikleri ve bu maksadın ikmali için isimleri geçen Lâz İsmail ve daha sonra Gürcü Yusuf'u tedarik ile Şükrü Bey'le tanıştırdıklarını ve geçen sene aralık aylarında Şükrü Beyin Ankarada bulunan suikastçı adamlarıyla beraber

iş bu suikast fiilini icra edebilmek üzere Lâz İsmail'le Gürcü Yusuf'u alıp Ankaraya gittiğini ve Terakkiperver Fırkasında misafir kaldığını ve Lâz İsmail'le Gürcü Yusuf'un Ankaradaki evine giderek Şükrü Bey'le görüştüklerini ve yine Lâz İsmail'in bir gece Şükrü Beyin tavsiye ve delâletiyle Eskişehir mebusu Arif Beyin Çankaya yolu üzerinde bulunan köşküne götürdüklerini Çankaya yolu üzerinde suikast yapmağa müsait yerlerin tetkik edildiğini ve bundan başka yine birlikte B. M. Meclisine gittiklerini ve akşamdan sonra Heyet-i Vekilenin toplandığı binanın vaziyetini ve Ankara kulübünün etrafını tetkik ettiklerini ve her nasılsa suikast icrasını o esnada münasip görmiyen Ziya Hurşid'in kardeşi Ordu mebusu Faik ve diğer Terakkiperver rüsasının muhalefetiyle kuvveden fiile çıkarmağa muvaffak olamadıklarını ve İstanbula döndüklerini ve Şükrü Beyin İstanbuldan Ankaraya kadar gidiş geliş ve sair ihtiyaçlarını karşılamak üzere lâzım gelen parayı temin ile verdiğini, müteakiben, bu sene içinde, Reisicumhur Hazretlerinin, Bursa seyahatları dolayısiyle yeniden faaliyete geçerek yine Lâz İsmail, Nimet Naciye isminde bir kadını yanına katarak tetkiklerde bulunmak üzere Bursaya gönderdiklerini ve Lâz İsmail'in yapmış olduğu tetkiklerin müsait olmamasına binaen, İzmir'de vâki olacak seyahat esnasında suikast yapmağı tasavvur ve tasmim ettiklerini, ve bu seyahat için dahi Şükrü Beyin tarafından kâfi miktar para verildiğini, Reisicumhur Hazretlerinin İzmire seyahatı tekarrur ettiği anlaşılması üzerine yeniden Şükrü Bey vaziyeti tetkik

ve mütalâa, ve Lâz İsmail ile Gürcü Yusuf'un da ayrıca Şükrü Bey'le görüşmelerinden sonra İzmir'e hareketlerini tesbit ettiklerini ve İzmirde daha evvel Şükrü Bey'le bu hususta anlaşmış olan Sarı Efe Edib'e, Ziya Hurşid'e itimad edilmesini ve beraber kararlaştırılmış suikastın yapılmasını işaret sadadında, en yakın ve mahrem arkadaşı olan mütekait baytar miralayı (Albay) Rasim Bey'in imzasiyle bir mektup ve mühim miktarda para ile, kâfi derecede ruvelver ve cephanesini Şükrü Beyden alarak İzmir'e hareket ettiklerini ve varışlarında Ziya Hurşid Bey'in Gaffarzâde otelinde diğerlerinin de Ragıp Paşa Otelinde dikkati nazarı çekmemek için ayrı ayrı kaldıklarını ve derhal Sarı Efe Edib'i bularak otelde mezkûr mektubu birlikte okuyup üstlerine aldıkları vazifenin yapılması etrafında konuştuklarını ve Edib Bey'in kendi adamlarıyle birlikte Karşıyakada İdris'in Bahçesinde, görüşmek üzere hazırlıkta bulunacaklarını, ve hakikaten o günün ertesi akşamı Edib Bey'in müdür olarak istihdam ettiği Çopur Hilmi ismindeki kimseyle beraber, bahçede toplanıp, suikastın şekli, mahalli ve süreti icrası etrafında uzun uzadıya konuşulduktan sonra suikastin, Gaffarzade Oteli yakınındaki dar sokağın dönemeç noktasında icrasını kararlaştırdıklarını ve Ziya Hurşid'in arkadaşları Lâz İsmail ve Gürcü Yusuf'la beraber ertesi gece Giritli Şevki'nin evinde toplanarak danışmak ve suikastın yapılmasını müteakıp anlarda her birisinin üstüne düşen vazifelerin tertip ve taksimi için içtima etmiye karar verdiklerini ve nitekim ertesi günü Edib'ten mada olarak Hurşid ve arkadaşlarının Şevki'nin evinde toplanıp mükalemelerde bulundukları son şekil üzerinde Yeni Gaffar

Zâde Oteli civarında suikastın Lâz İsmail ve Gürcü Yusuf'la Ziya Hurşid tarafından evvelâ ruvelverle ve icap ederse bombalarla icrası ve oradan firarlariyle Şevki ve Çopur Hilmi'nin geride hazır bulunduracakları otomobile binip karşı tarafa geçtikten sonra Şevkinin motoru ile Sakız Adasına geçilmesi hususunun karar altına alındığı ve ayrıldıktan sonra, ikamet ettikleri yerlerde cürüm eşyalarıyle birer birer yakalandıkları ve suikast hareket ve faaliyetinin şahsan değil, Şükrü ve Abdülkadir Beylerin de mensup oldukları siyasî zümrenin tam ve hesabane olduğu ifade ve beyan etmiştir. Maznun olanların, gerek İzmir suikastına ve gerek ondan evvelki zamanlarda suikast şebekesinin sabık icraatlarına dair, derece derece verdikleri ifadeler pek şayanı dikkat görülmesi ve bunlardan Gürcü Yusuf'un ifadsine göre; yedi sekiz ay evvel bir gün postahanede otururlarken Lâz İsmail gelerek, bir arkadaşının kendisini Ankaraya, zengin bir şahsın evini soymaya götürmek istediğini ve pek menfaatli olan bu işe dahil olmasını teklif etmesi üzerine, para ve nufuz tezkeresi bulunmadığını ileri sürmesine karşı, bu mânilerin kolayca hal olunabileceğini ifade etmiş ve birkaç gün sonra da yirmi beş lira ile Halim namında başka birine ait bir nufus tezkeresile gelerek ertesi günü her ikisini Haydarpaşadan Ankaraya hareket ve muvasalat ettikleri ana kadar Ziya Hurşitle trende temas etmediğini ve trenden çıktıkları anda yanlarına Ziya Hurşid'in geldiğini ve Ankarada her üçünün de birlikte Karadeniz Oteline gittiklerini, üçüncü günü de İsmail vasıtasile, Şükrü Beyin; «silâhlar hazırdır. Lâzım olduğu vakit, Ziya Hurşid'e vereceğim. O gelmezse İsmail'e veririm» dediğini, bu mükâlemeden sonra da evden çıkıp İstanbul Pastahanesine geldiklerinde, Ziya Hurşid'in ken-

dilerine hitaben: «Ben meclise gidiyorum. İsterseniz size de birer kart tedarik edeyim.» diyerek, bir müddet sonra iki kart getirip verdiğini bunun üzerine İsmaille birlikte meclise giderek ayrı ayrı yerlere oturduklarını, meclisten çıktıktan sonra da İsmail'in, kendisine hitaben: «Buraya gelmekten maksadımız Reisicumhuru öldürmektir. Bize istediğimiz para ve memuriyeti vereceklerdir. Şükrü Bey Reisicumhur olacaktır.» Dediğini ve ertesi gece Arif Beyin evinde misafir kalarak Çankayadaki Gazi Paşa'nın köşkü civarında tetkikler ve keşiflerde bulunduğunu, fakat buraları suikasde elverişli görmediğini, ancak Ankara kulübünün bu işe daha müsait olduğunu ve kulübün etrafını Ziya Hurşit'le beraber keşfettiklerini ve firarlarını temin için otomobil, hattâ tayyare bile hazırlandığını, Ziya Hurşid'e atfen söylediğini ve yolda giderlerken orta boylu, şişmanca bir zatla görüşen Ziya Hurşid'in: «Bu Kâzım Karabekir Paşadır. Çok kuvvetli ve nüfuzludur. Bizim tertibimizden de malûmatı vardır.» Dediğini ve ertesi günü İsmail gelerek, Ziya Hurşit Beyi gördüğünü fakat kardeşi Faik Beyin tertibattan haberdar olduğundan dolayı hemen İstanbula hareket edeceklerini beyan etmesi üzerine ertesi gün trenle Ankaradan hareketten evvel, Şükrü Beyin kendilerine ellişer lira para ile birer tabanca verdiğini Lâz İsmail'in ise, Gürcü Yusuf'un bu beyanatını tamamen tasdik eyledikten maada, bir gece Ziya Hurşid'le Eskişehir Meb'usu Arif Beyin evine gittiğini ve Arif Beyin suikasti işrah eder şekilde, memlekette haksızlıklar; yolsuzluklar yapıldığından bahis ve bundan sonra, Lâz İsmail'e hitaben «Sizin gibi iyi adamlara ihtiyaç vardır.» Gibi sözler edişi suretile suikasti tahrik ve teşçi etmiş olduğunu ve ertesi günü Arif Beyin evine gittiğini ve Gürcü Yusuf'la beraber Ziya-

Hurşid de dahil olmak üzere Heyeti Vekilenin toplandıkları binayı keşfettiklerini ve fakat kendi mütalâsına göre, muhafaza tertibatının mükemmeliyetine göre burada hiçbir şey yapılmayacağına kanaat getirdiğini ve bu safhaya ait olan, Ziya Hurşid'in yukarıda sayılan beyanatından başka, Arif Beyin evine Lâz İsmaili götürmediğini ısrarla beyan eylemek suretile Arif beyi siyânet edecek bir vaziyet göstermek istemiş ve her üçü İstanbula dönmüşlerdir.

Ankarada, böylece bazı sebepler, mânialar yüzünden akim kalan suikasti, Cumhurreisi Hazretlerinin Bursaya, vâki son seyahatinde tatbik ve icra etmek üzere Ziya Hurşit; Lâz İsmail ile Gürcü Yusuf'u bularak, Bursaya suikast maksadı için gideceklerinin kararaştırılmış bulunduğunu söylemiş, fakat Yusuf bu teklifi kabul etmediğinden Lâz İsmail yine Şükrü ve Ziya Hurşid Beylerin tahrikile, maksadını tatbik etmek üzere Şükrü Beyden aldığı para ile Naciye isimli kadını da karısı sıfatile yanına katarak, Bursa'ya hareket etmiş ise de yukarıda zikredildiği gibi, cinaî emellerinde muvaffak olamıyarak tekrar İstanbula avdet etmişlerdir.

Müddeiumuminin, bu minval üzere devam eden iddianamesi, nihayet meznun ve mevkuf bulunanların hepsinin suçlu sayılarak, cezalandırılmalarını istemekle sona eriyordu.

Bu iddianame, okunup bitirildikten sonra, mahkeme reisi, jandarmalara:

— Maznunların hepsini, sıra ile dışarı çıkarınız. Yalnız Ziya Hurşid Bey kalsın!.. emrini vererek Ziya Hurşid'e ayağa kalkmasını söyledi.

ZİYA HURŞİD'İN İSTİKLÂL MAHKEMESİNE İTİRAFLARI

Ziya Hurşid ayağa kalkar kalkmaz:

— Müsaade ederseniz, birşey arzedeceğim. Burada maznunen ve ellerim kelepçeli olarak bulunuyorum. Yanımdaki zabit efendi, biraz evvel gayet dürüst bir tavırla bana: «Şuraya geç!..» Diyerek izharı celâdet eyledi. Bunu zabitlik şerefile mütenasip bulmadım Reis Bey..»

Dedi ama, Reis duymamazlıktan gelerek, hemen isticvaba başladı:

— Kanuni yaşta olmadığınız halde, evvelce Büyük Millet Meclisine âzâ olduğunuz anlaşılıyor. Ayrıca Millet Meclisinin son devirlerinde, ikinci guruba, yâni muhalefet tarafına dahildiniz değil mi?

— Evet, öyledir.

— İkinci seçim devresinden sonra, Terakkiperver Fırkaya sizin gurubunuz iltihak etti mi?

— Bizim gurubun ekserisi iltihak etti ama, o tarihte Meclis dağılmış olduğundan, tabiî gurub da yok demekti. Yalnız evvelce guruba dahil olanlar, Terakkiperver Fırkaya katıldılar.

— Bu katılma işini görüşmek üzere bir kongre akdedip etmemek hususunda bir karar verildiğini biliyor musunuz?

— O zamanki idare hey'etinde ben de vardım. Fakat bahsettiğiniz şekilde bir karar vermedik.

— Ya ne yaptınız?

— Kara Vasıf, Hüseyin Avni, Necati. Nafiz. Çolak Selâhaddin Beylerle Cemal Paşa bana: «Biz Terakkiperverlerle çalışacağız. Sen de dahil ol!» dediler.

— İkinci gurubun nizamnamesi var mıdır?

— Hayır yoktur.

— Gurubun takip ettiği hat ve hareketin. Terakkiperverlerin kabul ettikleri esaslar arasında bir benzerlik, mutabakat var mıydı? Bir fırkanın maddelerini benimseyerek. o fırkaya dahil olunduğuna göre siz Terakkiperver Fırkaya dahil misiniz?

— Evet... Samsun şubesini açmak için bana selâhiyet verilmişti.

— Orada faaliyette bulundunuz mu?

— Vakit kalmadı... Tabii bulunacaktık... Olmadı

— Âza kaydettiniz mi?

— Evet müracaat edenler çoktu...

— Şu halde fesh olununcaya kadar o fırkanın âzasından addediyorsunuz kendinizi?

— Pek o kadar değil. Zira ben, meşgul olmayacağımı kendilerine bildirmiştim.

— Evrakınız arasında ise. Terakkiperver Fırkadaki sayınızdan dolayı takdir olunduğunuzu gösteren vesikalar görüyoruz.

— Samsun Belediye seçimi vardı. Bu vesika zamana ait olmalı.. Çünkü, bu Belediye seçiminde faaliyet gösterdik. namzetlerimizi kazandırdık...

— Size, oradaki vazifeniz dolayısiyle tahsisat v

recekler miydi?

— Böyle bir şey bahis mevzuu değildi. Hiç bir para almadım, istemedim de...

— Faaliyet mıntıkalarınız nereleri idi?

— Amasyada Teşkilât olmadığı için orada da çalışacaktım...

— Oradaki vazifenizi ne vakitten beri terk etmiş bulunuyorsunuz?

— 10 Şubat 1925 den beri asker olmuştum.

— Memleketinizle devam eden ne gibi alâkanız var?

— Evim var, arazim var, amcalarım, arkadaşlarım var. Ara sıra tebdilhavaya giderim. 924 senesi yaz aylarını memlekette geçirmiştim.

İstiklâl Mahkemesinin gazabına uğrıyarak idam edilen masum kurbanlardan İstanbul mebusu İsmail Canbolat

— Rize'de kimlerle münasebette ve muhaberede bulunuyorsunuz?

— Hiç kimse ile....

— İntihap daireniz olduğu halde... Nasıl olur?

— Nefsi Rize ile öteden beri muhabere etmem...

— Ya Samsun'da? Kimlerle?

— Herkesle... Tanışlarım çok...

— Demekki daha ziyade Samsun'da bulunuyorsunuz?

— Evet... Ancak son zamanlarda bir aydır hep İstanbuldayım...

— İstanbulda ne gibi işlerle meşgulsünüz?

— Ticaretle... Alışverişle...

— Ne gibi?

— Yemişte, liman iskelesinde komisyon üzerine iş yaparım...

— Nerelerle?

— Orduya, Atinaya mal gönderirim.

— Sermayeniz?

— Yoktur...

— Siyasetle uğraşmakta devam ettiğinizi söylüyorsunuz. Son seyahatinizin ne maksada müstenit olduğunu söyler misiniz? Yani İzmir'e lâz İsmail ve gürcü Yusuf'la ne maksatla geldiniz?

— Sarı Efe Edip Bey'le temas için geldik... Maksadımız suikast idi...

— Edip Bey'le temas ettiniz mi?

— Evet... İzmire geldiğimizde onu buldum.

— Ve başbaşa vererek suikast etrafında tedbirler ittihaz ettiniz, değil mi?

— Evet, görüştük, münakaşalar ettik ve buyurduğunuz gibi tedbirler aldık

— 16 Haziran gecesi Giritli Şevki'nin evinde toplandıktan sonra, odamıza geldiniz yattınız... Sonra birer birer tevkif olundunuz, öyle mi?

— Öyledir, doğru...

— Açık olarak suikasde niyetle geldiğinizi söylüyorsunuz... İtiraf ediyorsunuz!

— Evet, gizliyecek bir şey yok... Dos doğru, apaçık söylüyorum...

— Peki... Suikasdi, siyasî maksatla yapmak istediğinizi de kabul edelim mi?

— Tabiî kabul ediniz. Suikast başka ne maksatla yapılır ki?..

— Fakat siyasî maksadınız ne idi? Yani ne gibi bir siyasî maksatla yapacaktınız?

— Geçen sene bu zamanar İstanbulda, Ankara Valisi Abdülkadir Beyle görüştüm. O zaman. Terakkiperver Fırka teşkilâtı yoktu. Abdülkadir'i eskiden tanırdım. Temasa geçtim. Diğer arkadaşlar da vardı. Fakat hallerini menfi gördüm. Meselâ. Hafız Mehmet Bey, Nafiz Bey tamamile siyasetten vazgeçmişerdi. Ötekiler de öyle gibiydiler. Hareketsiz görünüyorlardı. Bu sebeple düşündüm ve darbei hükûmete Abdülkadirle karar verdik. Hayli zihin yorduk. Nasıl yapalım? Yalnız olur mu? Hayır. Bu iş için mutlaka, lâzım olduğu kadar eleman bulmalı, dedik. Evvelâ Laz İsmail'i buldum. Zaten tanırdım. Teklif ettim. kabul etti. Bir arkadaş daha bul. dedim, gürcü Yusuf'u buldu. Ondan sonra Abdülkadir'e söyledim: «Adamlar bulundu, hazır... Bunlardan nasıl istifade edeceğiz?» «Ankaraya gitmek lâzım.» «Benim param yok. Ankara'ya nasıl gideyim.» Abdülkadir'le böyle konuştuk.

Sulkast teşebbüsünün elebaşılarından olduğunu mahkeme huzurunda pervasızca itiraf eden Lâzistan Meb'usu Ziya Hurşid, idam sehpasında cellâtla alay etmiş: «Ahrete gönderecek bir şeyin var mı?» diyecek kadar soğukkanlılık göstermişti.

— Abdülkadir'le bu şekilde mutabık kalıyorsunuz. Ama gaye, hükûmeti devirmek. değil mi?

— Evet...

— Peki ama, bu kadar büyük bir iş iki kişi ile

yapılamaz. Her halde, bir siyasî zümrenin iştiraki ve fikri alınmak lâzım gelmez mi?

—Ben onu düşünmedim. Her şeyden evvel suikasdı, en kolay yoldan yapmak, düşüncesinde idim.

— Bu hususta birbirinize yemin ederek söz verdiniz mi?

— Hayır... Sadece karşılıklı emniyet ve itimat...

— Şükrü Bey'le nasıl tanıştınız?

— Kadıköy iskelesinde tanıştık. Abdülkadir takdim etti: «Ankara'da yapacağımız suikast için eliniz Şükrü Bey'dir.» demişti. İskelede; Şükrü Beyle; Ankara'da Vekiller Hey'eti binasına nasıl girebileceğimiz meselesini konuştuk. O; «Gidip vaziyeti bir göreyim» dedi. Ben de: «Adamlarınızı da al, beraber götür,» dedim. Kabul etti. Sonra Kadıköydeki evime geldi. Lâz İsmail de orada idi. Şükrü Beye takdim ettim...

— Evet devam ediniz... Vekiller Hey'etini iskat ile işe başlamak kararını verdiniz. Ankara'ya gidiyorsunuz, sonra?

— Şükrü Bey; o sırada mevsim kış olduğundan zamanı müsait bulmadı. Reisicumhurun da Vekiller Hey'etinde bulunduğu bir zamanda yapılmasını muvafık buluyordu. Abdülkadir ise: «Bombayı meclise atalım. Reisicumhur da orada iken...» diyordu. Locaya fırlatılacak bomba, yukarı doğru tesir yapacak ve hiç kurtulamıyacaktı. Fakat bu fikir münakaşada kaldı. Ben buna taraftar değildim. Şükrü Bey'le lâz İsmail ve ben, üç saat kadar beraber oturduk.

— Nerede?

— Modada... Cevizlikte, Şifa sokağında 16 No.lu evde. Bu müzakereler orada cereyan etti. Şükrü Beye: «İşte, Ankara için bulduğum adam...» diye lâz İsmail'i gösterdim. O da: «Ben Ankara'ya gidiyorum. Benimle beraber gelir, vaziyeti görürsünüz.» dedi. Lâz

Hiçbir şeyden haberi olmadığı halde İstiklâl Mahkemesince tevkif edilmek istenen, fakat Avrupada bulunduğu için bu mahkemenin şerrinden kurtulan Eski Başvekil, Hamidiye Kahramanı Rauf Orbay (Sağdaki), İstiklâl Mahkemesi Rauf Orbay'ın gıyabında karar vererek 15 seneye mahkûm etmiştir.

İsmail de kabul etti. Fakat benim de beraber gelmekliğimi istiyordu. Bir çekingenliği vardı: «Belki bu adamlar bize ihanet ederler. Tanımıyorum, sen de gel!..» diyordu. Ben: «Gitmem.» dedim. Ayrıldık, çıktık. Şükrü Bey ertesi günü Ankara'ya gitti. Birkaç gün sonra da ben gittim.

— Hatırlıyor musunuz, hangi ayda idi? Erzurum'da; Rize'de isyanlar olduğu zamana mı tesadüf ediyordu?

— Evet.... O zamana müsadifti. Rize'de; «Reisicumhur yaralı. İsmet Paşa vuruldu. Dindar Paşalar Hükûmeti ele almışlar.» rivayetleri duyulduğu günlerdi...

— Şu halde seyahatinizle, bu rivayetler arasın-

da bir münasebet olması varid değil mi?

— Hayır... Ben, Rizelilerden hiç kimseye emniyet etmem. Hatta Trabzona da bir şey yazmadım. Biz zaten, Abdülkadir'le, bu işi kararlaştırdıktan sonra, hiç bir mecliste, toplantıda bulunmadık. Âdeta siyasî hayattan tamamen çekilmiş gibi bir vaziyet aldık. Dikkat nazarını çekmemek istiyorduk...

— Pekâlâ... Ankara'da ne yaptınız?

— Lâz İsmail etrafı tetkik ettikten sonra, bana geldi. «Burada, hiç bir şey yapılacağı yok..» dedi. Şükrü Bey de: «Ben iyi bir plân hazrladım. Vakti gelince size anlatırım.» diyordu. Bir sabah bana, lâz İsmail'in, evvelce tasvip edilmiş olan, İyisu mevkiini beyenmediğini söyledi. Bu yeri bilmiyordum. Neresidir, dedim: «Mezarlığın yan tarafı.. Hele gece geçilirse, suikast için en münasip yerdir.» dedi ve ilâve etti «Siz artık burada kalmayın. Belki iş çakılır. Hemen gidiniz.»

— Ve İstanbul'a hareket ettiniz... Ayrılırken, Şükrü Bey'den para aldınız mı?

— Evet... Dört yüz lira aldık.

— Kime verdiniz?

— Lâz İsmail'le gürcü Yusuf'a... Rovelveri Ankara'ya göttürmüştük. Şükrü Bey üç Rovelver almıştı. Bombaya emniyet edemiyorduk. Rovelverle yapmağı tercih ettik. Biz ayrılırken, Şükrü Bey de yakında İstanbul'a geleceğini söyledi.

— Şükrü Bey Ankara'da kimlerle beraber oturuyordu?

— Mebus arkadaşlarından Bekir Sami ve Sabit Beylerle...

— Siz Ankara'da nerede kaldınız?

— Terakkiperver kulübünde... Misafir idim.

— Başka kimler vardı, orada?

— Hâlis Turgut, Hâit, Fâik, Feridun Fikri Beylerle Cafer Tayyar ve Kâzım Karabekir Paşalardan başka, bütün Terakkiperver Fırka mensubu Meb'uslar, Meclisten çıkınca, hep oraya gelirlerdi. İçlerinde en sakin ve samit, Şükrü Bey'di.

Rauf Bey gibi Londra'da bulunduğundan İstiklâl Mahkemesince verilen haksız kararın tatbikinden kurtulan B. M. Meclisi İkinci Başkanı: Dr. Adnan Adıvar

— Ağabeyiniz Fâik Bey'in ifâdesinden, siyasetle uğraşmamaklığını, sana tenbih ettiği anlaşılıyor, öyle mi?

— Evet... Ağabeyim, daima, benim siyasetle iştigal etmemekdiğimi isterdi. Ankara'da iken de bana: «Ne işin var burada, ne duruyorsun, çabuk git, görünme!» derdi. Hattâ İstanbul'da da evime gitmemi istemezdi.

— Rauf Bey'le, o günlerde kulüpte görüştünüz mü?

— Görüştüm...

— Bu meseleye temas ettiniz mi?

— Hayır...

— Ali Fuat Paşa ile?

— Hayır... Esasen suikast işine karar verdikten sonra bütün Terakkiperverlerle teması kesmiştim. Çünkü hepsi cebin ve çekingen adamlardı. İçlerinde suikast yapacak tiynette insan bulamıyordum.

— Biraz evvel okunan iddianamede gördünüz, An-

kara'da lâz İsmail'le giderken yolda şişmanca birisine rast gelmiş, konuşmuş: «Bu adam Kâzım Karabekir Paşadır..» demişsiniz?

— Evet.... Meclise girerken selâmlaştık. Durup, konuşmadım...

— Ankara kararını tatbik için oraya giderken Abdülkadir'le görüştünüz mü?

— Zaten her gün görüşürdük. Öyle yemeklerimi Sirkecide, Konya Lokantasında yerdik.

— Peki, Ankara' dan İstanbula dönünce, ne yaptınız? Anlat bakalım?

— Evvelâ Abdülkadir'le buluştum. Abdülkadir Ankara'da işin akim kalışına çok üzüldü. Eskişehir Meb'usu Arif Bey'e bu işi söyleyişimizi de doğru bulmadı. Sonra, Şükrü geldi. Arif Bey için: «Merak etmeyin, en emin adamımızdır.» dedi. O sırada, Reisicumhur seyahata çıktı. Biz doğru İzmir'e gidecek zannettik. Adana'ya, Silifke'ye gitti. Sonra ansızın Bursa'ya gitti. Şükrü Bey de: «Bu iş için Bursa iyidir.» deyince lâz İsmail'i çağırdık: «Bursa'ya tenezzüh vapurları var, onlardan birine bin git, yalnız nazarı dikkati celbetmemek için tedbirli bulun.» dedik. O da tedbir olarak yanına Naciye ismindeki kadını almış, verdiğimiz seksen lira ile, gitti. Bir kaç gün sonra da: «Bursa silâh kullanmaya müsait değil.. Kılavuzluk yapacak kimse yok. Kendi kendimi, bile bile ateşe atamam.» diye döndü geldi. Şükrü ve Abdülkadir'le bunu konuştuk.. «İsmail'e bir arkadaş bulalım..» dedik. Abdülkadir aradı, bulamadı. İsmail'e: «Sen bul.» dedik, gürcü Yusuf'u buldu.

— Sonra?

— Bursa meselesi bu şekilde akim kalınca İzmir için teşebbüse geçtik. Bulgar Çarşısında bir yerde Şükrü ve Abdülkadir'le buluştuk, görüştük. Sonra

Şükrü Bey'in evinde toplandık. Şükrü: «İzmir; bu iş için biçimiş kaftandır. Fırsatı kaçırmıyalım...» diyordu. Ben ise İzmir'i tanımıyordum: «Bizim orada adamımız var. Sarı Efe Edip.. Çiftlik sahibi. Zengindir... filân dediler ve bir tavsiye mektubu vereceklerini söylediler. Şükrü: «Bir tütün işinden bahsedersin; o anlar.» diye mektubu yazdı. Rasim Bey de gelmişti: «İzmir'de Gaffar Zade Oteline inersin, orada Sarı Efe'yi bulursun.» diye bir kroki de yaptılar, verdiler.

İzmir suikastine adı karıştırılarak tevkif edildiği halde, masumiyeti tezahür ederek güç halle serbest bırakılan Milli Mücadele kahramanlarından: Refet Paşa

Rasim Bey'e: «Sen de beraber gel!» dedim. Kalbul etmedi. Yalnız bana: «Çok tehlikeli bir işe giriyorsun, dikkat et!» dedi. «Ne tehlikesi var, Allahaısmarladık...» dedim. Ondan sonra tabancaları tedarik ettim. Dört tabanca... Yüz elli de fişenk.. Hepsini Şükrü Beyin evine bıraktım.

— Parasını kim verdi tabancaların?

— Şükrü Bey verdi... Biletleri aldık. 800 lira da para... Nihayet İzmir'e geldik.

Sarı Efe Edip Beyi buldum. İstanbuldan aldığım tavsiye mektubunu kendisine verdim: «Sen bu işi deruhte etmişsin; söz vermişsin...» Haydi bakalım; vakit geldi, ne yapacaksak yapalım... Dedim. O da:

İstiklâl Mahkemesi kararını bekleyen maznunlardan bir grup: Ali Fuat Paşa ile Şükrü ve Sabit Beyler.

«Yalnız başıma ben bu işi nasıl yaparım? Bir kaç adamım vardı amma, şimdi burada değiller. Bu iş de adamsız olmaz. Düşünelim, bir yola koyalım..» dedi. Kaç adama ihtiyaç oduğunu sordum. İki adama cevabını verince, «Ben bulurum merak etme» dedim. Bunun üzerine ertesi akşam Karşıyaka'da diğer arkadaşlarla buluşma kararı verildi. Gittik. Çopur Hilmi ile buluştuk. Suikast için Çeşme yolunu daha münasip buluyorlardı. Ben o tarafları bilmem. Motör meselesini de konuştuk. Giritli Şevki'nin motoru mahcuzmuş, kurtarmak için 500 lira lâzımmış. Bu parayı kim verecek derken hükûmetten sızdırılan bir haber geldi. Çeşme'ye 500 jandarma gönderilmişti. Artık, bu

iş orada olmaz. Çeşme yolundan vazgeçmeli. İşi İzmir'de bitirmek lâzım... Nihayet... Kemeraltı'nda, Karakolun, Gaffar Zade Oteli köşesinde. yapılmasını kararlaştırdık. Karakol olması dolayısiyle burası şüpheyi ve nazarı dikkati celp etmiyeceğinden, en iyi ve muvafık yerdir dedik. Sonra Şevki ve Hilmi bombaları getirdi. Yapacak başka bir şey kalmamıştı. Çopur Hilmi, Edip, ben otomobile bindik, ayrıldık. Ertesi günü, Gazi gelecekti. Edip, o gün, öğleden sonra 1 de beni bulacak, tertibat alacaktık. Gelmedi. Şevki gelmiş, Hilmi'yi aramış... Edip'i bulamamıştı. Gece 8,5 vapuru ile Karşıyaka'ya geçtik. Şevki'nin evine gittik. Reisicumhurun henüz gelmediğini, beklendiğini söyledi ve: «Size; daha müsait bir şekil göstereceğim...» dedi; anlattı: «Gazi'nin otomobili tam Gaffar Zade Oteli önünden geçerken en evvel Hilmi tabancasına davranıp ateş edecek, onu takiben ötekiler atacak. Tütüncü dükkânında saklanmış vaziyette durumu takip eden Şevki de otomobilin hareketini tanzim edecek ve yerini gösterecek. Edip de gelecekti. Teferruatı ile tesbit edilen bu kararlardan sonra yatmıştık ki, tevkif edilmiştik...

İstiklâl mahkemesinin âdaletsizliği ile meşhur Reisi Ali Çetinkaya Mecliste Millî Mücadele kahramanlarından Halit Paşa'yı öldüren kimseydi.

— Köşede, Hilmi'den başka kimler silâh atacaktı? Nasıl atılacaktı? Kim kumanda edecekti?

— Bu işlerde, kumanda sökmez. İşi karıştırır. Bu zaten bir anlık mesele.

— Peki amma, Karakol önünde... diyorsunuz orada polis bulunmaz mı?

— Bulunsun ne olur?

— Tevkif edildiğin zaman üzerinde ne vardı?

— Tabancamla, 135 lira...

— Abidin Beyi Gaffar Zade Otelinde gördünüz mü?

— Bir aralık gelmiş, gitmiş, sonra Salih Beyin bahçesinde gördüm. Abidin Beyle geçen sene Ankara'da Cafer Tayyar Paşa'nın evinde tanışmıştık. Fakat, İzmir'de görünce beni tanımadı.

— Abidin Bey, acaba bu mesele hakkında Edip Bey'le görüşmüşler mi?

Gazi Mustafa Kemale suikasten sanık Saruhan Meb'usu Abidin Bey mahkeme huzurunda

— Ben bilmiyorum. Abidin Bey'in bu işten haberi var mı, yok mu? Bilmiyorum...

Mahkeme Reisi:

— Ziya Hurşid Bey; şimdilik mahkemeniz kâfidir. İcabında çağırırız... diyerek bu faslı kapadı. Sonuna kadar metanetini, soğukkanlılığını hayret edilecek

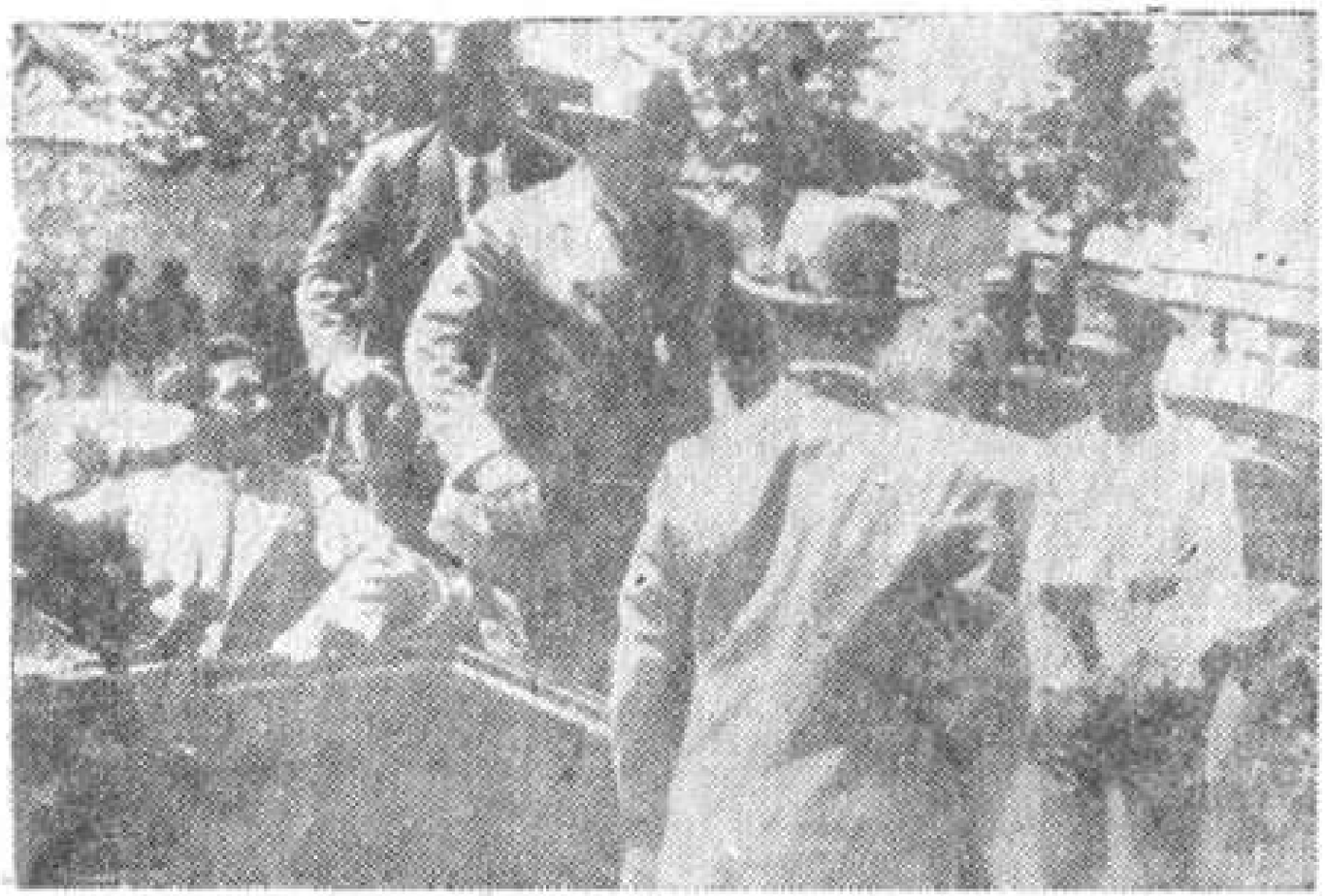

Hükümlerinin isabetsizliğiyle şöhret bulan ma'hut İstiklâl Mahkemesinin namlı âzasından Kılıç Ali Bey makamına geliyor.

bir şekilde muhafaza ederek, her suali hiç bir tevile, inkâra kapılmadan dost doğru cevaplandıran Ziya Hurşid Bey de yerine oturunca, sorguya çekilme sırası Lâz İsmail ile Gürcü Yusuf'a geldi. Bunlar, Müddeiumuminin iddianamesinde ve Ziya Hurşid'in ifadelerinde belirtilen hareketlerini itirafla beraber, her ikisi de cahillikleri yüzünden iğfal edilerek bu yola sevk edilmiş olduklarını, ve nedamet duyduklarını söyleyerek af dileyip durdular. Çopur Hilmi de hemen hemen aynı şekilde ifadelerle, kendini müdafaaya uğraştı. Sarı Efe Edip ise, kendisini arayan Ziya Hurşit'le buluşup, suikast hazırlıklarına iştirâk ettiğini gizlememekle beraber, en sonunda, hepsini bırakıp İstanbul'a kaçışını: «Akşam olunca düşünmeye başladım.

Bu vaziyet karşısında ne yapacaktım? Derhal karar veririm. Hemen İstanbul'a gideyim; Celâl Bey'le (Bayar) görüşeyim, meseleyi ona anlatayım, her şeyi haber vereyim, dedim ve vapura atlayınca gittim.» ifadesi ile izah etmek istemiş, fakat niçin haber vermediğini cevaplandıramamıştı.

Sarı Efe Edipten sonra muhakeme edilen baytar Rasim ile eski Meb'uslardan Abidin Bey'ler de suikast teşebbüsü işindeki rollerini tevile uğraşarak kendilerini kurtarmağa çalışmışlardı.

Bunları müteakip sorgusu başlıyan Ziya Hurşid'in ağabeysi, Ordu Mebusu Faik Bey ise, durumu aydınlatmağa yarayacak hayli enteresan malûmat vermişti.

Nahak yere tevkif olunarak mahkemeye sevk edilen Milli Mücadele kahramanlarından Ali Fuat Paşa

Mahkeme Reisinin; suikast teşebbüsünden evvelki zamanları aydınlatmak arzusu ile sorduğu suallere başlayan, bu duruşma, şöyle cereyan etmişti:

— Büyük Millet Meclisinde hangi fırkaya dahilsiniz?

— Terakkiperver Fırkaya...

— Bu fırkanın nasıl ve kimler tarafından teşkil

edildiğini söyler misiniz?

— Bilindiği gibi, geçen sene Mecliste bazı arkadaşlar Halk Fırkasından istifa ederek toplanmışlar, yeni bir fırka programı yapmışlardı.

— Bahsettiğiniz programın müsvettesini kimler hazırladı?

— Şükrü ve İsmail Canpulat Bey'le bazı arkadaşları...

— Biraderiniz Ziya [illegible] Bey, Ankara'ya geldiği zaman nerede kalmıştı?

İttihat Terakki'nin Maarif Nazırı İzmit Meb'usu Şükrü Bey suikast suçundan sonra idam sehpasında

— Bizim kulüpte. Halis Turgut ve Feridun Fikri Bey'lerle bir odada. Ben, Halit Bey'le ayrı bir odada idim. Kardeşim misafir idi.

— Kimin misafiri?

— Tabiî benim.... Ve dolayısiyle arkadaşlarının da misafiri sayılırdı.

— Niçin Ankara'ya geldiğini biliyor muydunuz? Lütfen açık konuşun.

— İlk ifadem var, okunursa anlaşılır...

— Memleket dâvasının aydınlanması için millet müvacehesinde söyleyiniz... Daha faydalı olur.

— Peki söyliyeyim:Kardeşime Ankara'ya niçin geldiğini sordum. «Müdafayı Milliye'de işim var. İş Bankasında da...» dedi. İki gün sonra Rauf Bey geldi. Beni yataktan kaldırdı: «Sen uyuyorsun. Senin

kardeşin ile, Şükrü suikast tertip etmişler... Bugün yapacakmış. Sabit Bey haber verdi. Derhal bunun önüne geçeceksin!» dedi. Ben de: «Şimdi Şükrü Bey'e gidelim, men ettirelim... Hemen...» dedim. Yolda Rauf Bey'e: «Sen Şükrü Bey'in evinde bekle. Ben de Rüştü Paşa'ya gideyim. Mademki suikast Arif Bey'in evi civarında yapılacakmış; Rüştü Paşa'yı göreyim. Tahkik edelim...» dedim. Rauf Bey çok müteessir ve heyecanlı idi: «Maazallah... Böyle bir şey tahakkuk ederse, mahvoluruz...» diyordu. Karacaoğlan çarşısına yaklaştığımız sırada, Ziya Hurşid'e rastladık. Bir kenara çekip sordum, gayet soğuk kanlı ve kat'î konuştu: «Ne münasebet? Nereden çıkardınız bunu? Yoktur böyle bir şey... Varsa git hükûmete haber ver!» dedi. Suçlu bir adam bu kadar cür'etkâr olamazdı. İnandım, fakat daha emin olmak için, ağızlarını aramak üzere Arif Bey'in evine gittim. Şükrü Bey de orada idi: «Ne yapıyorsunuz? Çıldırdınız mı kuzum? Felâketir...» dedim. Şükrü Bey çıktı, gitti. Arif Bey sükûnetle, böyle bir şeyin mevzu bahis olmadığını söyledi.

Demek inkâr ediyorlarmış. Nitekim Sabit Bey'e de böyle demiştim. Hattâ Rauf Bey'e bunu söyledim: «İnkâr ediyorlar bunlar...» dedim. Fakat ne yapılabilirdi? Elde müspet bir delil yoktu.

— Kâzım Karabekr Paşa da haberdar oldu mu?

— Evet... Rauf Bey söyledi. Beraber oturduklarında Refet Paşa da aynı şekilde duydu. O sırada, Sabit Bey bana demişti ki: «Bir iki gündür şüpheleniyordum. Fakat; bu gün artık şüphelerim zail oldu. Baksana ne diyorlar... Yokmuş aslı bu işin...» Ben de Sabit Bey'in bu ifadesini Rauf Bey'e söyledim. Hiç sesini çıkarmadı...

— Sizce Faik Bey; üzerinde durulan bu suikastın

Büyük suikast tehlikesinden kurtulduktan sonra, milletinin sinesinde meşhur faaliyetine devam eden Gazi Paşa o sırada bir yurt gezisinde.

sebebi neydi? Onları bu harekete sevk eden saik ne olabilirdi?

— Vallahi ne diyeyim bilmem ki... Ben o günden beri kardeşimle münasebeti kesmiştim. Meclisin sonuna kadar Ankara'da kaldım. Ne olmuş, ne bitmiş farkında değilim...

— Ziya Hurşid'in İzmir'e geldiğinden nasıl haberdar oldunuz?

— Gazetelerden...

— Daha evvel, böyle bir şey yapılması ihtimalini düşünerek, bir teşebbüste bulundunuz mu?

— Arzettiğim gibi münasebeti kesmiştim. Böyle bir şey yapması ihtimali de yok gibi idi... Ankaradaki sözlerine göre...

— Ziya Hurşid bu suikastı şahsı hesabına mı yapacaktı, ne dersiniz?

— Zannetmem... Nasıl olur? İhtimal veremem. Şahsı hesabına böyle bir şey yapılır mı? Hattâ kardeşim için değil, ötekiler için de bu ihtimal hatıra gelmez. Şükrü Bey'de de, öbürlerinde de beş para yoktu. Parasız yapılır mı? Her halde, meselenin izahı müşkül tarafları var. İnce noktalar... Neticenin nereye varacağını Allah bilir. Elimde bu hususta bir kanaata vardıracak vasıta ve vesaik yok...

— Pekâlâ, teşrif buyurunuz.

Faik Bey, badireyi atlattı, çekildi.

Sıra, suikast şebekesinin, en önemli şahsı olan İttihat Terakki'nin meşhur Maarif Nazırı ve Halk Fırkasının İzmit Meb'usu Şükrü Bey'e gelmişti. Dâvanın en mühim hususlarından biri de bu idi.

BİR NUMARALI SUÇLU İNKÂR EDİYOR!

Mutlaka iktidar mevkiine geçmek hırsı ile, şuursuzca hareketlerden kendini alamıyarak, bir çok arkadaşlarını da durup dururken felâketlere sürüklüyen ve eski İttihat Terakki komitecilerinden sayılan Şükrü Bey Mahkeme Reisinin ihtarı üzerine ayağa kalktığı zaman; o malûm pehlivan edâsını kaybetmiş olmakla beraber, metin görünmek istiyen bir halde idi. Mahkeme Reisi Ali Bey, yüzüne dik dik bakarak sordu:

— Sizin maziye ait bazı münasebetlerinizi anlamak mecburiyetindeyiz. Lozan Konferansı sona ererken, veya o sırada İttihat ve Terakki namına hususi bir içtima yaptınız mı?

— Hayır. Buna içtima denmez. Yaptığımız sadece, arkadaşça bir toplantı idi. Hasbihal için...

— Kimlerle?

— Aradan zaman geçti, pek hatırlamıyorum ga-

liba: Rahmi. Kara Kemal, Canbolat Bey'ler vardı.

— Ne konuştunuz?

— İntihap başlamıştı. Biz de iştirak edelim mi etmiyelim mi? meselesini konuştuk. Nihayet istiyen namzetliğini koysun. istemiyen koymasın, diye karar verdik.

— Biz de diyorsunuz... Siz kimsiniz. sıfatınız ne? Yani, İttihat Terakki namına hareket ediyorsunuz değil mi?

— Hayır... Ben o zaman İzmit Müdafai Hukuk Reisi bulunuyordum. Benim için o mesele varit olamaz.

— Bizim de aradığımız buydu...

— Hatta içtimaı müteakip, şüphe uyandığını anlayınca, Gazi Paşa'ya bir mektup yazarak, olan biteni anlatmıştık. Yani, her vatandaş gibi namzetliklerini koymak istiyenler mevzuunda hasbihal edildiğini, yoksa ittihatçılık meselesinin bahis mevzuu olmadığını izah etmiştik.

— Fakat, bu içtima, bugüne kadarki siyasetinizin bir başlangıcıdır. Siz İzmit'ten Trabzon'a gittiniz. Oradan da Ankara'ya geçtiniz. İntihaba karıştınız. Trabzon Valisi oldunuz. Nihayet Meb'us olarak Halk Fırkasına girdiniz. Ya sonra? Yine durmadınız. Şurada burada bir takım toplantılar...

— Bir fırka teşkili için çalıştık.

— Kimlerle beraber?

— Rauf, İsmail Canbolat Beylerle ve diğer arkadaşlarla...

— Size yeni bir fırka doğurmak fikri nereden geldi?

— Bundan tabii ne olabilir? Her meclisde olduğu gibi, bizde de muhalefet lâzım değil mi idi? Muhalefetsiz demokrasi ve cumhuriyet olur mu?

— Fırka demek vatanın yükselmesi; ilerlemesi için çalışmak demektir, onun zamanında komitacılık, çetecilik yoktur.

— Tabii öyledir efendim...

— Öyledir amma... Sizi buraya getiren fırkacılık değil, komitacılıktır.

Şükrü Bey, cevap vermiyor, yüzüne karşı komitacılığın vuruluşu onu sarsıyor. Hiç beklemediği darbeyi yediği belli... Salonda çıt yoktu.. Dinleyiciler soluk almadan bakışlarına, komitacılıkla itham edilişine ses çıkaramıyan adama çevrilmiş. Bu sessizliği yine Reisin sualı bozuyor:

Milli Mücadelenin feragatkâr erkânından Kara Vasıf Bey mahkeme huzurunda

— Halk Fırkasının proğramını kabul eden siz değil miydiniz?

— Halk Fırkasının proğramı yoktu ki... Hâlâ da yoktur.

— Umdeleri var ya...

— Umdeler siyasi fırka proğramı değilki...

Bu sefer; Reis Bey bozuluyor... Ve bozgunluğun intikamını almak için taarruza geçiyor:

— Uzun seneler harap olmuş memleketi imar eden, kurtaran, canlandıran bir fırkaya karşı koymak

için mi yeni bir fırka teşkil ettiniz?

— Beni fırkamdan dolayı itham etmek için mi huzurunuza getirdiniz?

— Fırka prensiplerine bürünerek bir suikastın mücrimi, birinci derecede mazınunu olarak karşımda bulunuyorsunuz?

— O halde, onu sorunuz!

— Hey'eti hâkime, tenevvür etmek için ne isterse sorar, her şeyi araştırır.

— Fakat sorarken tekdir ediyorsunuz!

— Sen, cinayet yaptın!.. Sana azâmi müsadeleri yapıyoruz.

— Hâkimler tarafsız olur.....

— Biz de tarafsızız. Vatanın varlığına hayatlarını vakfetmiş insanlarız. Viçdana, kanuna karşı bir vazife aldık. Şimdi soruyorum sana: Ziya Hurşid'le münasebetin?

— Onu dört sene evvel Ankara'da tanımıştım. İki buçuk senedir, hiç görmedim. Terakkiperver Fırkaya girip Samsun şubesini açtıktan sonra gördüm. Arasıra da bana gelir giderdi...

— Bu münasebetlerinizde hususi bir hareket, yani fırka veya şahıslarınız hesabına... Suikastla bir anlaşmaya vardınız mı?

— Ne münasebet? Böyle bir şey bahis mevzuu olmadı...

— Şükrü Bey!.. Hâlâ inkâr mı ediyorsunuz?

— Sizi namusumla temin ederim...

— Bırak şimdi... Namusu, imanı karıştırma bu işe... Artık mesele çırılçıplak, ayan beyan meydanda. Sabit!.. Sizden resmen ve şahsım namına rica ediyorum, namusu bırak. Doğru söyle!..

— Ben de öyle arzediyorum...

— Eskişehir Meb'usu Arif Bey'in evinde Ziya

mi?

Hurşid'le Lâz İsmail'i gördünüz mü?

— Hayır... Lâz İsmail'i tanımam. Onu burada mahkemede siz gösterdiniz!..

— Ziya Hurşid'le suikast etrafında görüşmediniz

— Hayır...

— Abdülkadir'le?

— Hayır... Hiç biri ile, hiç bir kimse ile böyle bir mesele bahis mevzuu olmadı.

— İyi düşünün.... Sarı Efe Edip, Baytar Rasim Beylerle de mi öyle?

— Onlarla da konuşmadım, evet...

— İyi düşünün. Edip ve Rasim Beyler şimdi gelip yüzünüze karşı söylerlerse, ne diyeceksiniz?

— Çıldırmışlar, derim... Olmayan bir şeye, vardır denirse, ne yapılır?

— Bu müdafaadan vaz geçiniz! Elimizde deliller var. Ben zannediyordum ki, siz nedamet ederek her şeyi açıkça söyleyeceksiniz.

— Reis Beyefendi, siz, şimdiye kadar mahkemelerinizde her halde görmüşsünüzdür, ne entrikalar çevriliyor. Zabıtai hafiye memurları ne işgüzarlıklar ediyor. Ben; ismimin etrafında, maharetle kurulmuş ve ustalıkla işletilen bir tuzak görüyorum. Abdülkadir'in bu işte büyük bir rol oynadığını zannediyorum. Abdülkadir farkayı mahvedecek bir yol tutmuştur. Ziya Hurşid'i de kendine âlet etmiştir. Benim ismimi bu işe karıştıran da odur. Bu adamlar iftira ediyorlar, yalan söylüyorlar.

— Kim? Abdülkadir mi, Ziya Hurşid mi?

— Evet!..

— Acayip şey!.. Ya Sarı Efe Edip'le, Rasim Beylerin ifadelerine ne dersin?

— Dinlemedimki...

— Getireceğiz, göstereceğiz. Ziya Hurşid'e bir mektup verdiniz mi?

— Evet... Bir tavsiyename vermiştim. Tütün işi yapacakmış. Edip Bey'in çiftliği var. Kendisine muavenet, etsin diye bir tavsiye mektubu verdim.

— Neden Rasim Bey'e de imzalattınız?

— Çünkü Rasim Bey, Edip'in daha yakın arkadaşıdır. Daha tesirli olur.

— Ama, onların hiç biri böyle söylemiyorlar..

— Vallahi, onların ne dediklerini bilmiyorum. benim bildiğim bu...

MÜTHİŞ YÜZLEŞTİRME

Mahkeme Reisi, Jandarmalara:

— Sarı Efe Edip ve Rasim Beyleri getiriniz!.. emrini verdi. Getirdiler. Müthiş yüzleştirme başlıyordu. Salon yine derin bir sessizliğe gömülmüş, gözler, yeni getirilenlere çevrilmişti.

Reisin:

— Şükrü Bey! Edip ve Rasim Beyler işte geldiler. Şimdi meseleyi aydınlatacaklar. Neler konuştuğunuzu tavsiye mektubunun nasıl yazıldığını ve sairesini söyliyecekler. iyi dinleyiniz Edip Bey... Evvelâ siz anlatın. Üçünüz nasıl toplandınız, vazıh anlatın Şükrü Bey de dinlesin... Hitabı ile yüzleştirilmeye girildi ve Edip Bey şöyle anlattı:

— Ankara'dan dönüşte İstanbulda Rasim ile beraber Şükrü Beyi bulduk. Şükrü Bey bütün arkadaşları ile beraber suikast tasavvurunda olduklarını anlattı. Benim de çalışmaklığımı teklif etti. Cevaben beni karıştırmamalarını söyledim. Ayrıldıktan

sonra Rasim'e de söyledim rica ettim. Şükrü fikrinden vazgeçsin başımıza belâya sokmasın, dedim. Sonra Ziya Hurşid İzmir'de, Şükrü ve Rasim'in imzaları bulunan mektubu bana verdi. Ziya Hurşid'i tanımam. İlk defa o gün görüyordum. Mektupta tütünden bahsediliyor, tütün işi kolaydır yaparız, dedim. Ziya Hurşid tütünün suikastı ima ettiğini söyledi. Bu Şükrü'nün kendi kanaatıdır, demek hâlâ vazgeçmemiş.. Umumun mahiyeti yoktur, dedimse de, Ziya Hurşid: «Bu karar artık umumidir, tatbik edilecektir. Arkadaşlar mütteffiktir. Biz de bunun için buraya geldik. Burası olmazsa, başka bir yer olacak, mutlaka yapılacaktır. Olup bitince de derhal Meclis toplanacak, Fevzi Paşa Reisicumhur olacak... O olmazsa Kâzım Paşa olacak...» diye ısrar etti. Ondan sonrası malûm...

— Rasim Bey, şimdi de siz anlatınız.

— Efendim... On altı senelik bir arkadaşımla böyle bir suikast meselesinde, milletin önünde yüzleşmek hakikaten çok elim bir felâket... Fakat ne çare, Mukadderat... Söyliyeceğim: Şükrü, Ziya Hurşid'le Lâz İsmaili Edip'e göndermek istediği zaman: Göndermeme, Edip suikast taraftarı değildir... demiştim. Tavsiye mektubunu da bunun için tasvip etmemiştim. Israr etti ve mektubu bira içerken, ısrarı üzerine, sarhoşlukda imza ettim...

Şükrü Bey kendini tutamadı, heyecanla sordu:

— Aramızda konuşurken bir parola falan kullanır mı idik?

Buna Edip cevap verdi.

— Hayır... Parola falan yoktu.

— O halde benim tavsiye mektubumda yazdığım tütün meselesini neden suikastle tevil ediyorlar Reis Bey?

Reis bu sefer Rasim'e soruyor:

— Siz söyleyiniz Rasim Bey... İmzaladığınız mektuptaki tütün meselesinin aslı neydi?

— Evet, öyle efendim Suikast meselesi idi...

Şükrü:

— Rica ederim. böyle mühim bir mesele için tavsiye bira içilirken yazılır mı?

Reis:

— Cevap ver Rasim Bey!..

— Lokantada yazdık efendim. Bira içerken.

Reis:

— Bu söylenenlere ne dersiniz Şükrü Bey?

— Yalandır! Yalandır efendim...

Reis (Jandarmalara hitaben):

— Ziya Hurşid, Faik, Lâz İsmail. Gürcü Yusuf'u da getiriniz. Muvacehe edelim!. Emrini verdi. Onlar da getirilince, evvelâ Ziya Hurşid'e hitap etti:

— Sizi. Şükrü Beyle yüzleştirmek zarureti hasıl oldu. Vakıa hâdisenin safhaları anlaşılmıştır. Fakat bir daha muvacehe etmek lâzım. Şükrü Bey, sizinle suikast meselesi etrafındaki temasları. teşebbüsleri, konuşmaları inkâr ediyor ve bütün bu tertiplerin Abdülkadir Bey tarafından yapılmış olduğunu söylüyor. Şimdi siz izah ediniz!..

— Siz sorunuz ben izah edeyim...

Reis:

— Şükrü Bey, suikastla alâkam yok diyor. Yok mu? Siz ne diyorsunuz?

— Var efendim!.. İzah edeyim. Evvelki ifademde de belirttiğim gibi. ben evvelâ Abdülkadir'le temas ettim. O da bana, bu suikast işi için Ankara'da eli olduğunu söyledi. Kimdir? dedim. (Şükrü Beydir) dedi. Ondan sonra gittik, Şükrü Bey'le görüştük.

Şükrü:

— Bu işte Abdülkadir'in pek mühim bir rol oynadığı anlaşılıyor, tavzih edeceğim. Bir avukat tutacağım...

Reis:

— İstiklâl mahkemeleri, dâva vekillerinin can bazlığına gelmez. Mahkememizin derecatı yoktur. Millet hükme intizar ediyor, ne söyleyeceksenız açıkça söyleyiniz. Avukatlarla falan geçirilecek vakitmiz yok. Ziya Hurşid Beyin ifadesine cevap ver.

Şükrü:

— Ziya Hurşit Bey, Abdülkadirin tuzağına düşmüştür. Onun kurbanı olmuştur.

Reis:

— Ziya Hurşit Bey, bak Şükrü Bey ne diyor?

— Hayır efendim Lâz İsmail'i Şükrü Bey'e ben takdim ettim. Hem de kendi evimde... Suikast meselesini görüştük. Silâh paralarını ve diğer silâhları da Şükrü Beyden aldık...

Reis:

— Sen söyle Yusuf, silâhları kimden aldın?

— Şükrü Bey'den efendim... Şükrü Bey'den.

— İsmail, sen de söyle! Kimden aldın silâhları?

— Şükrü Bey'den... Şişli'deki evinden, Yusufla beraber dört tüfek aldım.

Reis:

— Ne diyorsunuz Şükrü Bey, bunlara?

— Bunlar, öğretilmiş papağanlar gibi konuşuyorlar Reis Bey!

Salon bir anda kahkahalarla çınlıyor. Şükrü bozuluyor. Reis, tekrar Şükrü Bey'e soruyor:

— Ankara'da suikast meselesi etrafında Ordu Meb'usu Faik Bey'le aranızda bir şey geçti mi?

— Hayır...

— Faik Bey size bu işten vazgeçin, felâkettir.

demedi mi?

— Hayır...

Reis, Faik Bey'e hitaben:

— O halde, siz söyleyiniz Faik Bey ne görüşmüştünüz?

— Demiştim ki, Şükrü Bey, bu yaptığınız felâkettir... Fakat inkâr etmişti.

Reis:

— Lâz İsmail, kalk! Söyle bakayım. Şükrü Bey evinde seni nereye saklıadı?

— Alt kattaki odaya. Sonra çıktık sokakta bulugtuk...

Reis:

— Ama bak. Ne diyor... Şükrü Bey, papağan gibi söylüyorlar, diyor.

Lâz İsmail (Karadenız şivesiyle):

— O zaman papogan değildükte ha şimdi olduk...

Yüzleştirme sona erdi, Şükrü de bitti.

GAZİ'NİN EN YAKIN ARKADAŞLARINDAN ARİF BEY DE SUÇLU

Şükrü Bey'le cürüm ortaklarının yüzleştirilmelerinden sonra Mahkeme Hey'eti huzuruna, Gazi Paşa'nın en eski ve yakın arkadaşlarından Kurmay Albay emeklisi Eskişehir Meb'usu Arif Bey getirildi. Arif Bey, jandarmalar muhafazasında sert bir yürüyüşle gelerek Reisin suallerini de pek dik bir ifade ile cevaplandırmağa başladı:

— Ziya Hurşid'i nerede, nasıl mı tanıdım, anlatayım: Bir akşam Ankara'da bizim kulüpte oturuyordum. Ali Fuat (Paşa) geldi, yanındaki genci: «Eski Lâzistan Meb'usu Ziya Hurşid...» diye takdim etti. Başka selâmlaştık. El bile sıkışmadık. Bundan sonra, bir kere daha, yine kulüpte kendisi ile karşılaşmış, görüşmüştüm. Lâz İsmail'e gelince: Onu da, Ziya Hurşid'i tanıdığım günlerde görmüştüm. Bir akşam kulüpte alt kattaki odada oturuyorduk. Şükrü geldi:

— Vaktiyle maiyetinizde bulunmuş bir adam

var, sizi görmek istiyor, dedi. Bekiesin! dedim. Akşam ezanından bir hayli sonra kulüpten ayrıldım, kapıdan çıkarken, karşıma dikildi: «İstiklâl Harbinde sizin maiyetinizde bulundum. Bir ticaret işi için geldim. Param da tükendi. Bana bir memuriyet bulmak için tavassutta bulunmanızı rica ederim kumandanım...» dedi. Ben de: «Muhalif Meb'usum. Hükûmet nezdinde yapacağım teşebbüs bir fayda vermez...» diye yürüdüm, otomobile bindim, evime gittim. İşte Lâz İsmail'le de münasebetim bundan ibarettir. Başka bir şey bilmiyorum.

Reis:

— Yanılıyorsunuz. Lâz İsmail ile temasınızın bundan ibaret olmadığı, bilâkis onu otomobilinize bindirip evinize götürdüğünüze dair arkadaşlarınızın ifadeleri var.

— Kabul etmem. Yalandır... Ben Lâz İsmail'i ne otomobilime bindirdim, ne de evime aldım.

Reis:

— Niçin inkâr ediyorsunuz? Şimdi gelir de, yüzünüze karşı söylerlerse, ne diyeceksiniz?

— Söyleyemezler. Çünkü böyle bir şeyin aslı yok.

Reis; emir verdi. Lâz İsmail'i getirtti ve:

— Anlat bakalım: Şu gördüğün Arif Bey'in evine nasıl gittin?

— Beni, kulüpten çıkınca otomobiline bindirdi, evine götürdü. Sabaha kadar da alıkoydu. O gece, Arif Bey'in evinde yattım.

— Arif Bey, ne dersin bu ifâdeye?

— Aslı yok... Olsa olsa belki para vererek, benim haberim olmadan şoförü kandırıp yanına oturtmuşlardır, evin alt katına da karışmam. Olabilir ki, benden habersiz orada yatırmışlardır.

— Demek ki, bu ifadeyi de kabul etmiyorsunuz?

diyen Mahkeme Reisi, jandarmalara emir vererek, Arif Bey'in hizmetçisi Ayşe Kadın'la, şoförü Mehmet'i getirtti.

Arif Bey bunları görünce biraz şaşaladı. Fakat laubali hareketleri devam ediyor, arasıra da mahkeme huzurunda bulunduğunu bile unutarak, ileri geri gidip geliyordu. Reisin sualleri üzerine yedi sekiz senedir Arif Bey'in hizmetinde bulundukları anlaşılan Ayşe Kadın'la şoför Mehmet'e Kur'an'a el bastırılarak yemin ettirildikten sonra, Lâz İsmail'i Arif Bey'in yanında görerek tanıdıklarını, kulüpten otomobiline alıp evine getirdiğini, Lâz İsmail'i, o gece bırakmıyarak misafir ettiğini ve uzun uzadıya sohbetlere koyulduklarını gördüklerini anlattılar.

Arif Bey bu sarih ifadelere:

— Yalandır. Bütün bunları tazyik neticesinde söylüyorlar. Kat'iyen yalandır... dedikçe şoför de Ayşe Kadın'da gözleri dikiçeşme ağlıya ağlıya:

— Kur'ana el bastık. Yalan yere yemin edilir mi? diye, hıçkırıyorlardı.

Reis bu yüzleştirmeyi de kâfi görerek, bu iki şahidi:

— Buyurun, istediğiniz yere gidebilirsiniz artık. diye serbest bıraktı.

PAŞALARIN MUHAKEMESİ

Eskişehir mebusu Arif beyin duruşmasından sonra muhakeme yeni bir safhaya giriyordu. Buraya kadar muhakeme edilmiş olanlar, suikast işinin ilk plânda faal alâkadarları sayıldığından, şimdi ikinci plânda bulunan Kâzım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Cafer Tayyar, Refet ve Rüştü Paşalarla Cavit Bey gibi eski İttihat ve Terakki rüesasının muhakemelerine sıra gelmişti. Bu arada, yeniden tevkif edilmiş bir çok tanınmış İttihatçılarda, bu davaya dahil edilmiş bulunuyorlardı. Bu muhakeme başlarken müddeiumumi de yeni bir iddianame ileri sürüp:

— Reisicumhur hazretlerine suikast icrası ile vekiller heyetini iskat ve hükûmeti devirmeyi gaye edinerek topluca cürüm işlemek için harekete gelen ve silâhları bombaları ile yakalanan Ziya Hurşit ve arkadaşları gibi vaki cinayetlerin icraatını emirleri altında meş'um hâdiselere sevk eden ve cinayetin ya-

pılmasını temin için para, silâh ve sair eşya hazırlamış olan mülga Terakki Perver Fırkasına mensup mebuslarla, bu uğurdaki maksadın istihsalinde tam bir ittihatla birleşmiş olan, vaktile memleketin mukadderatında keyfemeyaşa tasarruf eden iaşecilerin sergerdesi Kara Kemal ve Cavit Beyler gibi malûm şahısların, cürmün tasarrufu ve tasmimine müsteniden hazırlanması gibi başlangıçlarda parmakları ve yapılmasında malûmatları bulunduğu tahkikat ile anlaşılan, suikastin tam yapılacağı sıra bütün delilleri ve vasıtaları ile elde edilmesi sebebi ile kanunen cürmümeşutlardan sayıldığından mevzu usul dairesinde tevkif edilmiş olan Büyük Millet Meclisi azasından Kâzım Karabekir, Cafer Tayyar, Ali Fuat; Refet; Rüştü Paşalar ve Sabit, Halis Turgut, İhsan; İsmail Canbolat; Münir Hüsrev ve Faik beylerle eski maliye nazırlarından Cavit, eski Ardahan mebusu Hilmi ve bugün ortadan kaybolmuş bulunan iaşeci Kara Kemal beylerin... Uzun uzadıya saydığı cürümlerinden dolayı muhakeme edilip, cezalandırılmalarını istiyordu.

Reis evvelâ Erzincan Meb'usu Sabit Bey'i sorguya çekerek ilk suikast teşebbüsünü nasıl duyduğunu sordu, o da malûm şekilde anlattı. Arkasından Rüştü Paşa'nın sorgusu başladı:

— Suikast hakkındaki malûmatınızı söyleyiniz!.

— Malûmatım yok... Yalnız, Erzincan Meb'usu Sabit Bey, bir gün: «Şükrü bir suikast meselesi ile uğraşıyor, men edelim.» demişti. Arkadaşlarla konuştuk, Şükrü'ye de sormuşlar: «Böyle bir şey yoktur» demiş, nihayet bu bir evhamdır: Sabit Bey'in evhamıdır dendi. İnanılmadı ve öyle kaldı.

— Meb'us arkadaşlarınızdan Abidin Bey'le olan münasebetinizi söyleyiniz...

— Abidin'i, Ramazanda İştanbul'da gördüm. İz-

mir'den yeni gelmişti. Lâf arasında: «Sarı Efe İzmirde dolaşıyor.» deyince: «Bana ne?.. Tanımam ki, kimdir bu adam?...» dedim.

— Ama ilk ifadenizde böyle anlatmıyordunuz!

— Aynen söylüyorum.

— Memleket seni paşalık rütbesine yükseltmiş Meb'us yapmış; böyle bir meselede doğruyu söylemiyorsun. Bak ifadeni okuyoruz, gör ne diyorsun: Abidin bana sordu: «Suikast meselesinden fırkanın haberi var mı» dedi... Bunu söyleyen kim... Sen değil misin?

— Yanlış zaptedilmiş Ben böyle demedim. Benim suikast işinden haberim yok... Abidin'in bana tesadüfü bir sui tesadüftür... Önüme belâ gibi çıkmış.

— Nerede tesadüf etmişti?

— Şule kıraathanesinde... Sabit Bey de vardı. O gün Şükrü Bey tevkif edilmişti. Meclis Reisinden sorsanız, dedi. Başka bir şey görüşülmedi.

— O gün Refet Paşa'nın evinde toplanmışsınız?

— Evet... Şükrü Bey'in tevkifi mes'elesini konuşmak için toplanmıştık.

— Demek Şükrü'nün tevkifi ile bu derece alâkalandınız.

— Tabii, bir Meb'us arkadaşımızdı...

Rüştü Paşa'nın sorgusu da, bu günlük bu kadarla kaldı ve sıra en büyük o nisbette de en hazin dâvaya geldi.

KARABEKİR KÂZIM PAŞA SORGUYA ÇEKİLİYOR

Süngülü muhafızlarla çevrili parmaklıklı mazmunlar yerinde, Milli Mücadelenin en büyük başlarından, Şark Cephesi Kumandanı, Ermenistan Fatihi Kâzım Karabekir Paşa oturuyordu. Elindeki şapkasına varıncaya kadar siyahlara bürünmüştü. Dalgın, meyus, düşünceli idi. İstirahatını bitirerek salona dönen mahkeme heyetinin karşısına gelişini bile fark etmedi. Reis Ali Bey'in nazikâne ihtarı üzerine, ayağa kalktı...

Manzara cidden yürekler acısı idi: Daha dün denecek kadar yakın bir günde, Büyük Millet Meclisinin harimiinde, İstiklâl Mücadelesi kahramanlarından Halit Paşa'yı katletmiş olan bu mahkeme reisi Ali Bey gibi bir adam, şimdi, hiç bir hususta zerre kadar bir günahı olmadığı herkesçe bilinen, bu memleketin en güzide şahsiyetlerinden ve kurtarıcılarından melek gibi bir insanı, Kâzım Karabekir'i, karşısında ayağa kaldırarak sorguya çekiyordu:

— Zatıâliniz, Terakki perver Fırkasının reisi bulunuyorsunuz, değil mi?

İle başlıyan bu sorgu, bu fırka mevzularına temas ede ede, nihayet asıl konuya geldi:

— Zatıâliniz, inkılâbın büyük bir şahsiyetisiniz. Tarih bunu böyle kaydediyor. Memleketin müdafaasında nasıl müttefik kaldı isek, vatanın yükselmesi emrinde de bunun böyle olması icap ettiğini, elbetteki takdir buyurursunuz. Bu sebeple, zatıâliniz, nasıl olur da muhalefete geçersiniz, lütfen izah eder misiniz?

Tamamile masum olduğu halde, İstiklâl Mahkemesinin kanunsuz emrile tevkif edilen milli mücadele kahramanı Ermenistan Fatihi Kâzım Karabekir

— Mütareke esnasındaki elîm vaziyetlere karşı el birliği ile göğüs gererek çalışıp Gazi'yi kendimize reis yaptığımız sırada, memleketin istinat ettiği yegâne kuvvet ben idim.

Fakat, her inkilâpta olduğu gibi, ilk zamanlar beraber çalışanlar, maksat hasıl olduktan sonra peyda olan tufeylilerin bu vahdeti bozduklarını görürler. Benim gördüğüm şudur ki: Lozan sulhüne kadar kalb kalbe yekvucut olarak çalışmış arkadaşlar arasında, sulhü müteakip bir ayrılık başladı. Bunun ilk tecellisi Rauf Bey'le İsmet Paşa arasında müşahade edildi. Arzettiğim gibi bu memleket sulha kavuştuktan sonra her zamandan fazla birliğe, tesanüde muhtaç oldu-

ğu günlerde ortaya öyle çehreler çıktı ki, artık ne Gazi ne de İsmet Paşa'lar nezdinde eski arkadaşlıkları, eski yollara sevk etmek imkânı kalmadı. Aleyhimizde yazılmadık şey bırakılmadı. cahil kafalı yobazlardan daha mutaassıp halifeciler olduğumuza kadar uğramadığımız iftira kalmadı. Kimse, bunları susturmuyordu. Ben sabır ediyordum. İsmet Paşa ile Rauf Bey arasında. Lozan Konferansı yüzünden başlıyan ayrılığa mâni olmağa çok çalıştım. Fakat bir türlü muvaffak olamadım. Her şeyde aynı düşünce ve kanaate sahip, müttehit olmak imkânı tabiî yoktu. Ama buna rağmen kuvvetli arkadaşların memleket ve millet işlerinde el birliği ile çalışmaları imkânı vardı. Ben bunu temin için çok uğraştım. Fakat bununla uğraşır ve bu arada Rauf Bey'le İsmet Paşa'yı barıştırıp birleştirmeye çalışırken. aleyhimde neşriyat başladı. Bilhassa ordu müfettişliğim sırasında maruz kaldığım mânasız muamelelere tahammül güçtü. Uzun ve derin tetkikler neticesinde hazırladığım lâyihalar, göz gezdirilmek zahmetine bile katlanılmadan bir köşeye atılıyor ve mütemadiyen geri kafalılığımız iddia edilerek propagandalar yapılıyordu.

Reis Kâzım Karabekir Paşa'nın sözünü keserek:

— Bugün muhakeme ile resmen sabit olmuştur ki daha evvel bazı entrikalar çevrilmiştir. Bu millet muvacehesinde vazıh olarak tahakkuk etmiştir. Zatıâlinize evvelâ bu noktayı hatırlatırım... Deyişi üzerine, Paşa da şu mukabelede bulundu:

— Hepsi önlenebilirdi... Esas birlikte. vahdette idi. O bozulmasa idi hiç kötülük olmazdı. Ben ordu müfettişi bulunduğum sırada askerlikle Meb'usluğun telif edilemiyeceğini ileri sürdüğüm zaman bile hücuma uğruyordum. Halbuki ne kadar isabet ettiğim biraz sonra anlaşıldı. Nihayet, bu memleketi kurtarmış

olan arkadaşların zuhur eden bir takımları tarafından birbirlerinden ayrılması, önlenemez bir hale gelince, fırkadan istifa ile, İsmet Paşa'yı ziyaret ettim. Sonra gidip, evime kapandım, oturdum. Muhalif bir fırka kurmak tasavvurum bile yoktu. Siyasetten uzak, kendi âlemimde sükûna dalmak kararında idim. Fakat karşı taraf bırakmadı. Boyuna «ne susuyorsunuz ve duruyorsunuz? Söylesenize... Çıkınız!..» diye umumi efkârı, bir bu suretle, yani memleket hizmetinden kaçıyormuşuz hissini vererek, aleyhimize tevcih etmek istiyorlardı. Bu vaziyette daha fazla durulamazdı. İşte Terakkiperver Fırka bu ahval tesiri ile doğdu.

— Benim kanaatime göre bu gibi fırkalara memleketin tahammülü yoktur.

— Hayır... Ben aksi kanaatteyim... Memleket demokrasiye lâyıktır, millet müdriktir.

— Ona şüphe yok, elbette memleket müdriktir. Ancak bu tarzdaki fırkalar sonralarında defterlerini malûmatınızı seyyiat ile kapatıyorlar...

— Kabahat kimin? Fırka kurdurmamak hükûmetin elinde idi. Halbuki kurulurken: «Çalışınız, biz de böyle diliyorduk, memlekete lâzımdır. Mübarek olsun. Allah muvaffakiyet versin...» diye bizi hararetle teşvik ve teşci edenlerin başında hükûmet vardı. Sonra ne oldu...

Mahkeme Reisi, mevzuun sarpa sarar gibi olduğunu sezer sezmez hemen suikast meselesine geçti:

— Biliyorsunuz, Ziya Hurşit, Şükrü Bey'le anlaşarak Reisicumhur Hazretlerine karşı bir suikast tertip etmişler, hükûmeti de devireceklermiş... Bu hususiaki malûmatınızı lûtfen söyleyiniz, asıl dâvamız budur.

— Şükrü Bey'in bu teşebbüsünden hiç bir habe-

rim yoktur. Bana kimse bir şey söylemedi. Sabit Beyin de haberi varmış. Varsa böyle bir vaziyette fırkayı derhal silâh başına davet ile, Hükûmeti de haberdar etmek vazifesi idi. Sabit Bey'in böyle yapmamış oluşuna hayret ederim. Hatta gelip bana haber vermeyişi de şayanı hayrettir.

— Zatıâlinize de haber vermedi mi?

— Kat'iyen. Ne o, ne de başka bir kimse, bana bu mevzuda hiç bir şey söylememiştir. Haber verdim diyen varsa gelsin yüzüme karşı söylesin.

— Rauf Bey haber verdi, diyor Sabit Bey ifadesinde...

— Hayır... Rauf Bey bana bir şey söylemedi...

— Fakat, Ordu Meb'usu Fa'k Bey'in mezbut ifadesinde bir nokta var... Zatıâlinize haber verilmiş olduğuna dair...

— İmkânı yok... Gelsinler, yüzüme karşı söylesinler... Hiç kimse, bu iddiada bulunamaz. Söylemiş olsalardı, gizliyecek değildim. Belki haber vermek istemişlerde duyunca fırkayı dağıtma teşebbüsüne geçerim diye korkmuşlar yine saklamış olabilirler...

— O halde, bu ifadenizle arkadaşlarınız, töhmet altında kalıyorlar...

— Orasını bilmem. Ben doğruyu söylüyorum... Başka bir şey düşünmem.

— Buyurunuz muhakeme bu günlük kâfidir...

Kâzım Karabekir Paşa'nın bıraktığı yere Ali Fuat Paşa (Cebesoy) getiriliyor.

Evvelâ, Terakkiperver Fırkanın kuruluşu, çalışışı şekilleri hakkında uzun boylu suallere muhatap olduktan sonra, Reisin mevzua temas eden ilk sorusuna heyecanla, şu cevabı veriyor:

— Hayır... Suikast meselesini gazeteler yazıncaya kadar hiç kimseden duymadım. Böyle bir meseleden

küçücük bir malûmatım olsaydı, bu memleketin namuslu bir evlâdı sıfatiyle, derhal hükûmeti haberdar ederdim...

— Fakat, Sabit Bey sizi haberdar ettiğini söylemiş...

— Kat'iyyen... Sabit bey bir gün, Şükrü Bey'le aralarında sarhoşluk haliyle cereyan eden bir kavga esnasında ileri geri bazı şeyler söylediklerini ve bu arada vurmak falan gibi lâflar da sarfedildiğini yani bir içki sofrası kavgası suretinde anlatmıştı.

— Ordu Meb'usu Faik Bey'in ifadesinde de, size haber verildiğine dair bir fıkra var?.

— Hatırlamıyorum. Belki, lâf arasında, ekseri yapıldığı gibi şöyle böyle demişler falan tarzında bir şeyler söylenmiş olabilir ehemmiyet vermemişimdir. Fakat hiçbir şekilde suikast tertip edilmiş veya hükûmet aleyhinde herhangi bir hareket hazırlanmış olduğu hakkında hiç bir şey söylememiştir.

Ali Fuat Paşa'nın duruşması da böylece sona erdi.

Şimdi sıra Refet Paşa'dadır. Galiba yorulmuş olacak ki, Mahkeme Reisi, Refet Paşa'ya Terakkiperver Fırka hakkında malûmat istemek zahmetine katlanmadan, doğrudan doğruya, mevzua temas ederek şöyle sordu:

— Ziya Hurşit ile Şükrü Bey geçen sene bir suikast tertip ederek, Ankara'ya geliyorlar. Bu tertibi duyan Sabit Bey de, Rauf Bey'e haber veriyor. O zaman siz de Rauf Bey'in yanında ayni evde bulunduğunuza göre, bu hususlaki malûmat ve alâkanız nedir? Bu şebekenin, bu defa da ayni suikast hareketi için İzmir'e gittiklerinde yakalanmış oldukları da tabii malûmunuzdur?

— Bu mesele hakkında hiç bir malûmatım yok-

ur. Hâtıramda bir şey bulamıyorum... Yalnız bir akşam. Ankara'da kulüp dediğimiz yerde oyun oynuyordum. Rauf Bey geldi, elimden tuttu, gidelim deli. Kalktım. Avludan geçerken (dikkatli bulun) diye etrafına bakındı ve bu tecessüsün sebebini şöyle anlattı: Oraya gelirken iki üç kişi kapıya yaklaşırken, odur... gibi bir ses çıkarmışlar. Kimi istiyorsunuz? diye sormuş. «Hayır, bir şey yok!» cevabını vermişler. Bunu konuştuk, ne olabilir, kimdir bunlar? dedik. Her halde iyi bir şey değildi. Konuşa konuşa yürüyorduk. Şahsî bir düşmanımız yok. Fakat hükûmet mevkilerinde icraatımız var. Belki kırdıklarımız olmuştur... Bilinmezki...

— Herhangi bir bekliyen bulunabilirdi. Kulüp kapısı bu... Şüpheyi kendi üzerinize çekiş neden?

— Şahsımıza da olmasa, devam ettiğimiz bir kulüp ve arkadaşlar vardı. Ben hükûmete haber vermek taraftarı idim. Rauf Bey sebep göstermek lâzım. Ortada bir şüpheden başka bir şey yok... dedi. Sonra, bir gün, bu kulüpte Ziya Hurşit'i gördük. Rauf Bey'in aklına geldi: «Sakın bunu aramasınlar?..» dedi. Bütün bunlar nihayet esaslı hiçbir şey ifade etmeyen şüphelerden ibarettir. Başka bir şey yok.

— Şükrü Bey'in tevkifi üzerine arkadaşlarınızla apartmanınızda ne maksatla toplandınız?

— Ben evimde idim. Şükrü Bey'in tevkif edilmiş olduğunu bilmiyordum. Tokatlıyan'dan telefon ettiler. Rüştü Paşa, Bekir Sami, Sabit; Feridun Fikri Beyler hep beraber sizi ziyarete geleceğiz dediler. Buyurun, dedim, geldiler. Şükrü Bey'in tevkif edildiğini polis müdüriyetine götürüldüğünü duymuşlar: «Meclis Reisine müracaat edelim, masuniyeti teşriiye meselesi var, cürmü meşhud olmadıkça Meb'us tevkif olunabilir mi? Soralım...» dediler. Ben de dedim ki,

böyle bir müracaatta bulunursak, kuşkulanarak kendimizi teşrii masuniyet perdesi arkasına gizlemek endişesinde olduğumuzu zannederler. Fakat buna rağmen, telefonla Meclis Reisi Kâzım Paşa'yı aradım, bulamadım. Arkadaşlar gittiler.

— Şükrü Beyin tevkifi sizi niçin bu kadar alâkadar ediyordu?

— Bir Meb'us arkadaş diye. Yoksa, teşrii masuniyet meselesine ehemmiyet vermedim.

Refet Paşa'dan dişe dokunur bir şey alamıyacağını anlayan Mahkeme Reisi lâfı kısa keserek Cafer Tayyar Paşa'ya geldi ve Terakkiperver Fırkaya ne zaman, nasıl; niçin girdiğini; orada neler yaptığını uzun boylu sorduktan sonra:

İstiklâl mahkemesinin gerrine uğrayarak sehpada can veren Sivas meb'usu Halis Turgut Bey

— Ziya Hurşid'i tanır mısınız? dedi.

— Ankara'ya gelmişti. Ağabeyi Faik Bey'in yanında gördüm. Gayet iyi piket oynadığını söylediler. Bir kere beraber oynadık. Başka hiç bir münasebetim

yoktur.

— Ya Eskişehir Meb'usu Arif Bey?

— Onunla askerlik dolayısiyle, eskiden tanışırdık. Ankarada iki kere evine gitmiştim. Şükrü Bey'le şöyle böyle tanışırım. Bir kere evine gittik. Poker oynadıktı...

— Şükrü'nün ruhi ahvali hakkında kanaatiniz?

— Fazla ayyaştır, işret ettiği zaman da çenesi durmaz, gevezelik eder. Atak adamdır...

— Cumhuriyet Hükûmetine karşı ne gibi fikirleri vardı, ne derdi?

— Esasen her şeyi tenkit ederdi. Adeti böyle idi. Ben bir şey sormazdım. Bu tarzda kendini içkiye vermiş kimselerle münakaşa etmeği sevmem. O da bana pek açılmazdı.

— Sizin... Memleketin siyasi idaresi hakkında bu günkü idareye dair kanaatiniz nedir?

— Hükûmetin muvaffakiyetine duacıyım.

— O halde muhalifliğin nerede kaldı?

— Takriri Sükûn Kanunundan sonra muhalefet susmaya mecbur olmuştur.

— Demekki, Takriri Sükûn Kanunu olmasaydı, bombayı koyacaktınız değil mi?

— Asla... Ben bomba kullanmış bir adam değilim...

— Senin koyamıyacağını bilirim, ama fırkan koydu...

— Yemin ederim ki...

— Maznuna yemin düşmez. Siz yalnız, arkadaşlarınızın yapmağı düşündüğü suikast hakkında ne biliyorsanız, onları söyleyiniz!.

— Bu hususta, kat'iyen hiç bir şey bilmiyorum. Bana kimse bu mevzuda bir şey söylememiştir.

Paşaların muhakemesi de bu suretle sona erdi.

MÜTHİŞ BİR YÜZLEŞTİRME DAHA!

Suikast işinin hazırlanmasında rolü bulunduğu anlaşılan Sivas Meb'usu Halis Turgud Bey'in muhakemesi de, tıpkı Şükrü Bey'inki gibi inkârı dolayısiyle hayli heyecanlı ve merakdı oldu. Bu inkâr, daha ilk suale cevabında, kendini gösteriyordu:

— Şükrü Bey'le Arif Bey'in Gazi Paşa hakkında tertip ettikleri suikasda dair bir şey işittiniz mi?

— Hayır... İşitmedim!..

— Halbuki, Fâik Bey size haber verdiğini söyüyor?

— Milletim önünde ve tarih karşısında bulunuyorum; Hiç bir hakikati ketm etmeğe ahlâkım müsait değildir...

— Aksine olarak, yalnız işitmiş olduğunuzu değil bunu tertip edenler arasında bulunduğunuzu isbat edersek?

— Cezama razıyım!..

— Suikast hakkında Şükrü Bey'le mutabık kaldığınızı kabul etmiyorsunuz demek?

— Hayır...

— Bu gelişinde Ziya Hurşid sizden tabanca istedi mi?

— Hayır... Ne münasebet? Esasen onunla bu şekilde temasım yoktur.

— Pek âlâ... O halde Ziya Hurşid'in ifadesini okutacağım şimdi. dinleyiniz, bakınız ne diyor: (Halis Turgud Bey İstanbul'da iken, Abdülkadir'e muavenet olmak üzere bir polis tabancası vermeği vaad etmişti ama. sonra istediğim halde, vermedi.)

Halis Turgut Bey bağırdı:

— Baştan başa yalandır bu!.. Yalan...

Reis de sözünü kesti:

— Durun telâş etmeyin... Mademki yalandır kendisini çağıralım yüzünüze karşı söylesin!..

— Hay hay kabul ediyorum.. Gelsin!

— Suikastte, siz de bilfiil silâh kullanacak. bombalarla Heyet-i Vekileye hücum edecek icra kuvvetine iştirak edecek. onlarla beraber bulunacaktınızsınız?

— Haşa... Kat'iyyen... İftiradır!..

— Ben söylemiyorum, arkadaşlarınız söylüyorlar.

— Serapa iftira ve yalandır.

— Ziya Hurşid'i getireceğiz öyleyse... Yüzünüze karşı söylesin!..

— Hayhay... Söyliyebilirse... Vuku bulmamış bir şeyi nasıl söyler?

Reisin verdiği emir üzerine. Ziya Hurşid getirildi. Süngülerin ortasında ve bilekleri kelepçeli olduğu halde, yine şen şatır. güler yüzlü ve son derece sakin görünüyordu. Reisin suikast meselesinin tekrar anlatması isteğini de kısaca. şöyle yerine getirdi:

— Efendim... İstanbulda Trabzon Meb'usu Hafız

Mehmet Bey bana, Şükrü Bey'in benimle görüşmek istediğini söylemiş, ben de bunun üzerine gidip görüşmüştüm. Ondan sonra da Erzurum Meb'usu Rüştü Paşa ile Sivas Meb'usu Halis Turgut Bey'le görüştüm. Bütün bu görüşmeler, tabii suikast meselesine dairdi. Şükrü Bey: «Silâhınız noksan ise, Halis Turgut Bey size silâh verecek... Yalnız Rüştü Paşa'dan istifade edemiyeceğiz.» demişti. Halis Turgut Bey'le beraber kaldığımız zaman kendisine: «Hani vereceğin tabanca nerede?» dedimse de bir türlü vermedi. Bulamadığını söyledi. Halis Turgut Bey nedense çekingen bir vaziyet almıştı.

Gazi Paşanın en yakın arkadaşlarından olduğu halde, ona kıymak istediği anlaşılarak idam edilen Eskişehir Mebusu Arif Bey

Reis:

— Halis Turgut Bey, kalk cevap ver!..

— Yalandır... Reis Beyefendi... Yalandır! Zaten kendisi de benimle suikast meselesi hakkında bir şey konuşmadığını itiraf ediyor. Esası hakkında benimle bir şey görüşmeyen, benden tabanca ister mi?

— Sizinle konuşmamış olabilir... Siz işin esasını Şükrü Bey ve Abdülkadirle görüşmüşsünüz ya... Ziya Hurşid de, onların eli kolu...

— Ben Şükrü Beyle de görüşmedim. Abdülkadirle de keza... Şahsen temasım yok. Vakıa, Şükrü arkadaşımdır. Ama, Meclis arkadaşı, Fırka arkadaşı... İşte o kadar... Bu mesele hakkında aramızda hiç bir şey geçmemiştir. Zaten yaşlarımız arasındaki fark da büyüktür...

Reis:

— Ne dersin, Ziya Hurşid Bey?

— İfadem doğrudur, hiç bir yanlışlığım yok. Yaşmaş meselesini bilmem. Benim bildiğim gördüklerimdir. Suikast meselesini Halis Turgut Bey'le konuştuk, anlaştık, müzaheret ettik ve tabanca vadetti. Fakat sonra istediğim halde, vermedi. Bildiğim budur.

Reis:

— Ne dersin Halis Bey?

— Ne benden tabanca istedi. Ne de ben böyle bir vaadde bulundum. Hepsi hayal mahsulüdür. Hiç birisinin aslı yok!..

Ziya Hurşid, mânalı mânalı, Halis Turgud'a bakarak acı acı gülümsüyor ve Reis'in emrile yine jandarmalar ortasında dışarı çıkarılıyor.

Reis, Halis Turgud'a, son sözünü söylüyor:

— Ziya Hurşid'in söyledikleri sizin için ağır değildir fakat inkâr ederseniz, daha fena olur. Vaziyet bütün çıplaklığı ile apaşikâr meydandadır. Bu hakikat karşısında inkârın ne fâidesi olabilir?..

KARA ÇETENİN HESABI CAVİD BEYDEN SORULUYOR!

Bu İstiklâl Mahkemesine niçin, ne sebeple getirildiği anlaşılamıyan maznunlardan biri de İttihad ve Terakkinin meşhur Hatip ve Maliye Nazırı Cevid Bey'di. Netekim, Mahkeme Reisi bile süngülüler arasında karşısına çıkardığı bu zata ne soracağını bilemiyerek, düşüne düşüne yıllarca evvelin hâdiselerini kurcalamak suretiyle bu maznuna bir kulp takmak istedi:

— Tarih bir muammadır. Anlaşılmış olsun artık, Ali Fuat Paşa kabinesinin istifasına sebep olan ahvali izah ediniz. Umumi vaziyeti değil, fırka noktai nazarından, iç yüzünü anlatınız?

Bütün dinleyiciler; «Peki amma, bunun suikast işi ile ne münasebeti var?» der gibi birbirlerinin yüzüne bakarak dudaklarını büküyorlar.

Reis Bey ise, oralarda değil, gözlerini açmış cevap bekliyor.

Cavid Bey de, içinden çekildiği belli bir... Lâhavle ile, bu istifanın iç yüzü olmadığını. Talât Paşa'nın Vükelâyı toplayıp: «Bu vaziyette bizim hükûmette kalmaklığımız imkânı kalmamıştır. Gidip Padişaha istifamı vereceğim.» diye, iktidar mevkiinden çekilmiş olduğunu söyledi.

Reis tekrar sordu:

— Sonra ortadan kayboldunuz değil mi?

— Yüz seksen gün saklandım, sonra kaçtım...

— Talât, Enver, Cemal Paşaların firarından haberiniz yok muydu?

— Hayır... Kat'iyyen malûmattar değildik...

— İşte o vakit bir takımlarınız vatanı felâkete sürükledikten sonra kaçtı. Bir takımlarınız ise kaçamıyarak İngilizlere teslim oldunuz. Daha sonra da bir millet caniyle, malıyla fedakârlıklar ederek sizin Anadoluya gelmenize imkân verdi. Dehâlet ettiniz...

— Evet... O sayede geldik.

— Geldiniz ama, rahat durmadınız. İttihat Terakki erkânıyla bir toplantı yaptınız, izah ediniz bakalım?

— Bizim evde on beş kadar arkadaş toplanmış, memleketi kurtaranlara nasıl hizmet edeceğimiz mevzuunu görüşmüştük. Bundan başka bir şey konuşulmadı ve bu konuşma neticesini Kara Kemal Bey, İzmit'e giderek Gazi Paşa Hazretlerine arzeyledi.

— Bu müzakereyi kim idare etti?

— Ev sahibi olduğum için ben.

Reis bu gibi daha birçok sualler sorduktan sonra, yine ne diyeceğini kestiremez bir hale gelince, sual sormak külfetini Müddeiumumiye havale etti. O da soracak yerde, şu hükmü verdi:

— Şimdiye kadar cereyan eden muhakemeler, meselenin umumi hey'eti ile iki kısım arzettiğini gösteriyor:

Birisi Reisicumhur Hazretlerine burada, İzmir'de suikast teşebbüsünde bulunanlar, diğeri de memlekette suikast yapmak ve hükûmeti devirmek maksadiyle bir kara çete vardır ki, sabık İttihat Terakki erkânından müteşekkildir, şümullüdür. Bu sebeple Cavit, Ardahan Meb'usu Hilmi, Ergani Meb'usu İhsan Bey'lerin dâvanın cereyan ve inkişafı noktasından dâvalarının tefriki ile ikinci safhanın Ankara'da görülmesi kararlaştırıldığı, cihetle, bunların da İttihatçılarla Ankara'da muhakeme edilmelerine hey'eti celilerince karar verilmesini talep ve rica ederim.»

Mahkeme, bunu muvafık buldu, bu kararı verdi. Cevit Bey'in hesabı Ankara'da görülecektir.

İsmail Canbolat Bey'e gelince. Cavit Bey'den sonra sorguya çekilen bu sabık İttihatçı ve Halk Fırkası Meb'usu, fakat kalben eski fırkasına mensup olmasının cezasını çekmekte olan maznun, ilk olarak. Reisin şu sualine muhatap oldu:

— Kurtuluşu müteakip, millî idare İstanbul'a yerleşince siz de geldiniz ve İttihat Terakki rüesası sayılanlarla toplantılar yaptınız. Bu hususta malûmat verirniz?

— Bu içtima. Kara Kemal Bey'in İzmit'te Mustafa Kemal Paşa ile görüştüğü şeyleri müzakere etmek için yapılmıştı.

— Pek âlâ amma: Mademki, İttihat Terakki mevcut değildi. O halde bu içtimalarda başka bir hususiyet aramalı değil miyiz?

— Başka bir hususiyeti yoktur.

— Vardır, bugünkü suikastın ilk adımı o içtimadır!

— Hiç münasebeti yok... Biz orada, sadece İzmit'te Mustafa Kemal Paşa ile konuşulan şeyleri öğrenmek üzere toplandık. Suikastla ne münasebeti var?

— İşte, baksana, Rahmi Bey Meb'usluk için Sarı Efe'ye mektup yazmış, yardım istiyor. O Sarı Efe id, bugün suikast meselesinde birinci derecede fail mevkiindedir.

— Efendim Edip Bey'in o toplantılarla bir münasebeti yoktu. Esasen Edip Bey bahis buyurduğunuz tarihlerde, en büyük şahsiyetlerin yakını, samimi dostu vaziyetinde, nüfuz ve itibar sahibi bir zattı.

— Şu halde siz Halk Fırkasının namzedi olarak Büyük Millet Meclisine dahil oldunuz, değil mi?

— Evet...

— Ondan sonra da Terakkiperver Fırka... Değil mi? Bu fırkayı kimler kurmuştu, kim istemişti?

— Yunus Nadi Bey tarafından istendi. Mecliste çıkmış, bizim için: «Ben onlarla çalışmam. Ayrı oturmalıyız» demiş. Fırkanın o zaman kıymetli âzası olan Yunus Nadi Bey'in bu sözüne Fırka cevap vermedi. Siz de Fırka âzasından idiniz, Nadi Bey'in hücumlarına ses çıkarmadınız. Fırka heyeti umumiyesi de susmuştu. Demek ki bu sözleri fırkaca tasvip ediliyordu.

— Hayır, siz bu sözlerden müteessir olarak değil, çok daha evvel terakkiperver Fırkayı kurmaya teşebbüs etmiş, karar vermiştiniz.

— Kat'iyyen...

— Şimdi asıl meseleye gelelim: Şükrü Bey'in İstanbul'dan getirdiği Ziya Hurşit ve diğer adamlarla Ankara'da bir suikast teşebbüsünde bulunduğu hakkında malûmatınızı anlatın.

— Böyle bir şeyden malûmatım yok. Yalnız Sabit Bey, bir şeyler söylemişti. Yani Sabit Bey'le Şük-

rü Bey arasında bir dedikodu olmuştu, benim bildiğim...

— Dedikodu nedir, demediniz mi?

— Sormuştum. Sabit Bey de doğru dürüst bir şey bilmiyordu.

— Şükrü Bey'e sormadınız mı?

— Ona da sordum. Sabit Bey'den aldığım malûmatı Şükrü'ye söyledim. Boş lâflar, hiç bir şey yok, dedikodudan ibaret, dedi.

— Halbuki Şükrü Bey'den sarih bir surette şüphelendiklerini söylüyorlar...

— Olabilir... Ben şüphelenmedim... Onlar belki bir şey biliyorlardı, şüphelenmişlerdir. Ben bir şey bilmiyordum.

— Sizin de bilmeniz lâzım gelir...

— Ben o sırada onlar gibi Ankara'da değildim. Mesele kapanmış bitmişti, ben İstanbul'dan Ankara'ya gittiğim zaman...

— Ziya Hurşid'i tanır mısınız?

— Hayır Muarefem yoktur.

— Ayni eşhas bu defa da İzmir'de suikast yapmak istemişler, buna dair malûmatınız?

— Hiç bir malûmatım yok. Şükrü'nün tevkif edildiğini, gazetelerde okudum.

— Görülüyor ki, bazı işlerde hafızanız gayet kuvvetli bazılarında gayet zayıf.

— Ne gibi... Hangi meseleler?

— Meselâ. Şükrünün tevkifini gazetelerden önce öğrenerek, Refet Paşa'ya gidişiniz?

— Evet. Doğru. Refet Paşa'ya gitmiş olduğumuzu dalgınlıkla unutmuşum. Fakat bu bir cürüm mü teşkil eder. Bu unutkanlıkla günaha mı girmiş oluyorum?

Reis, bu söze cevap vermedi. Yalnız içinden: «Ben sana gösteririm?» der gibi, bir diş bileyen hâli vardı.

SORGUYA ÇEKİLEN SON KAFİLE

Şimdi, müddeiumumi Necip Ali Bey, ortaya attığı bir iddianame ile aralarında Rauf ve Dr. Adnan (Adıvar) Beylerin de bulunduğu on dört kişinin daha, mazmuniyetini ileri sürerek, sorguya çekilmelerini istiyor. Bu iddianame ezcümle şöyle diyor:

«... Suikast cürmünün takriben bir seneden beri tertip ve hazırlanmasında methal ve ortaklıkları ve icrasından da malûmatları bulunduğu anlaşılmakla beraber, suikastın akim kalması ve İzmir Meb'usu Şükrü Bey'in tevkif edilmesi üzerine isimleri aşağıda belirtilen kimselerden bazılarının vaziyeti tetkik etmek üzere Refet Paşa'nın evinde ve daha sonra Beyoğlunda toplanmaları gibi deliller ve nihayet mahkememizde tecelli etmiş olan hakikatler ile de sabit olmuştur. Bu sebeple cürmün başlangıcını hazırlıyarak Avrupa'si Rahmi Bey'lerin gıyaben, Bekir Sami, Halit Kaya gitmiş olan Rauf, Dr. Adnan ve Eski İzmir Valî-

mil, Feridun Fikri, Çolak Selâhattin, Hüseyin Avni, Mersin Meb'usu Besim, Erzurum Meb'usu Necati, Hafız Mehmet, Kara Vasıf Beylerle, Mersin'li Cemal Paşa'nın muhakemelerinin icrası...

Mahkeme hey'eti de bu isteğe uyarak, evvelâ eski Hariciye Vekili ve Millî Mücadelenin ilk mücahitlerinden Bekir Sami Bey'i sorguya çekti ise de boşuna yoruldu. Bekir Sami Bey, suikast teşebbüslerinden haberdar değildi. Mahkeme Reisinin, mutlaka dişe dokunur bir şeyler söyletmek maksadı ile bir biri arkasından sorduğu, bir birinden mânasız suallerden bizar olan Bekir Sami Bey, nihayet hüzün dolu bir sesle âdeta feryat etti:

— Altmış iki yaşında bir ihtiyarım. Bundan sonra benim için ihtilâl yok, itidal var. Bu güne kadar vatanıma, milletime namusumla hizmet ettim. Rica ederim haysiyetim, şerefim ve namusumla oynamayın! Çetecilik, komitacılık benden uzaktır. Bütün mukaddesatım üzerine yemin ederim ki, hiç bir şebeke ile zerre kadar alâkam yoktur!

Dinleyiciler, bu feryat karşısında sarsılmışlar, göz yaşlarını güç zaptetmişlerdi. Reis, ister istemez, Bekir Sami Bey'i bıraktı.

Mersin Meb'usu Feridun Fikri Bey'e hitaben, bilhassa suikast meselesini nasıl haber aldığını sordu. Feridun Fikri Bey pek heyecanlı, çekingen, ürkek ve telâşlı bir halde görünüyordu:

— Anlatayım efendim.. O gün Meclis salonuna konacak resmi almak üzere Taksim'deki fotoğrafçıya gidiyordum. Ragıp Beye rastgeldim. Şükrü'nün tevkif edildiğini söyledi. Evvelâ hangi Şükrü acaba, dedim. İzmit Meb'usu Şükrü Bey olduğunu anlayınca, şaşırdım. Yolda düşünüyordum. Sonra tuhaf tesadüf

köşe başında Rüştü Paşa'ya rastgeldim. Malûmatını sordum. Bir şey bilmiyordu. Benden haber alınca tevkif işini, o da merak etti. Bekir Sami Beye uğrayalım dedi. Tokatlıyan'da oturduğu için, oraya gittik sorduk. Malûmatı varmış.. Meğer, Şükrü Tokatlıyan'a gelmiş. Meclis Reisi Kâzım Paşaya telefon etmek istemiş, bırakmamışlar, çekip götürmüşler... Gidiş o gidiş.. Fakat, Bekir Sami Bey de bu kadar biliyordu. Başka malûmatı yoktu. Aklım ermedi. Ne oldu, ne var diyordu. Bu sırada Ercincan Meb'usu Sabit Bey geldi. O da işe hayret etti. Zaten hep hayrette idik. Bir türlü bir mâna veremiyorduk. Nihayet Refet Paşaya gidelim, telefon edelim, anlayalım dedim. Gittik. O da şaşırdı. «Fakat her halde bir mesele var. Boşu boşuna tevkif edilir mi, belki cinaî bir cürüm, bir cürmü meşhut olabilir» diyordu. Hep bir şüphe üzerinde durduk. Şükrü Bey zaten sözünü pek esirgemez, tenkit mahiyetini aşan sözler söylemiş olabilir, bazı insanlar ulu orta konuşurlar, gevezelik ederler Reis Bey.. Bu da bir cürümdür. Deyince, dinleyiciler de gülmeğe başladılar. Feridun Fikri Bey büsbütün heyecanlanarak:

— Bugünkü vaziyetimle işin içinden çıkacak halde değilim. Heyeti Hâkimenin insaflarına müracaat ediyorum. Sözle de cinaî cürüm olur. Meselâ umumî bir yerde, bir mebus kalkar da bu hükûmeti tepelemek lâzımdır. Memleketi mahvediyor. Derse halkı isyana teşvik mahiyetinde olduğundan; hemen yakalanır. Diye gülüşmeler arasında, sözünü bitirdi. Suikaste dair bir şey bilmediğinden Reis de, onu bırakıp Mersinli Cemal Paşaya tevecüh etti ve Terakkiperver Fırkaya temas eden suallerle bir hayli yorduktan sonra, suikast meselesine temas edince aldığı cevap «Bende-

nizin böyle bir şeyden haberim yoktur» oldu. Arkasından sıgaya çekilen esmi Meb'uslardan Kâmil, Halit, Besim, Zeki, Nafiz Beylerden de Reis Bey'in sadrına şifa verecek bir şey alamayınca, sıra eski Mersin Meb'usu Çolak Selâhaddin Beye geldi. Reis yine, Terakkiperver fırka meselesi üzerinde duruyordu. Çolak Selâhattin Bey de, uzun bir mukaddeme faslından sonra, ayni mevzua temas etti. Sualini sordu:

— Muhalif fırka teşkilinde; maksat takip ediliyordu? Bir gün Rauf Bey geldi. Dedi ki:

— Memlekette tek fırkanın doğru olmadığını mazi göstermiştir. Dünyanın hiçbir yerinde tek fırka ile demokrasi olmaz. Bu sebeple bizde de murakabe vazifesini görecek bir fırka teşkili muvaffak olur. Ben muayyen bazı esaslar üzerinde arkadaşları hemfikir buluyorum. Kâzım Karabekir Ali Fuad, Refet Paşalar da benimle hem fikirdirler. Bunların tecrübesini, ahlâkını meziyetlerini ve vatanseverliklerini tekrara lüzum yok, bilirsiniz hep birlikte çalışarak kurulacak bir fırka, gittikçe taazun ederek memlekete çok hayırlı olur. Rauf Beyin bu sözlerini, fikirlerine muvafık buldum.

— Fakat diğer taraftan Kara Kemal Beye de temas ediyorsunuz? Dikkata şayan olan cihet bu: Rauf Beyden aldığınız programı götürüp Kara Kemal'e veriyorsunuz?

— Evet ama, sebebi var: Esasa bakarsanız, biz hepimiz, Rauf Bey de dahil, her ne şekilde olursa olsun mazideki hareketlerile ismi çıkmış kimselerle temas etmek istemiyorduk. Yalnız Kara Vasıf Bey, bir zaman için Kara Kemal'den hiç bir zarar gelmeden, istifade edebileceğimizi söylemişti. Onunla gittik. Ama işte bu kadar.. Çolak Selâhaddin Bey de Te-

rakkiperver Fırkada çalışmaktan başka -hele suikast işinde- hiçbir şeyden haberi yok.. Hüseyin Avni Bey ise oldukça enteresan konuştu. Reisin:

— Siz dâva vekilisiniz, birinci meclisde de Erzurum Meb'usu idiniz! Hitabiyle başlayan, sorgusuna şöyle devam etti: Sonra Terakkiperver Fırkaya nasıl ve ne için intisap ettiniz?

— İstanbulda idim. Bildiğiniz gibi dâva vekilliği ile meşguldüm. Rauf Bey gelmişti. Terakkiperver Fırkayı kurmak üzere olduklarını söyledi. Fırkamıza girer misiniz? Çalışır mısınız? dedi. Programını verdi. Okudum, kanaatime, fikrime muvafık buldum. Rauf Beyin de şahsına herkez gibi büyük bir itimat ve emniyetim vardı. Diğer arkadaşları da hep memleketin güzide şahısları idi. Çalışırız, dedim. Hattâ başka arkadaşlar da buldum. Kara Vasıf Bey de geldi. Bir müddet böyle el birliği ile çalıştık. Fırkanın taazzuvu için elimizden geleni yaptık. Fakat günün birinde beklenmedik bir feci hâdise oldu. Şeyh Sait isyanı patlak verdi. Arkasından Tahriri Sükûn Kanunu çıktı, vaziyet vehamet kesbetti ve bunun neticesi olarak siyasî mücadeleler durdu. Terakkiperver Fırka da red edildi. Ben umumî ahvalin arzettiği manzara karşısında bu red keyfiyetini sessizce karşıladım hattâ muvafık buldum. Memleketi tam bir sükûna kavuşturmak için, bu gibi tedbirlerin alınmasını tabiî buldum. Bir müddet için siyasî hayattan çekildim. İşte son fırkacılık hayatım budur.

— Bu kadar mı?

— Başka bir şey varsa sorunuz, cevap vereyim.

Reis biraz düşündü, yutkundu, nihayet:

— Siz!.. Dedi, bir zamanlar Türkiye Büyük Millet Meclisine riyaset etmiştiniz?

— Evet!.. Aynı adamım... Siz beni oradan bilirsiniz. Aynıyim. Ne sorarsanız cevap veririm.

— Biraz evvel arkadaşınız Selâhattin Bey her şeyi söyledi. Millet, onun ifadelerini gördükten sonra sizin bu kısacık cevabınızı hayretle okuyacaktır. Söyleyiniz Kara Kemal'le olan temaslarınızı anlatınız. Fırka kurulmadan evvel kimlerle konuştunuz? Nerelerde, ne gibi faaliyetler gösterdiniz?

— Ötedenberi bir fırka teşkili tasavvurunda idim. İkinci guruptan ayrıldıktan sonra, arkadaşlarla görüştüm. Meclis açılmamıştı, yazdı. Sonra, biraz evvel arzettiğim gibi, Rauf Beyle görüştük düşüncemizi sordu: «Programımızı hazırlıyoruz, siz de noktai nazarınızı tesbit ediniz.» Dedi ve Kemal Beye de gitmeyi kararlaştırdık. Kemal Beyi ben Ankaradan tanırım.. Gazetelerde sık sık İttihatçılardan bahsediliyordu. Kimdir bunlar, ne biçim insanlar, görsek, tanısak, diyordum. Bu merakımı Rauf Beye de söyledim, bu İttihatçıları öğrenelim dedim. Maksadım, İttihatçılık perdesi arkasında bir pusu alındığı, bu adamların iç yüzlerini anlamaktı. Nedirler bilmekti. Kara Kemal Beye de, işte bu düşünce ile beraber çalışmak teklifinde bulundum. Fakat o: «Ben siyaset âleminde görünmek istemem. Arkadaşlarım yardım etsin» dedi.

— Kimimiz kumandan, kimimiz Meb'us oluruz, sonra gider bu adamlarla temas ederiz. Vatan hizmeti böyle midir Hüseyin Avni Bey?

— Millet ve vatanseverlik.. Evet.. Hüsnüniyet, samimiyet ve hizmet aşkı, başka ne olabilir? Hüseyin Avni Bey bunu müteakip Reisin: «Ziya Hurşid sizinle arkadaşlık etmiş. Bir suikast hazırlama yolunda çalışmış. Rauf Bey bile bu işten haberdar olmuş

iken, sizin haberiniz olmaması mümkün mü?» sualine, sert, acı bir sesle, şu mukabelede bulundu:

— İyi bilirsiniz ki namuslu ve mert bir insanım. Allah'tan başka hiç kimseden korkum yok. Ben komitacı değilim. İlim adamıyım suikast işlerinden de kat'iyen haberdar değilim.

Reis yine dona kaldı. Bu şaşkınlıkla Kara Vasıf'ı da bilhassa Terakkiperver Fırkasının kuruluşunda oynadığı roller üzerinde durarak bir müddet tazyik ettikten ve yine bir netice alamadıktan sonra; şikarını eline geçiren bir avcı hırsı ile, Hafız Mehmet'e sarıldı. Bu eski Adliye Vekili ve Trabzon Meb'usu, ötedenberi Ali Bey'i sevmezdi. Araları açıktı. Şimdi, onun karşısına bir maznun vaziyetinde çıkışından, büsbütün perişan görünüyordu. Ali Bey de, onu mümkün olduğu kadar hırpalamak azminde gibiydi:

— Anlat bakalım Hafız Bey!.. Ziya Hurşid'i suikast işine nasıl teşvik ettin?

— O bana bir gün geldi: «Ben, Rüştü Paşa, Halis Turgut, Sabit Ankara'da bir hükûmet darbesi yapacağız. Riyaseticumhurun müdahalesinden azade bir cumhuriyet kuracağız» diyerek, benden yardım istedi.

— Adliye Vekilliği eden bir Hâfız Mehmed'in bu talep karşısında susması mı lâzım gelirdi?

— Susmadım ki... Muavenet ve müzaheret ederim, dedim. Sonra Şükrü Bey'e rast geldim. O da bana meseleyi açtı. «O halde Ziya Hurşid'le görüşünüz!» dedim. Şükrü Bey, bana ilk defa suikastten bahsediyordu. Evvelce yalnız memleket vaziyetinden baştakilerden şikâyet ederdi. İki gün sonra yeğenim Vehab'ı Ziya Hurşid'e gönderdim, bu çocuk eşirrâdan değildir.

Balıkçılık yapar. Sonra Mehmed'i gönderdim. Vahap, Ziya Hurşid'le görüşmüş, mutabık kalmışlar. Fakat bu sırada, suikast işinin fenaya varacağını düşünerek, vazgeçtim. Ziya Hurşid'e köprüde rast geldim. Ankara'dan henüz gelmişti. Sordum: Sabit, Rauf ve Halis Turgud bize muavenet ettiler. Biz de bıraktık geldik, dedi. Ondan sonraki faaliyetini bilmiyorum. Yalnız, bir aralık, Ziya Hurşid, yanındaki adamları Mısır'a gönderdiğini söylemişti.

— Hâfız Bey... Sizin yardımınız Vahabı falan vermekle kalmıyor, fikren de hayli muavenette bulunmuşsunuz...

— Vallahi, billâhi yoktur.

— Yemine ne lüzum var?

Hâfız Mehmet Bey de yeminle kurtulamıyacağını anlıyarak, sakalını sıvazlıya, sıvazlıya, susuyor. günlerdenberi süren muhakeme de böylece sona eriyor.

Şimdi söz Müddeiumumiminindir.

MÜDDEİUMUMİ NE İSTİYOR?

Müddeiumumi, Denizli Meb'usu Necip Ali Bey, sabahlara kadar oturarak hazırladığı talepnameyi karşısında sıra sıra dizilmiş duran maznunlara yan gözle bakarak, kendisine has o vakur ve azâmetli halile, ağır ağır okumaya başladı:

— Muhterem Hâkimler!.. Hükûmet maksadıyla Reisicumhur hazretlerinin İzmir'e vâki 17. Haziran 1926 tarihindeki seyahatleri esnasında aziz şahıslarına tevcih edilecek suikast teşebbüsü hakkındaki muhakemenin cereyanını baştan aşağı dinliyerek ariz ve amik tetkik ettim. Cürmün tertip ve hazırlanışı tarzını ve ne gibi bir maksat ve gaye istihdaf ettiğini ve cürmün yüksek huzurunuzda maznun sıfatiyle ahzı mevkı etmiş olan şu zevatlara temas ve alâka derecelerini birer birer şerh ve tafsil edeceğim. Evvelâ; meseleyi kuvvetli bir tahlil ve tetkikten geçirebilmek için muamelenin umumî mahiyetini bir panorama şeklinde mütalâa edelim... Diyerek, bugüne kadarki

duruşmaların belirttiği hareket ve teşebbüsleri uzun uzadıya anlattıktan sonra, maznunların bu işlerdeki rollerini izaha geçiyor:

— Ankarada bir hükûmet darbesi ile, hükûmeti devirmek için muhalif parti erkânı arasında bir cereyan vardı. Bunlardan bir kısmı da orduya müracaat ederek bir askerî ihtilâl ile gayeye varmak ve diğer bir kısmı ise, bu meselenin zamanla halledilmesini istediklerini ifade etmiştir. Edib'in bu ifadesi tahkikat evrakı arasındadır.

— Esas vak'adan Ali Fuad Paşa ile diğer zevatın derece derece malûmatı vardır.

Vak'a çok ehemmiyeti hâizdir. Fırka ve parlâmento hayatı yaşayan herkez bilir ki, böyle suikast dedikoduları derhal duyulur. Böyle bir mesele olur da Kâzım Karabekir Paşanın bilmemesi imkânı olur mu? Refet Paşa da keza, biliyor, Rauf Bey de biliyor, Ali Fuad, Cafer Tayyar Paşalar da biliyorlardı. Vicdanı kanaatime göre sureti katiyede hepsi vak'adan haberdardırlar. Yalnız bu işde muvafakatları yoktur.

Erzincan Meb'usu Sâbit Beyi doğrudan doğruya Ankaradaki suikast işinin önünü alan yegâne âmil olarak tebrik ederim. Abidin Bey Gaffar zâde Otelinde İptidâ Sarı Efe Edip ile bu meseleyi konuşmuştur ve ona para yardımı vaadetmiştir.

Rüştü Paşa, Abidin Beyin vaziyetini kati surette tevaik eden bir ifadede bulunmuştur.. Buna göre: Abidin Bey üç ay evvel, Rüştü Paşaya böyle bir hâdise olacaktır, demiştir. Bu sebeple, bu meselede doğrudan doğruya Abidin Beyin yakından cürme temas etmekte olduğunu kabul etmek mecburiyeti vicdanı sindeyim.

Gürcü Yusuf, vakayı en sade, en doğru, en temiz

anlatan adamdır. Fakat irtikâp ettiği cinayetkârane fiil çok mühimdir.

Çopur Hilmi Gaziye kurşunu atmayı taahhüt eden adamdır.

Abdülkadirle, bütün bu faciaların yapılışını tasavvur eden aktörlerin dizginini tutan Kara Kemalin de, aynı veçhile haklarında ceza tehdidini talep eylerim.

Lâz İsmail, cinai hâdisenin en hunhar adamıdır.

Bazı cürümler vardır ki, bunlara hukuk dilinde âdi cürümler denir. Bu gibi mücrimler ruhlarında cürüm alışkanlığı duyarlar. Nasıl sigara içmek, alkol kullanmak bazı insanlar için bir ihtiyaç ve zaruret ise, bu bedbaht adamlar için de maalesef adam öldürmek bir ihtiyaç ve zarurettir. Şükrü Beyin, bana kuvvetli bir şekilde hücum edeceğini bilmekle beraber, bir tarihî hakikatı şu muazzam ve tarihî mahkeme huzurunda, ifşâ etmekliğime müsaade buyurunuz:

Meşrutiyetin bidayetindeki zamanlarda, Serez mutasarrıfı bulunduğu sıralarda, Halil İbrahim isminde ki adamın miralay mütekaidi Mustafa Kemal Beyin öldürülmesinden sonra, Aydın bir tenkitçi genç olmaktan başka bir kusuru olmayan zavallı Ahmet Saminin, sonra Hasan Fehmi Beyin ve nihayet Zeki Beyin öldürülmesinde yegâne âmil ve saik Şükrü Beydir.

Fakat müruru zamana tâbi olmuş ve aflara mazhar olmuş ve cürüm mahiyetlerini kaybetmiş olan bu meselelerden kendisine bir sual sadır olmamasını rica ederim.

Şükrü Bey kendisine atfedilen hususları baştan aşağıya kadar inkâr etmektedir.

Halbuki Ziya Hurşid, Lâz İsmail ve Gürcü Yusuf

fun ifadeleri kendisine okunmuş ve yüzleştirilmişlerdir. Acaba kendisile hiçbir münasebetimiz ve tabiatile husumetleri bulunması da mümkün olmayan bu adamlar Şükrü Beye iftira mı ediyorlar? Ve iftira etmekle ne kazanacaklardır? Bunlar iftira ediyorlarsa, kendisinin bunca senelik eski arkadaşları olan Edip, Rasim, Faik, Sabit Beylerin sözlerine ne diyelim? Ziya Hurşid Beyden maada nihayet dün dinlediğiniz Hafız Mehmet Beyin sözleri de yalan mı? Bu sebeple, Şükrü Beyi de Ziya Hurşid Bey gibi, ayni veçhile itham ediyorum.

Sarı Efe Edip, jandarma kumandanı iken komitacılık etmiş bir adamdır, hakikati da kısmen itiraf etmiştir. Onu da, diğerleri gibi itham ediyorum.

Arif Bey, kısmen ve müdellen hâdiseyi itiraf ediyor. Lâz İsmailin geldiğini söylüyor. Şoförü de Lâz İsmaili Arif Beyle götürdüğünü, hizmetçisi Ayşe kadın da eve gelip yattığını ve beraber çıktıklarını söylemektedirler. Lâz İsmail kendi ifadesinde ise, Arif Beyle pusu kurulacak yeri görmüş, keşfetmek için birlikte çıktıklarını ifade eylemektedir.

Halis Turgut Bey, namuslu bir adam sıfatile bütün hesaplarını vereceğini söylemiş olduğu halde, vermek istememiştir. Onun da, suikast yapmak için teşkil eden (onbaşı) komitesinde Rüştü Paşanın da bulunduğuna ve yakından alâkadar olduklarına vicdanı kanaatım vardır.

Şükrü Beyle Hafız Mehmet, Ziya Hurşit ve Halis Turgut Beyle, Rüştü Paşanın bu işle yakından alâkadar olduğunu, fakat korkaklık gösterdiğini hayretle ifade etmişti. Binaenaleyh, bunların da doğrudan doğruya alâkadar bulundukları kanaati vicdanımdayım.

İsmail Canbolat, Kara Kemal, fırka içinde Şükrü Beyle birlikte en faal, en mühim azasıdır. Cavit Be-

yin evindeki toplantıda Meb'usluğu fark edilmiştir. Memlekette yapılması tasavvur edilen suikast hâdiselerinde Canbulat Beyi Şükrü Beyden ayırmak imkân ve ihtimali yoktur. Bu sebeple, Canbulat Beyi de, aynı suretle vak'a ile, alâka ve temasının kuvvetli şahıslarından olmakla itham ediyorum. Rauf ve Doktor Adnan Beylere gelince; tesbit edilen vaziyetlerine göre cürmü hâdisede alâkaları olduğu muhakkaktır. Kendilerine tebligat yapıldığı halde, Avrupadan gelmemişlerdir. Avdetlerinde tekrar muhakemeleri yapılmak üzere, bunları da aynı şekilde itham ediyorum.

Necati, Çolak Selâhaddin, Hüseyin Avni, Nafiz, Kara Vasıf Beylerin doğrudan doğruya alâkaları olmadığı kanaatı vicdaniyesindeyim. Ancak kendilerinin Kara Kemal ve Kara Kuvvet çetesile pek girift alâkaları olduğuna dair kanaatim vardır. Bu sebeple Ankarada dâvalarının görülmesini talep ederim.

Asıl makinayı tahrik eden ve asıl dimağ mesabesinde bulunan bir kuvvet vardır ki, o da Kara Kemalin etrafında toplanmış olan meş'um kuvvettir. Bu def'a yakalanıp tevkif edilen Azmi Beyin evinin aranması esnasında bulunan bir mektubun mevki ve mevzuu son derece enteresandır. Azmi Beyin bundan daha dört beş sene evvel, memleketin muharebede bulunduğu zamanda, mektubunda şimdi bununla, yâni Mustafa Kemalle mücadele etmek sırası değildir. Fakat muharebe biter bitmez bununla mücadele haline geçmek ve behemehal imha etmeli, demiştir.

Şüphesiz ki; Azmi Beyin fikirleri ve niyetleri ile Kara Kemalinkiler arasında derin bir uygunluk vardır.

Kara Kemal de Azmi Bey gibi terakkiperver fırkaya girmek istememiş, geride çalışmak, yâni komitacılık yapmak sevdasına düşmüştür. Bunlar suretâ

Terakkiperver Fırka içinde gizlenerek teşkil ettikleri gizli fırka ile Babıâli vak'ası (1) gibi bir vak'a hazırlamak istemişlerdir.

Şu halde bugün bu malûmatı hülâsa ederek neticeyi düşünürsek bu suikast hâdisesi alelâcele Reisicumhur Hazretlerinin şahsına her hangi bir kin ve garazın tesiri altında olarak yapılmak istenen bir cinaî cürüm değil, bununla doğrudan doğruya bütün bir siyasî maksat güdüldüğü kanaatim vardır.

Eğer bu cinayetkârane teşebbüsler başarı ile neticelenmiş olsaydı, ne olacaktı?

Şüphesiz ki, Reisicumhur Hazretlerinin taraftarları perestişkârları bunu hiçbiz zaman hazmedemeyecekler, mukabele bilmişle teşebbüs edecekler, derken memleket evlâtları arasında umumî bir boğuşma ve vuruşma başlayacak ve belki irtica ifriti baş kaldırmış olacaktı. Memleket içinde böyle bir mukabele başladığı zaman hiç şüphesiz ki, sosyal bünyemiz derin ve büyük rahneler geçirecek, mukavemetimiz azalacaktı. Acaba mukavemetimizin azaldığı bir sırada, memleketimize haris ve intikamcı gözlerini dikmiş olan düşmanlarımız bu hale karşı yabancı ve seyirci vaziyetinde mi kalacaklardı?

Vaktiyle Lord Bikensfilt'in İtalyan sefirine söylediği: «O tamam hizaya geldiği zaman tetiği çekmelidir». Sözünü hakikaten tatbik etmek isteyenler bulunmıyacak mıydı?

Bir asır geri gidecek ve belki kutsî ideallerimiz ebediyen topraklara gömülmüş olacaktı. Suikastın ruhudur. Bunu yüksek heyetinize kısaca arz ve izah edeceğim: «Bilirsiniz ki fırkacılar müsbet fikirler etra-

---

(1) İttihatçılar, Babıâlide Harbiye Nazırı Nazım Paşayı öldürerek iktidara geçmişlerdir. Bu vak'anın belli başlı kahramanı da Enver Paşa idi.

fında toplanan ideali uğrunda ve az çok şahsiyetlerinden feragat ve fedakârlık eden kimselerdir. Her şeyden evvel şunu söyliyeyim ki, Türkiye devletinin kanunlarında fırkacılık aleyhinde bir kanun maddesi yoktur. Devlet; Büyük Millet Meclisi gerisinden yapılacak fikrî tenkit ve münakaşaları her zaman hüsnü telâkki eder. Yalnız fırkaların tarihi çok kanlı ve elim manzaralar arzeder.

Kendi millî tarihimizi göz önüne alacak olursak görürüz ki yüz yıllarca muhafaza ettiğimiz sevgili Rumeli, onbeş gün içinde düşman çizmeleri altında kaldı ve ordularımız bir an içinde dağıldı. Bu netice doğrudan doğruya saik ve sebebi memlekette mevcut bulunan fırkalar rekabetinden başka bir mâna ifade etmez. İnkılâp zamanlarında ve memleket dış tehlike geçirdiği günlerde memleketin birlik olması artık bir mütearife şeklinde bir hakikattir.

Böyle olduğu halde, memleket büyük bir buhran ve büyük bir inkılâp geçirirken, memlekette Terakkiperverler denilen bir zümre teşkil etmiştir. Bu fırka teşkil ettiği zaman, bazı kimseler, tarihten misâl getirerek kendilerini ikaz etmek istemişlerdir. Fakat her nedense, dertlerini anlatamamışlardır. Lâkin zamanla sâbit olduğuna göre; Şarkta patlak veren isyanlarda Trabzonda Rizede, Erzurumda, Giresunda şapka meselesi dolayısı ile çıkan hâdiselerin hepsinin içinde Terakkiperver zümresinin heyulâsı görmüştür.

Şurasını her şeyden evvel açıklayayım ki: Şeyh Sayit isyanile ve Kâzım Karabekir Paşanın ne de Ali Fuad Paşanın ve ne de diğer zatların alâkası vardır. ve şüphesizdir ki damarlarında Türk kanı cereyan eden bu zatlar, doğrudan doğruya, buna tenezzül etmezler.

Fakat memlekette behemehal bir ihtilâl ve inki-

lâp yaratmak isteyenler bu zatların varlıklarını dayanak edinirler. İşte bunun içindir ki büyük heyulâsını gördüğümüz Rizedeki Butamıza deresindeki silâhlı bir toplantıda bizim paşalarımız var onlar falan falan paşalardır. Biz onlara dayanırız diyen bir köy hatibi ahaliyi tahrik ve teşvik için nutuklar irâd etmişti. Elbette paşaların bundan haberleri yoktu. Fakat onlar bu muhalefet vaziyetinden cesaret ve kuvvet alarak ayaklanmışlardır.

İşte bunun içindir ki bilhassa inkılâp zamanlarında memleket bir tek kitle arzetmelidir. Bu mahkemede maalesef öğrenmiş olduğumuza göre, Terakkiperver fırkanın içinde doğrudan doğruya komplo ile alâkadar ve komplonun başlıca erkânından bulunan zatlar, Terakkiperver Fırkanın idare heyetinde aza bulunan kimselerdir.

Şu halde, fırkacılık ihtirası da yazık ki komploya inkılâp etmiş ve herkesin daima nefret ettiği fırkacılıktan doğan mazaratların memleketimizde de maazallah doğmasına ramak kalmıştır.

Yukarıda arz ve izah ettiğim veçhile, bu meselelerin içinde bir de İttihat ve Terakki parmağı mevcut ve mahsus olduğu anlaşılmaktadır. Malûmu âlileridirki İttihat Terakki Cemiyeti, bütün iyilikleri ve kötülükleriile tarihe intikal eden bir cemiyettir. İttihat ve Terakki memleketi mutlakıyetten, meşrutiyete intikal ettirerek, hayli hizmetlerde bulunmuştur. İttihat Terakkiye mensup olup da, bugün memlekete vatanperverane hizmetlerde bulunan pek çok kimseler vardır.

Düşman ve Ermeni kurşunlarile aramızdan ayrılmış olan zatları hörmet ve rahmetle yâdederim. Fakat İttihat ve Terakki hükûmetile ve kendi kararile tarihe intikal etmiştir.

Kendi kararı ile feshedilmiş olan bir fırka na-

mına doğrudan doğruya söz söylemek hak ve selâhiyetini Şükrü, Kemal, Canbulat Beyler nereden buluyorlar?

Bunu milletin önünde kendilerinden soruyorum: Hem İttihat Terakki öyle bir idare şekli idi ki şimdi memlekete bu sistemin tatbik kabiliyeti yoktur.

İttihat ve Terakkiyi memlekete iade ettirmek isteyenler bu fırkanın tarihini bilmeyenlerdir. Hükkâmı Kirâm! İttihat ve Terakki memleketi teslim aldığı zaman, memleketin hudutları Saray Bosnadan, Hind denizlerine kadar uzuyordu. İttihat ve Terakkinin elinden düşürdüğü altın anahtarı, biz aldığımız zaman hükûmet merkezi bile işgâl edilmiş, memleketin en güzel yerleri keza işgâle uğramış ve düşman süngüleri altında kalmış vaziyette idi. Acaba İttihat ve Terakkinin bu umumî manzarası, tarih nazarında nasıl muhakeme edilir?

İttihat Terakki şüphesiz ki, tarih nazarında mesuldür, bu pek büyük olan mesuliyet, hâlâ zimmamdarların omuzlarındadır.

Umumî harbin devam ettiği müddetçe memleketin geçirdiği büyük facialar şüphesiz ki mukadderdi.

Fakat Almanların mağlûbiyeti tahakkuk ettikten sonra harbin vaziyeti umumî hatalarile taayyün ve tebeyyün etmişti. Madem ki harbe girmiştik. Muhakkak mağlûp olacaktık. Ancak daha az zararla, daha az telâfatla... ve binlerce vatan evlâtlarının canlarını düşman kurşunlarından koruyarak...

Bu harpten kurtulmanın bir çaresi yoı muydu? İttihat Terakki tarih huzurunda bu mağlûmiyetle iftihar edebilir mi?

Hükkâmı Kirâm! Sakaryada Dumlupınarda, İnönünde, memleketin aziz gençlerinin kemikleri üstünde yükselen mukaddes cumhuriyet idaresinde artık böyle

hükûmet darbelerile, iktidarı devirmek imkân ve ihtimali yoktur! Artık bu tarzdakı hiyanetkârane hareketleri cumhuriyet devletinin kanunları her zaman bu âkıbettir. Memleketin şu yüksek kürsüsünden bütün cihan umumî efkârına hitap ederim ki: İktidar mevkiine geçmek için artık bundan sonra tabanca, bomba değil, meclis kuvveti, mantık kuvveti lâzımdır!

Bu suretle talepnamesini okuyup bitiren müddeiumumi bey; Şükrü, Arif, Abidin, Rasim, Ziya Hurşid, Lâz İsmail, Gürcü Yusuf, Çopur Hilmi, Hafız Mehmet, Kara Kemal ve Abdülkadir'in idamlarını, Halis Turgut, İsmail Cambolat, Rahmi İdris, Vahap, Doktor Adnan, Rauf Beylerle Rüştü Paşanın küreğe konmalarını, Kâzım Karabekir, Cafer Tayyar, Ali Fuat, Refet, Mersinli Cemal Paşalarla Sabit, Mümtaz Hüsrev Faik, Bekir Sami, Kâmil, Zeki, Besim, Feridun Fikri, Halit; Necati Beylerin beraetlerini istiyordu.

Mahkeme Reisi bütün mazunlara ertesi günü için, müdafaalarını hazırlamalarını tebliğ ederek bugünkü perdeyi kapadı.

SON MÜDAFAALAR

Müddeiumuminin, okuduğu talepname ile idamlarını istediklerinin uykusuz geçirdikleri gecenin sabahı.. 12 Temmuz 1926 pazartesi... Bütün mefkuflar tarif edilemez bir sabırsızlık, endişe ve heyecan içinde.. Beraetleri istenenler: Bir an evvel hüküm verilse de, kurtulsak, mahkûmiyetleri talep olunanlar son bir ümitle, müdafalarını hazırlamakla meşguller... Hiçbirinin ağzını bıçak açmıyor.. Yalnız Ziya Hurşid her zamanki gibi, neşeli, metin, hattâ sabırlı.. Dünya umurunda değil görünüyor. Nihayet vakti saati geldi. Birer birer mahkeme heyeti huzuruna çıkarılıyorlar.

Müdafaasını ilk yapan, Ziya Hurşid:

— Bir şey yazmadım, şifahen söyleyeceğim.. diyor; hakikati ortaya koyarak, kanunun müsaadelerinden istifadeye çalışarak kendi kendimi müdafaa edeceğim.. Müddeiumumi Bey bir senedenberi suikast fikrini kafama yerleştirdiğimi iddia ediyor. Bunu inkâr

etmiyorum. Doğrudur. Fakat ayni müddeiumumi Bey bir taraftan da bu suikast dâşkünlüğümü bir sabit fikir haline koymuş olduğumu ileri sürüyor işte benim müdafaam da bu noktadadır:

Ben Teşkilâtı Esasiye Kanununu tagyir veya tâdile teşebbüs etmedim. Büyük Millet Meclisini vazifelerini ifadan men etmek de hatırımdan geçmemiştir. Yalnız suikast yapacaktım. Muhakemem esnasında da, bunun sâbit olduğunu gördünüz. şu halde Müddeiumumi Beyin hakkımda tatbikini istediği madde beni alâkadar etmez. Bu madde bana tatbik edilemez. Çünkü tekrar edeyim ben, ne icra vekilleri heyetini devirmeği, ne de Teşkilâtı Esasiye Kanununun tâdilini falan istemedim. Kimseyi müsellahan isyana davet etmedim. Bu sebeple, beni ancak tevkif edildiğim zaman meri olan 46 ncı maddeye göre cezalandırabilirsiniz, o da şudur: Suikast fikri tahakkuk etmemişse, kanunun sarahati olmayan yerlerde cinayet telâkki olacak cürmü, bir seneden eksik olmamak üzere kale bentliğe tahvil olunur. Ben suikasdı, yâni cürmü yaptıktan sonra hükûmeti devirmek, meclisi vazifeden menetmek isteseydim, memleketten bir tarafa ayrılmaz, burada kalırdım. Halbuki, siz de anladınız ben Sakız'a kaçacaktım.. Hülâsa; kanun sarihtir. Kanunun sarahaten cezalandırdığı fi'illerden maada hiç bir suretle ceza verilemez.

Sarı Efe Edib de:

— Benim suikasde iştirakim (Tam) mahiyette değildir. İzmirde yapılmış bir tertibat ve teşkilâtın müteselefisi değilim. Onları terk edip İstanbula gittim, tam Bristol Otelinde Celâl Beye (Bayar) haber verecektim ki, kapıda sivil memurlar tarafından tevkif olundum. Böylece haber veremedim amma, bu işin aslı

fail olamam. Cezamın da ona göre verilmesi icab eder.

Gürcü Yusuf; bir sürü abuk sabuk lâflardan sonra:

— Cahilim, doğru dürüst türkçe bile bilmiyorum. İğfal edildim. Bize: Bu silâhları İzmire götürüp döneceksiniz, adamlarımız var, size ihtiyacımız yok. Demişlerdi Maksatları başka imiş.. Aldattılar. İşin aslını ancak buraya gelince öğrendik... Beni af ediniz... Gazi Paşaya doğrusunu söylediğim için beni af edeceğini vaad etti.. deyince, Müddeiumumi müdahale etti:

— Gazi Paşa, kendisini şahsan af edebilir, fakat kanun af etmez!..

Reis de, Gürcü Yusufun bu sözüne sinirlenerek, jandarmalara: «Alın, götürün....» diye onu hemen dışarı çıkarttı.

Lâz İsmail de masum olduğunu iddia ile Gazi Paşaya dehâlet ettiğini söyledi. Çopur Hilmi, heyecanlı bir ifade ile:

— Türk oğlu Türküm! Şimdiye kadar askerlik vazifemden başka bir şey yapmadım. Bu defa Ziya Hurşid'in teklifleri karşısında yine vatanî hislere kapılarak hareket ettiğimi sanıyorum. Ben bunlara âlet olacak adam değilim. Haber vermeğe karar vermiştim. Hattâ Giritli Şevkiye de söylemiştim. O benden evvel davrandı. Bana ihanet etti. Beraber haber verseydik, ne kaybederdi?

Şevki, mahkemede sabıkası olmadığını söylüyor, yalandır. Küçük bir tahkikat onun müthiş bir şerir olduğunu gösterir. Aleyhimdeki isnadlarını red ederim. Dedi.

Şükrü kendine acındıracak bir tavır takınmıştı:

— İddianamenin ancak umumî hatlarını hafızamda tutabildim. Hakkımdaki isnatların hepsi asılsızdır.

Komitacılık isnadı da böyledir. Aksine, Maarif Nazırlığım zamanında (Darülfununu) üniversiteyi ben ıslâh ettim. Memlekete âdil ve hak, ilim ve irfan tevzi eden bir müessesey¡ yükselten adamda hiç kan dökmek arzusu olur mu? Dedi.

Arif, yine yerinde duramaz bir asabiyet içinde görünüyordu:

— Bendeniz, mevcut delillere göre iddia ediyorum ki; bu suikasdın karar ve icra safhasile katiyen alâkadar değilim. Suikasdın düşünüldüğü toplantılardan zerre kadar malûmatım yoktur. Ne kimseye silâh verdim. Ne kimse ile pusu mahallî aradım. Sabit Beyin hareketi, maalesef beni bir suizan altına sokmuştur. Fakat söylediklerinin kıymeti yoktur. Esasen Ankara suikasdı vuku bulmamıştır. İzmir suikasdından ise hiç bir haberim yoktur. Şahitler de yalan söylüyorlar.

Heyeti âliyenizin âdil ve insafına dehalet ederim.

Abidin:

— Masumum. Hiçbir şeye karışmadım. Para istediler vermedim. Halbuki verebilecek durumda olduğumu siz de, bilhassa reis bey de bilirsiniz. Neden vermedim? Çünkü bu hareketi doğru bulmadım. Almadıklarını da zaten itiraf ediyorlar. Rüştü Paşaya böyle bir şeyden bahsedişime gelince: O zaman hasta idim, ne dediğimi bilmiyorum, hatırlamıyorum. Benim ahlâkım, namusum, sizce de malûmdur. Beni mahkûm edebilirsiniz. Fakat işte ilân ediyorum ki, ben vicdanıma karşı beriyim!..

Hafız Mehmet bitkin bir vaziyette idi. Kendine göre maakul bulduğu birçok fikirler beyan ettikten sonra:

— Ben evvelâ bu teşebbüse dahil olduğumu itiraf ederim. Fakat sonra feragat ettim, dedi.

Baytar Rasim de, pek perişan bir şaşkınlıkla:

— Ne diyeyim? Her şeyi söyledim. Muhakeme esnasındaki maruzatımdan başka bir şey söyliyemeyeceğim.

Vahap:

— Fakir bir adamım... Amcam Hafız Mehmede müracaatla, bana bir iş bulmasını rica ettim. Beni Ziya Hurşid'e gönderdi. O da işte buraya getirdi. Hiç bir şeyden haberim yok. Zaten Ziya Hurşid'den de ayrılmış, memlekete gitmiştim. Benim bir günahım yok.

İdris:

— Bütün kabahatim, Karşıyakadaki bahçemde bu meş'um adamların toplanmalarına müsaade etmiş olmamdan ibarettir. Fakat bunların ne için toplandıklarını bilmiyordum. Başka bir kusurum yok.

Cambolat; yazmış olduğu hayli uzun müdafaanamesini okuyarak şöyle bitirdi:

— Daima kanuna hürmete riayet etmiş gayri meşru teşebbüslere girişmekten çekinmiş bir adamım. Esasen son senelerde siyasete karşı bir bezginlik duyuyordum. Bu suikasd işile de katiyen bir alâkam yoktur.

Rüştü Paşa:

— Mahvoldum... Mahv oluyorum.. Bunca senc askerlik ettim, nefsimi memlekete vakfettim. Başka hiçbir şey düşünmedim. Bu meselede hiçbir kabahatim yok. Talih... Suitâ'la beni bu adamlarla arkadaş etti. Etmez olaydı. Adımın bu işe karışması da bu yüzdendir. Masumum. Vicdanınıza, adaletinize, insafınıza müracaat ediyorum... Dedi.

Halis Turgut da: Bu cinayetle ne kavlen ne de fiilen alâkadar olmadığını ifade etti:

Sıra Paşalara gelmişti. Reis evvelâ Kâzım Karabekir Paşaya hitabla:

— Müdafaa edecek misiniz? Der demez, Paşadan aldığı tek kelime cevap, şu oldu:

— Hayır!..

Ondan sonra, sıra ile, aynı suale muhatap olan Ali Fuat, Refet, Cafer Tayyar Paşalar ve Bekir Sami Bey ve diğer arkadaşları da aynı cevabı verdiler.

Reis de:

— Yarın saat dörtte hüküm tebliğ edilecektir!.. diye celseyi tatil etti ve mahkeme heyetile birlikte gittikleri odalarında çalışmaya koyularak kararnâmeyi hazırlamağa başladılar. Vakıa, karrlar çoktan verilmiş, bitirilmişti amma, şimdi, maznunların müdafaalarında söyledikleri sözlerden bazılarına cevaplar bulabilmek için, bir kere daha gözden geçirilerek ufak tefek rötuşlar yapılması gerekiyordu. Bu iş, gece dokuza kadar sürdü. Böylece kararname son şeklini almış oldu.

HÜKÜM TEBLİĞ EDİLİYOR

13 Temmuz 1926 salı günü mahkeme salonu ve tâ.... karşı kaldırımlara kadar dışarısı, eşi görülmemiş derecede mahşerî bir kalabalıkla dolmuş, taşmıştı. Saat üçe doğru süngülü jandarmaların güç halle açabildikleri daracık geçitten geçirilerek içeri alınan mazunların en önünde Refet Paşa vardı. Onu, Mersinli Cemal, Kâzım Karabekir, Cafer Tayyar, Ali Fuad Paşalarla, Bekir Sami, Sabit, Münür Hüsrev, Necati, Halit, Besim, Faik, Feridun Fikri, Kâmil Beyler takip ediyordu. Salondaki parmaklıklı mazunlar yerinin en önüne dizilmiş sandalyelere oturdular. Beş dakika sonra, ikinci kafileyi teşkil edenler de getirildi, arka sıralardaki sandalyelere oturtuldular. Arkası gelmeyince, herkes meraka başladı. Çünkü: Bu gelip oturanlar arasında Ziya Hurşid, Şükrü, Sarı Efe Edib, Rasim, Abidin, İsmail Canbolat, Arif, Hafız Mehmet, Halis Turgut, Çopur Hilmi, Gürcü Yusuf, Lâz İsmail

ve Rüştü Paşa yoktu. Acaba ne oldu, ne zaman gelecekler? diye merak edilirken, önce Reis Ali Bey bulunduğu halde, Heyeti Hâkime göründü. Ağır ağır ilerleyerek, yerlerini işgal ettiler.

Reis, şöyle kendine bir çeki düzen vererek, sesini yükseltti:

— Mahkemenin kararı okunacaktır. Dinleyiniz!

Salon, o mahşerî kalabalık bir anda, derin bir sessizliğe gömüldü. Küçük bir kıpırdayış çıt yok. Herkes kulak kesilmiş, gözlerini kararnameyi okumağa başlayan mahkeme kâtibine dikmiş, merak ve heyecanla dinliyor, muhâkeme esnasında maznunların ve şahitlerin ifadelerine göre suikasdın nasıl hazırlandığını uzun uzadıya anlatan kısmın okunmasından sonra: Reisin:

— Hükümler okunacak, ayağa kalkınız! Deyişi üzerine, herkes doğruldu ve büsbütün artan bir heyecan ve merakla, yerinde duramaz hale geldi. Kâtip de, sesine başka bir kuvvet vererek ve kelimeler üzerinde dura dura, şu hükmü okumağa başladı:

— ... Şeyh Said isyanının bastırılmasından sonra memlekette başlayan tabiî sükûn ve emniyetin tesiri altında ümitsizliğe düşen şu gizli zümrenin en nihayet vatanın hayat ve istiklâl timsâli olan Reisicumhur Hazretlerinin hayatlarını ifna etmek suretile taklibî hükûmet icrasına karar verdikleri ve bu suretle nasıl bir âkıbete maruz kalacağı tahmin ve tasavvur edilemeyen vatanın zimamı idaresini her cihatabât cle ve delillerle ve maddî ve mânevî karinelerle muhakemeden sonra vâsılı mertebei subut olmaktadır.

Binaenaleyh maznunlardan İzmir Meb'usu Şükrü, Saruhan Mebusu Halis Turgut, İstanbul Mebusu İsmail Canbolat, Erzurum Mebusu Rüştü, sabık Lâzistan Bebusu Ziya Hurşid ve sabık Trabzon Me-

busu Hafız Mehmet, Sarı Efe namıyle maruf Edip, mülâzimlikten mütekâit Çopur Hilmi, Baytar miralaylığından mütekait Rasim, Lâz İsmail, Gürcü Yusufa, sabık Ankara Valisi Abdülkadir ve İâşeci Kara Kemalin vaki hareketleri Ceza Kanununun 55 nci (Türkiye Cumhuriyetinin Teşkilâtı Esasi Kanununu tamamen veya kısmen tagyir ve tebdili veya ilgaya ve mezkûr kanuna tevfikan teşkil edilen Büyük Millet Meclisini iskat veya vazifeyi ifadan men'e cür'et edenler idam olur. Mezkûr fiilleri ifaya fi'ilen tahrik edenler fesad maddesi fi'ile çıkarsa idam olunur. Ve fesadın icrasına başlanmış olursa yedi seneden az olmamak üzere küreğe konur. Büyük Millet Meclisi icra Vekilleri Heyetini cebren iskat veya vazifeden men'e veyahut işbu cürmü ifa ve fiilen tahrik edenler müebbeden veya onbeş seneden aşağı olmamak üzere muvakkaten küreğe konulur.) Diye yazılı olan işbu fıkrası delâletile, mezkûr kanunun 57 nci maddesinin: (Balâda muharrer elli beşinci ve elli altıncı maddelerde beyan olunan fesatlardan birini bir takım eşhas topluca icra eder, yahut icrasına tesadi'i eylerse o cemiyete dahil bulunmalarından asıl mefsedet reisi ve muharrik olanlar her nerede tutulurlarsa, idam olunurlar. Diye yazılı olan ilk fıkrasına tevfikan isimleri yukarıda muharrer olan onbeş şahıstan Abdülkadir ve Kara Kemal'in (1) giyaplarında ve on üçünün dahi vicahlarında olmak üzere idamlarına ve sürmeneli Vahbabın dahi vaki hareketi mezkûr kanunun 58 inci maddesine göre on sene kalebentliğe ve resmiyen mevkine koman yeni yeni kanunun maddei mahsusuna göre de kalebentliğini, muvakkat sürgüne tahvilile,

---

(1) Bu ikisi, bütün aramalara rağmen yakalanamamışlardır.

sürgün yerlerin Konya olmak üzere tâyinine ve Erzincan Mebusu İhsan, sabık Ardahan Mebusu Hilmi, sabık Maliye Nazırı Cavid, sabık Sıvas Mebusu Selâhaddin, sabık İzmir Valisi Rahmi, İstanbul Mebusu Rauf, sabık İstanbul Mebusu Dr. Adnan Beylerin işbu dâvanın mütemmim bir safhası olmak üzere, bu dâvadan tefrikı ve vaki cürümlerde bir güna methal ve müşareketleri anlaşılmayan Ordu Mebusu Faik, ve yine Mebus olan Sabit, Halet, Feridun Fikri, Kâmil Zeki, Bekir Sami, Besim Necati, Münir Hüsrev Beylerle Kâzım Karabekir, Ali Fuat, Cafer Tayyar, Refet ve Mersinli Cemal Paşalarla, sabık Erzurum Mebusu Necati ve Mebus Ahmet, Nafiz Beyler ve Torbalılı Emin, Trabzonlu Nâciye Nimet, Sürmeneli Kelleş Mehmet, Bahçıvan İdris, Mustafa oğlu Şakir çavuş ve ihtiyat zabitlerinden Bahattin ile Giritli Hüseyin oğlu Mustafa'nın beraatlerine müttefikan karar verildi.

Kararın okunması biter bitmez bir alkıştır koptu. Bilhassa, mağdur Paşaların, nihayet bu mahkemenin şerrinden yakalarını kurtarmış olmaları herkese geniş bir nefes aldırmış, bütün dinleyicileri sevinçten deliye döndürmüştü. O kadar ki, bir anda dışarı sızan haberi duyanların «Yaşasın Paşalarımız!..» çığlıklarına karışan içerdeki alkışlarla yer yerinden oynuyordu. Bu müthiş heyecan içinde, çektikleri ızdırabın bir kısmını olsun unutan Paşalar, etraflarını sararak, ellerini öpmek, bağırlarına basmak için çırpınanların sevinç gözyaşları ortasında, güç halle yol bularak dışarı çıkabildikleri zaman da halkın içten gelen tezahürlerile karşılaştılar.

Birçokları gözlerine inanamıyorlar bu istiklâl mahkemesinin, zaten yok etmek için yakalatıp, süngülüler ortasında caniler gibi huzuruna getirdiği paşaları

behemehal kurban etmek kararında olduğunu düşünenler şimdi bu Ali Beyler mahkemesinin nasıl olup da, bunları serbest bıraktığına bir türlü akıl erdiremiyorlardı.

Mahkeme heyeti de, halkın bu hislerini gözlerile görüşün tesirile kimbilir, o anda belki de bir az evvel imzaladıkları beraat kararını verişine, nâdim olmuştu, amma, ne çare ki, bu kararı verdiren vicdanları değil, Paşalara karşı gördükleri umumî bağlılığın aksülâmelinden korkusuydu.

Evet... Bu mahkeme heyeti, masum olduklarını bile bile, sırf şahsî itirasiarını tatmin için tevkif ettirip imhaya karar verdiği Kâzım Karabekir, Ali Fuat, Cafer Tayyar ve Refet Paşaları, daha ilk duruşmalarında muazzam bir kütle halinde gelip, büyük bir bağlılık ve tâzimatla ve askerce selâmlayarak, her türlü haksızlığa ve adaletsizliğe karşı korumak azminde olduklarını izhar etmiş olanların korkusundan, idam veya müebbed hapse mahkûm edemeyerek, serbest bırakmak zorunda kalmışlardı.

SEHPAYA GİDERKEN

13/14 Temmuz gece yarısı... Her zaman bu saatlerde derin uykusuna dalmış bulunan İzmir hapishanesi, eşi görülmemiş bir kaynaşma, faaliyet içinde çalkalanıyor. Bütün ışıklar yanmış, gardiyanlar ayakta, süngülü jandarmalar tetikte, memurlar masaları başında. Müdür Bey telefonu bırakıp, önüne konan evrakı imzalamakta, bir yandan da sağa, sola emirler vermekte... İstiklâl mahkemesi hukuk müşaviri Naili Beyle Müddeiumumi Bey de burada... Onların da nefes alacak vakitleri yok.... Yalnız, köşeye sinmiş, büzülmüş, sıklım, pıklım oturan imam efendi, sessiz, hareketsiz...

Nihayet hazırlıklar bitiyor, hapishane müdürünün verdiği emir üzerine baş gardiyan yanına aldığı yardımcılarile suikast mahkûmlarının bulunduğu tarafa doğru yöneliyor... Demir parmaklıklı kapıları açıp avluya, oradan da üstü açık koridorumsu aralığa varıyor. Gürcü Yusufun yattığı odanın kapısına dayanı-

yor. Gürcü Yusuf, ne oluyor diye kapıyı açıp karşısında gardiyanlarla jandarmaları görünce, baygınlıklar geçirerek odadan çıkmak istemiyor. Sürüklene sürüklene götürülüyor. Müdürün odasına sokuluyor.

— Dinle mahkemenin hakkında verdiği hüküm okunacak... hitabiyle, hükmün okunuşunu, ne olduğunu, neye uğradığını anlayınca, feryadı basıyor:

— Yazık değil mi bana? Niçin böyle yapıyorsunuz? Beni affedin... Göreceksiniz Kafkasyadaki bütün Müslümanlar sizi baş tacı ederler... Affedin.. Affedin!.

Teskin ediyorlar. Biraz kendine gelir gibi olunca soruyor:

— Asılacak yalnız ben miyim?

— Arkadaşların da beraber... cevabı üzerine, âdeta ferahlıyor:

— Yaaa! Demek hep beraber... Öyle ise, şu fark lira kadar paramı, size vereyim. Batumdaki çocuklarıma gönderin.. Okuyorlar fakirler!.. İşlerine yarar.. Diyor, imam efendinin, huzurunda eğiliyor, Kelimei şahadet getirerek, tövbe ve istiğfar ediyor.

Arkasından, aynı şekilde baytar Rasim'i getiriyorlar. Kararı sükûnetle dinliyor. Belli ki, kendisini felâkete hazırlamış!

— Ne diyeyim, mukadderat... Memleket selâmet bulsun, demekle iktifa ediyor.

Arif, metanetini muhafaza etmeye çalışarak sigarasını tüttüre tüttüre, bir eli arkasında, dalgın dalgın kararı dinlerken, ellerinin bağlanışı anında, birdenbire bağırmağa başlıyor:

— Ben Gazinin yirmi senelik arkadaşıyım. O beni affeder. Verin şuradan bir kâğıt kalem; kendisine bir mektup yazacağım...

Kâğıt, kalem veriliyor, telâşla, şu mektubu yazıyor:

«Yirmi yıllık arkadaşınızım. Birçok meydan muharebelerinde size fedakârane hizmet ettim. Ölüme yaklaştığım şu dakikalarda beni af edeceğinizden eminim.»

— Bu mektubu hemen kendisine ulaştırın...

— Peki, şimdi... Diyorlar.

Son dini vazifesini yaptırmak için kelimei şehadet getirmesini söyleyen imam efendiye çıkışıyor:

— Ders verecek sen mi kaldın?.. Ben bilirim yapacağım işi, çekil sen işine bak!.

Arif'ten sonra, İsmail Canbolat odaya alınıyor. Hiç telâşsız bir vaziyette kararı dinlediken sonra, sadece:

— Hay hay!.. diyor, cebindeki paraları memurlara veriyor ve sonuna kadar metanetini muhafaza ediyor.

Ondan sonra Halis Turgut getiriliyor. Kararı öğrenişini müteakip, usulen soruluyor:

— Bir diyeceğiniz, vasiyetiniz var mı? Sualine şu cevabı veriyor:

— Çocuklarıma söyleyin katiyen siyasetle uğraşmasınlar. Okusunlar, çalışsınlar, fikir adamı olsunlar. Yaşasın mefkûrem. Pâyidar olsun Türklük! Bir Türk, Türklüğe nasıl fenalık yapar?

Rüştü Paşa pek bitkin vaziyette kararı dinlerken:

— Elli dört yaşındayım.. Küreğe konulmuş olsaydım, çok ızdırap çekerdim. Bu şekilde kurtuluyorum. Fakat bu cezaya müstahak değilim. Masumum.. Bir gün elbette anlaşılacaktır. Ancak o zaman ruhum şâd olur. Son dakikasında insan yalan söyleyebilir mi? Vallahi İzmir suikasdından haberdar değildim. Ankaradakinden haberim var. Fakat o zaman da, haber alınca Şükrü'ye :

— Bütün muhalif mebusların hayatı ile oynuyor-

sun muhalefete kasdediyorsun. Diye mâni olmak istemiştim. Suçum bu mu? Böyle bir adam asılır mı? Diyordu.

Abidin Müdürün odasına girer girmez:

— Buraya bu vaziyette gelecek adam değilim... Yatağımdan palas pandıras kaldırıp getirdiler, kıyafetim perişan. Elbisemi giyeyim.. Diye özür diliyordu.

— Söyleyecek başka bir şeyiniz var mı? Sualine de, ters bir edâ ile:

— Hayır. Söylenecek şeylerin hepsini söyledim. Anlatamadım. Şimdi, ne isterseniz yapın. Kuvvet sizde... mukabelesinde bulunmuştu.

Sarı Efe Edip, kararı sükûnetle dinlemiş, mırıldanmaktan başka bir şey yapmamıştı. Ziya Hurşid uykuda idi. Uyandırılınca karşısındakilere son derece soğukkanlı, hattâ neşeli görünerek:

— Anladım.... Telâş etmeyin!.. Hele bir hazırlanayım!. Diye ağır ağır giyinmiş, kolanyasını sürünmüş, ipekli mendilini itina ile düzeltmiş.. ve buyurun... gidelim... diye gittiği Müdürün odasında da bir koltuğa oturup, bacak bacak üstüne atarak, mütebessim bir çehre ile hükmü dinlemiştir. Hükmün okunması bitince:

— Hepsi bukadar mı, başka bir şey yok mu? diye soran Ziya Hurşid'e bu kadar olduğu söylenince, arkadaşlarını merak ederek onların ne olduğunu öğrenmek istemiştir. Onların da ayni cezaya uğradıklarını anlayınca; Galiba bazıları idama müstahak değildi. Herhalde bir yanlışlık olmalı... diyerek, ayağa kalkmış, cebindeki ikiyüz lirayı hapishane Müdürü Nuri Bey'e vererek:

— Bunu ağabeyim Faik'e verin, kabrime şerefimle mütenasip bir mezar taşı diktirsin. Vasiyetim bu. Nuri

Bey vasiyetimi yerine getirmezsen, bak karışmam, yarın öbür dünyada iki elim yakandadır. Sana da orada suikast yaparım, hem de elimden kurtulamazsın!

Güle güle, imam efendinin telkinini dinlemiştir. Hâfız Mehmet, kendinden geçmiş bir perişanlıkta idi. Zaten cüssece ufak tefek bir adam olduğundan, büsbütün erimiş, ufalmış, çökmüş gibiydi. Tesbihini çeke çeke, mırıldana, mırıldana şaşkın şaşkın bakınarak; sürüklenir bir vaziyette odaya girip de:

— Zaten tahmin ettiği, idam hükmünü öğrenince: «Eyvah!» diye sarsıldı. Su verdiler. Titreyerek elindeki bardağı güç halle dudaklarına yaklaştırdı, döke saça yudumlarken tıkanıyorum, diyordu. İmam efendiye sokuldu. Bir şeyler söyledi. Oturdu, kalkmadı bir türlü kendine gelmedi.

İçlerinde hissini belli etmeden, âdeta taş gibi duran ve bütün sorulan, söylenen şeyleri duymamazlıktan gelerek, sehpaya kadar hayret edilecek bir inad veya acı ile cansızmışçasına donup kalan yalnız Şükrü idi. Siyaset meydanına ilk sevkedilen de, o oldu ve nedendir, nasıl oldu bilinmez, bütün idam mahkûmları her zaman, her yerde, asılacakları yere kapalı araba ile götürüldükleri halde Şükrü: — kapalı şöyle dursun — arabaya bile bindirilmemiş, tâ hükûmet meydanına kadar muhafızların ortasında ve bilekleri kelepçeli, üstü beyaz gömlekli olduğu halde yaya götürülmüştü. yine, çok garip bir tecellidir ki bu sabık maarif nazırı, son nefesinde hiçbir mahkûmun başına gelmemiş olan bir felâkete daha uğrayarak ölüm râşesini birbiri ardı sıra iki defa duymuş, azrailin elinden iki defa geçmiştir.

Baş cellât Selânik kıptilerinden Ali'nin anlattığına göre hapishaneden ilk getirilen Şükrü, Hükûmet Konağının Kemeraltı tarafındaki büyük kapısı önüne

kurulmuş olan sehpayı görür görmez -çarpacakmış gibi- hızla hemen başını geriye atarak: Vah! Vah!. Vah!.. diye titreyerek duraklamış, sonra sessizce başını eğmiş, kendini cellâda terk etmiştir. Cellât Ali da bütün mahareti ve çevikliği ile ipin halkasını, bir hamlede boynuna geçirip, ayaklarının altındaki iskemleyi devireceği anda, yâni tam boğulurken ip kopmuş. Şükrü de, bir lâhzalık bir asılışla bir külçe halinde yere yuvarlanmıştır. Herkes telâşla o tarafa doğru koşuşurken, cellât Ali kendine yardım edenlerle birlikte, yarı ölü hale gelen Şükrüyü kucaklıyarak, karşı köşedeki sehpaya götürüp, tekrar asmıştır. Bu esnada, yâni bir ölümden kurtulup, bir ölüme gidiş esnasında Şükrü'nün, boğuk bir hırıltıdan başka sesi çıkmamıştır.

Arkasından, taksiyle Hafız Mehmet getirilmiştir. Biraz evvel Şükrü asılırken ipi kopan sehpaya doğru sendeleye sendeleye götürülürken, Hafız Mehmet gözlerini yummuş; hiçbir şey görmek istemediğini, ne olacaksa çabuk olup bitmesini mırıldanıyordu. Kopan ipi değiştiren cellâdın: Şöyle buyurun Hafız Bey! deyişi üzerine gösterilen sandalyaya çıkarken faltaşı gibi açılan gözlerini sehpaya dikmiş: Zulüm... Zulüm... Zulüm! diye içini çekerek, ip boynuna geçirilirken de:

— Zulüm ile yapılan bina payidar olmaz!.. feryadını koparmıştır.

Rüştü Paşa, Hükûmet Konağı önündeki sehpaya götürülürken, gözlerinden yaşlar boşanıyordu:

— Korkumdan değil... Harb meydanlarında bin defa ölüme göğüs gerdim... Fakat gözlerimi bile kırpmadım. Ölümün böylesi kahrediyor insanı Ne olur, beni kurşuna dizin! Bu son arzumu yapın... ve bilin ki, masumum.. Bir hatanın kurbanıyım... Beni boşu boşuna itham ediyorlar. Suikast teşebbüsümü du-

yunca kaç defa yapmayın hem kendinizi, hem muhalefeti mahvedeceksiniz, dedim. Bilir miydim dinlenmiyeceğini? derken, orada, bu faciayı seyretmekte olan İstiklâl Mahkemesi âzalarından biri:

— Yalnız muhalefet mi Paşa? deyince, Rüştü Paşa, ona dönerek:

— Muhalefet dolayısiyle hepimize, memlekete... cevabını vermiş, sonra; Ellerim kelepçeli, size yardım edemiyorum, göz yaşlarımı bile silemiyorum. Silin kuzum... İpi de geçirin!.. Ha şöyle.. diye cellâda bakarak, bir Ahh!.. nidası ile asılıp can vermiştir.

Arif taksiden indirilirken: Çıkarın şu kelepçeleri! Kaçacak değiliz ya... Başım çok ağrıyor, nedir bu eza, cefa? diye etrafına çıkışıyor ve metanetini muhafazaya çalışıyor, koluna girmek istiyenleri itiyor. Bırakın ben kendim giderim... Size ne oluyor, çekilin! diyordu. Tam sehpanın altına gelince birdenbire durdu:

— Hani Paşadan cevap yok mu? Verir mutlaka verir.... Beş dakika bekliyelim... diyordu.. Tabii beklenemezdi...

Abidin son derece soğukkanlı metin görünüyor; Bırakın intihar edeyim. Ölümümü istemiyor musunuz? Bırakın ben kendim yapayım. Böyle ölmek istemem... diye dayatıyordu. Sehpanın altındaki sandalyaya çıkarılınca cellâda dönmüş:

— Bari ipi kendim geçireyim... Sana zahmet olmasın, ver şunu... diyordu.

İsmail Canbolat kışla önündeki sehpaya götürülürken metindi. Hiçbir şey olmuyormuş gibi sakin, ağır ağır yürüyerek, durdu. Bu esnada ipi boynuna geçirmekte olan cellâdın gözlüğünü almak isteyişine sinirlendi:

— Bırak gözlüğümü! Vazifene bak!

Tam o sırada vazifeli jandarma zabitlerinden biri

telâşla koşup gelerek:Canbolat bu mu? diye cellâda sorduktan sonra ona sokulmuş kin ve gazap dolu bir sesle: Nasıl?.. Erenköyünde zavallı, masum inzibat çavuşunu vurur musun!.. İşte intikamı alınıyor! diye bağırmıştı. Canbolat, bu zabite dik dik bakmakla iktifa etti. Hiç sesini çıkarmadı.

Sarı Efe Edip suikastın yapılacağı yere yakın ikinci Beyler Sokağı başındaki sehpaya çıkarılırken hiç sesini çıkarmamış, yalnız cellâda: Beni fazla eziyete sokma, elini çabuk tut.. demiş, cellât başı Ali de:

— Haydi... Haydi... Merak etme bir lâhzalık iş. Dişini sık! cevabını vererek sandalyaya tekmeyi vurmuştur.

Ziya Hurşid tam suikast yapmayı kararlaştırdığı yerde Kemeraltı Camiinin köşesinde asılmıştır. Sehpaya yaklaşırken yanındakilere soruyordu:

— En son gelir bezme ekâbir derler ya... Ben de sonuncu asılan mıyım? Cevap alamayınca sesini yükseltti:

— Ben zaten başka şey beklemiyordum. Sizin elinizden yalnız bu gelir.. Amma bu da bir zevk. Hürriyetsiz bir memlekette yaşamaktansa, namusuyla ölmek daha hayırlıdır. Zahmet buyurmayın, ben işimi kendim görürüm... Ve sehpaya bakarak:

— Ne mükemmel şey! Salıncağa da benziyor. Yüksekliğine de diyecek yok, yerde kalan insanlara yüksekten bakacağım... İstediğim de buydu... derken etrafındaki kalabalık arasında birine gözünü dikerek:

— Kılıç Ali mi o? Nerede bakayım? deyince, Cellâdın rivayetine göre Kılıç Ali de görünmemek için çömelivermiştir.

Bu esnada işini bir an evvel bitirmek telâşında olan cellâdın:

— Aman Bey'im.. Vakit geçiyor, çabuk ol.. deyişine gülen Ziya Hurşid:

— Acelen ne be kuzum Telâş etme... Ölecek ben değil miyim? Gidiyorum işte... Dünya sana kalacak. Merak etme... Beş dakika sonra öbür tarafta, soyuna sopuna kavuşacağım. Mektubun falan varsa ver de götüreyim. Haydi Allahaısmarladık.... demiş ve Polis Müdürü Azmi Bey'in:

— Uğurlar olsun... cevabına gülümsiyerek can vermiştir.

Hükûmet meydanının denize yakın tramvay durağı önünde Halis Turgut otomobilden indirilip de, sehpayı görünce: Hey Allahım! Hey Allahım!. diye bir müddet söylendikten sonra, hiçbir harekette bulunmadan sesizce kendini cellâda teslim etmiş, yalnız son anında:

— Ben ölüyorum amma fikrim ölmez. Yaşasın Türklük! diye bağırmıştır.

Baytar Rasim; kışla kapısının önündeki sehpaya doğru götürülürken:

— Akşam rüyamda görmüştüm, buyur bakalım. İşte şimdi karşımda... Her zaman rüyam böyle çıksaydı ya... diye bir hayli konuşmuş, son sözü de:

— Yolcu yolunda gerek... Haklı haksız gidiyoruz işte... olmuştur.

Çopur Hilmi, sessiz sedasız gitmiştir.

Gürcü Yusuf da öyle.. dili tutulmuş bir vaziyette daha sehpaya çekilmeden ölmüş gitmiş gibiydi.

Lâz İsmail: Çabuk olup biter mi bu iş? Nasıl olacak acaba? diye diye, otomobilden indirilip sehpaya yaklaşınca, gözlerini açmış:

— Vay anasını bu ha!.. Ben de başka bir şey zannediyordum. Bunu çok seyrettim... Haydi öyleyse. Gayret bizden kuvvet sizden. Amma tez olun, canımı

çok acıtmayın. İpimi boğazıma iyi geçirin, ne olacaksa olsun bitsin... Allah taksiratımızı affetsin! diye gitmiştir.

Böylece sabahın üçüne kadar bütün mahkûmlar asılmış bitmişti. Asılanların göğüslerine takılan kâğıtlarda şu satılar vardı:

«Türk vatan ve namusunu kurtaran Aziz Reisicumhur Hazretlerine suikast icra ve heyeti vekileyi iskat ve taklibi hükûmet edecekleri bir anda derdest edilip bilmuhakeme, mücrimiyeti sabit olan ve Ceza Kanununun 55 inci maddesi delâletiyle 57 inci maddei mahsusasına tevfikan sulhen idamına karar verilen (.....) dır.

Mazmunlar saat 10'a kadar sehpalarda bırakılarak akın akın gelen meraklılara teşhir edilmişler, ondan sonra arabalara yüklenen cesetler evvelâ karantinadaki Merkez Hastahanesine götürülüp, üstlerindeki eşyalar alınmış ve oradan Kadife Kale civarındaki Kokluca mezarlığına sevk edilerek gömülmüşlerdir.

NETİCE

Suikast teşebbüsünün vaktinde önlenişile, hamdolsun, Atatürk kurtuldu ve onunla beraber bütün memleket ve millet de telâfisi imkânsız bir felâketten kurtuluşun sevincini duydu. Fakat... Ne olurdu, hiç olmazsa bu kurtuluş hürmetine, haksızlık, adaletsizlik yapılmasaydı?.

İstiklâl Savaşında Atatürk'le yanyana, aynı iman, aynı ideal, aynı aşkla ve sonuna kadar çalışmış olan en yakın ve tertemiz mücadele arkadaşlarına -velevki birkaç hafta olsun- katiller, caniler muamelesi yapılmayarak, millî vicdan sızlatılmasaydı..

Hattâ, hakikî mücrimlerden gayrisi vatan hainliği damgası ile kirletilip, cezaların en müthişine çarpılarak darağaçlarına sevk ile, adaletin yüzü kızartılmasaydı...

Bütün muhâkeme safhaları takip edilerek, sonunda verilmiş olan hükümler dikkatle okunduğu zaman varılacak netice, bu sızıdan, bu yüz kızartısından başka ne olabilir?

Bu facia, önlenemez miydi?

Türkiye Büyük Millet Meclisi âzâları içinde, vatandaşın haysiyet, şeref ve namusunu her şeyin üstünde tutmağı, şahsî düşünce ve ihtiraslardan sıyrılarak yalnız ve yalnız adaleti yerine getirmeği bilen, âlim, fazıl, hakşinas insanlar yok muydu ki, böylesine mühim ve (millî) bir dâva; çoğu tamamile aksi tıynetteki kimselerden müteşekkil bir heyetin liyakatsiz, insafsız ve zâlim eline bırakılmıştı? Bu dâvanın ölüm kadar tecellisiz ve acı olan (Gâzi'yi öldürmek teşebbüsü) töhmetile günlerce maddî ve bilhassa mânevî ızdırablarile yanmış olanlardan sayın Kâzım Karabekir'in: «Evet.. bir suikast teşebbüsü vardı. Fakat benim gibi evinin ekmeğini fırından alıp koltuğumun altında getiren ve köşesine çekilerek memleketin refah ve saadetini dilemekten başka bir düşünce ve emeli kalmıyanların değil, asıl bize o müthiş isnadı yapanların suikastı vardı.» dediği gibi, bu İstiklâl Mahkemesi, İzmir suikastini kendi suikastine vesile edinmişti. Tekrar ediyorum; bu dâva, daha önceden hudutsuz, sorumsuz salâhiyet ve nüfuzlarını suiistimâl ederek, böyle yüzlerine gözlerine bulaştıracakları malûm olanların eline bırakılacağına, memlekete

bir adalet örneği verebilecek kudret ve kabiliyettekiler eline tevdi olunamaz mıydı?

İşte burada, başlarken belirttiği adâletsizliğe mâni olmak maksadiyle Ankaradan koşup yetişerek, teşebbüse geçişi üzerine, gazaba gelen muhakemenin şerrinden ancak Atatürk'ün şefaâtile kurtulabilen İsmet Paşa'yı hatırlamamak ve «keşki şerlerinden kurtulamayıp, tevkif edilmiş olsaydı: Hiç olmazsa nefsinde duyacağı acı ve ızdırap ile, bundan sonraki haksızlıkları, zulümleri önlenmiş olurdu.» dememek imkânı var mı?

BİRİNCİ CİLDİN SONU

Gizli Kalmış Hakikatlerin İçyüzü

Cumhuriyet Devrinde

SİYASİ CİNAYETLER

Kitabında

★ Topal Osman, muhafızı bulunduğu, Büyük Gazi'ye nasıl kıymıya kalkmıştı?

★ Her memleket dâvasında cesaretle sesini yükselterek, celâdetiyle şöhret bulan Trabzon meb'usu Ali Şükrü Bey'in Ankara cıvarında bir çukur içinde boğulmuş cesedinin sırrı nedir?

★ Büyük Millet Meclisinin hariminde, millî mücadele kahramanlarından Halid Paşayı vuran da kendi gibi bir meb'ustu.. Ali Çetinkaya!.. Fakat niçin vurdu?

★ Ve daha birçok gizli kalmış hakikatlerin iç yüzü.

Pek yakında çıkıyor. FİATI 1 LİRA